

SCRIPTIE

De kogel door de Kuip?

Een onderzoek naar de agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord

Student: drs. P.J. (Perry) Lievaart
Studentnummer: 311881
Programma: Master of Science in Public Administration/Bestuurskunde
Variante: Beleid en Politiek
Instelling: Erasmus Universiteit Rotterdam (Faculteit der Sociale Wetenschappen)
Begeleider: dr. F.B.L. (Frans-Bauke) van der Meer
Tweede lezer: prof. dr. A.J. (Bram) Steijn
Datum: 08-08-2014

Augustus 2014

*„Het draait allemaal om topsport, maar van begin tot eind
lijkt het hele proces eigenlijk op amateursport.”*

Voorwoord

Met het afronden van deze scriptie komt een einde aan een fase: de studietijd. Toen ik, na de bachelor Bedrijfskunde, inmiddels een eind op weg was met de master Finance & Investments, ontstond het gevoel dat ik na het nominaal doorlopen van deze opleidingen nog niet ‘uitgestudeerd’ zou zijn. Niet alleen wilde ik mijn horizon verbreden van de pure private naar de (semi-)publieke sector en zo mijn mogelijkheden vergroten. Ook wilde ik langer gebruik maken van de vrijheid om mij, vanuit mijn positie als student, te ontwikkelen op gebieden die binnen de muren van de universiteit niet zo snel aan de orde komen. Ik ben nu zeer blij dat ik destijds de keuze heb gemaakt om te starten met Bestuurskunde (Beleid & Politiek) als tweede master. Een keuze licht vergemakkelijkt door kleine studievertraging na een tijdens een voetbalwedstrijd opgelopen knieblessure. Achteraf een aloud ‘geluk bij een ongeluk’.

De omschakeling bleek, mede door mijn vrijstelling van het schakeljaar, echter niet altijd even eenvoudig. De stof, de wijze van kijken naar zaken, de methode van onderwijs, de docenten en medestudenten: het was allemaal even anders dan dat ik gewend was. Toen soms lastig, achteraf gezien was dat juist één van die redenen voor het kiezen voor een tweede master. De motivatie, de interessante stof en vele fijne contacten met studiegenoten maakten dat ik de vakken toch vlot kon doorlopen.

Gedurende mijn stage bij de Rekenkamer Rotterdam werd gaandeweg echter ook een andere implicatie van een tweede master duidelijk: het schrijven van een tweede masterscriptie. En hier bleek de kwestie van motivatie wél een obstakel te zijn. Na wat getob met onderwerpen die mij niet echt konden boeien, bedacht ik me dat de oplossing lag in het kiezen voor een onderwerp dat mij écht interesseert en waar ik voor de volle honderd procent voor zou kunnen gaan: de casus van de toekomst van Stadion Feijenoord. Een oplossing die, gezien mijn achtergrond als absolute ‘voetbalman’, dagelijks bij het openslaan van de krant voor het oprapen lag en die bestuurskundig gezien ook nog eens aspecten kende (bijvoorbeeld agendadynamiek, politiek, media, policy entrepreneurship en publiek-private samenwerking) precies waarvoor ik belangstelling heb.

De periode van scriptieonderzoek, onderbroken door nuttige en soms minder nuttige andere activiteiten, is na enkele maanden hard werken nu toch afgerond volgens plan. Het is niet slechts een exercitie geweest die noodzakelijk is voor het afstuderen. Met name is het een periode geweest, waarin ik vanuit de unieke positie als student, een uitstekende inkijk heb gekregen in hoe het er zowel voor als achter de schermen aan toe gaat bij een publiek en politiek zo een belangrijke en gevoelige casus als het stadiondossier. Men zou het kunnen omschrijven als een ‘snelcursus grotemensenwereld’.

Voor u ligt het eindresultaat van deze periode. Het gevoel van ‘uitgestudeerd’ zijn, dat is er nu wél: tijd voor de volgende stap. Zoals de traditie het wil, is dit dan ook het moment om enkele mensen te bedanken. Allereerst gaat mijn dank uit naar Frans-Bauke van der Meer voor de even prettige als kritische scriptiebegeleiding, naar Bram Steijn voor diens frisse blik en leuke interesse als Feyenoordsupporter voor deze scriptie en naar alle geïnterviewden voor het, ondanks hun zo volle agenda’s, zo ruim de tijd nemen voor de leerzame, waardevolle, plezierige én interessante gesprekken.

Ook wil ik hierbij dank uitspreken aan mijn familie, vriendin en vrienden voor alle steun en support. In het bijzonder wil ik mijn ouders bedanken voor het mogelijk maken van mijn studie en hun enorme ondersteuning, hulp en belangstelling waar ik bij alles altijd op heb kunnen rekenen. Ten slotte wil ik ook mijn opa bedanken voor zijn continue steun en interesse en het rotsvaste vertrouwen dat ik altijd voel. Het feit dat hij de kans om te gaan studeren onterecht nooit heeft gekregen, is voor mij een grote inspiratie geweest om de kansen te benutten die ik nu wél heb gekregen.

Zoals gezegd: op naar de volgende stap!

Inhoud

I	Inleiding	7
I.I	Probleemstelling	8
I.II	Onderzoek.....	9
I.III	Maatschappelijke relevantie	10
I.IV	Wetenschappelijke relevantie	11
I.V	Leeswijzer.....	11
II	Theorie	12
II.I	Beleid	12
II.II	Beleidscyclus	12
II.III	Fase in beleidscyclus: agendavorming.....	13
II.IV	Agendadynamiek: vier theorieën.....	14
II.IV.I	Het stromenmodel	14
II.IV.II	Het barrièremodel.....	15
II.IV.III	Het ‘Cobb en Elder’-model.....	16
II.IV.IV	Het ‘advocacy coalition’-raamwerk	17
II.V	Processen en resultaten	17
II.V.I	Beschrijving van proces: het stromenmodel.....	18
II.V.II	Verklaring van resultaat: beïnvloeding van stromen door policy entrepreneurs	19
II.VI	Conceptueel model	21
III	Methodologie.....	24
III.I	Onderzoeksontwerp.....	24
III.II	Operationalisering.....	26
III.III	Onderzoeksstrategie, -methoden en -technieken	28
III.III.I	Onderzoeksstrategie	28
III.III.II	Onderzoeksmethoden	28
III.III.III	Onderzoekstechnieken.....	31
III.IV	Betrouwbaarheid en validiteit	32

IV	Casus.....	34
V	Analyse	38
V.I	Nieuw stadion? Met nieuw Ahoy? In de Waalhaven? (juni 2003 – oktober 2004).....	38
V.I.I	Problemen.....	38
V.I.II	Oplossingen	40
V.I.III	(Politieke) gebeurtenissen.....	40
V.I.IV	De agenda: beïnvloeding door policy entrepreneurs en het ontstaan en verdwijnen van koppelingen	41
V.II	Voetbal én entertainment bij de Kuip of Ahoy (november 2004 – december 2005).....	43
V.II.I	Problemen	43
V.II.II	Oplossingen	44
V.II.III	(Politieke) gebeurtenissen.....	44
V.II.IV	De agenda: beïnvloeding door policy entrepreneurs en het ontstaan en verdwijnen van koppelingen	45
V.III	De icoon aan de Maas (januari 2006 – november 2011)	47
V.III.I	Problemen	47
V.III.II	Oplossingen	50
V.III.III	(Politieke) gebeurtenissen.....	51
V.III.IV	De agenda: beïnvloeding door policy entrepreneurs en het ontstaan en verdwijnen van koppelingen	56
V.IV	HNS versus (?) Red de Kuip (december 2011 – juli 2013)	60
V.IV.I	Problemen	60
V.IV.II	Oplossingen	61
V.IV.III	(Politieke) gebeurtenissen.....	63
V.IV.IV	De agenda: beïnvloeding door policy entrepreneurs en het ontstaan en verdwijnen van koppelingen	65
V.V	Nieuwe ronde, nieuwe kansen (augustus 2013 - ?).....	72
V.V.I	Problemen	72
V.V.II	Oplossingen	73
V.V.III	(Politieke) gebeurtenissen.....	74

V.V.IV	De agenda: beïnvloeding door policy entrepreneurs en het ontstaan en verdwijnen van koppelingen	75
VI	Conclusies, reflectie en aanbevelingen	79
VI.I	Conclusies	79
VI.II	Reflectie	84
V.III	Beperkingen van het onderzoek	87
VI.III	Aanbevelingen	87
VI.IV	Slotwoord	89
	Referenties	90
	Appendices	91
A.I	Interviewhandleiding	91
A.II	Respondentenlijst	93
A.III	Chronologie.....	94

I Inleiding

„Geen woorden, maar daden”, zo luidt één van de bekendste regels uit het befaamde clublied van Feyenoord. Als dit motto op één kwestie rondom de Rotterdamse volksclub echter niet van toepassing is, dan lijkt het wel de kwestie wat nu te doen met ‘haar’ stadion: de Kuip. Want in feite oogt het reeds sinds 2003 als alleen maar ‘woorden’ wat de klok slaat. Een gloednieuw, uniek sport- en evenementencomplex samen met Ahoy in de Waalhaven? Niet haalbaar, dus dan maar onderzoeken of dit gezamenlijke complex bij de huidige Kuip of het bestaande Ahoy kan worden gerealiseerd. Na een periode van daaropvolgende radiostilte is de presentatie daar van het plan een nieuwe, iconische voetbaltempel aan de Maas. Wellicht is het renoveren van de oude Kuip echter toch een beter en vooral realistischer idee. Of toch een nieuwe thuisbasis, maar dan op het tegenoverliggende Varkenoord? Daarover is wel erg veel onenigheid. Misschien is het toch verstandiger om de Kuip te onderwerpen aan forse ‘vernieuwbouw’. Zouden deze laatste woorden dan eindelijk worden omgezet in daden?

De bovenstaande schets geeft het al aan. In de genoemde jaren lijkt sprake te zijn geweest van een aanzienlijk verloop van zeer uiteenlopende plannen die op de agenda hebben gestaan met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord, de officiële benaming van de Kuip. Maar wat is er nu zo bijzonder aan dat stadion? Aan voetbalstadions in Nederland en zelfs alleen al in Rotterdam immers geen gebrek. In een ander lied van de club, ‘Mijn Feyenoord’, wordt de Kuip zo bezongen:

„Ze schijnen daar als bakens in de verte

De duizend lampen van het Feyenoordstadion

Vier reuzen elk een Goliath

Als de hoeders van de stad

Symbolen voor het hele Legioen

Ja ze roepen jou en mij daar in de verte

De echo die je waar ter wereld horen kan

Die klank wordt overal gehoord

De klank van Feyenoord

De stem van een ware kampioen”

De Kuip is voor Feyenoorders, Rotterdammers én voetballiefhebbers anno 2014 meer dan zomaar een voetbalstadion. Er zullen weinigen zijn geweest, die dat in 1931 hebben vermoed, toen Leen van Zandvliet, de voorzitter van Feyenoord, een ‘eureka’-moment had, het volgens hem ideale stadion tekende in een kladblok en dit presenteerde in een interview met de Nieuwe Rotterdamsche Courant. De respons was allerminst onverdeeld positief, maar Van Zandvliet vocht door tegen alle technische en financiële twijfel. Op 21 maart 1934 wordt het plan dan ‘eindelijk’ aangenomen op de ledenvergadering van Feyenoord met 28 tegenstemmen tegen 127 voor-. De ‘strijd’ is hiermee echter nog niet beslist.

Na een lange periode van polemiek gaat pas eind 1935 de eerste paal in de grond. Het wordt als een ongekend staaltje Rotterdamse arbeidersmentaliteit beschouwd dat, slechts tien maanden later, op 23 juli 1936 een destijds volkomen uniek stadion is verrezen dat plaats biedt aan 65.000 toeschouwers.

De bouw is zelfs zo snel gegaan, dat de gemeente onvoldoende tijd heeft gehad om toegangswegen aan te leggen richting Stadion Feijenoord, dat middenin de toen nog polders op Rotterdam-Zuid lag. Op 27 maart 1937 opende Feyenoord haar nieuwe onderkomen met een 5-2-oefenwinst tegen Beerschot.

Inmiddels tachtig jaar later heeft het Nederlands elftal ruim honderd keer een interland afgewerkt in de Kuip, die ook tienmaal een Europacupfinale heeft gehuisvest. Een Nederlands record van 69.300 toeschouwers is er gevestigd tijdens de kampioenswedstrijd van het Schiedamse (!) SVV tegen Heerenveen. De Kuip is tevens gastheer geweest van de finale van het Europees Kampioenschap van 2000. Naast gevoetbald, is er ook opgetreden door Bob Dylan, U2, Madonna, Michael Jackson, The Rolling Stones, Bruce Springsteen en nog vele andere topartiesten. Maar de Kuip is vooral het podium geweest voor zoveel legendarisch geachte partijen van Feyenoord, waarvan de gewonnen Europacupfinales in 1970 (tegen Celtic) en 2002 (tegen Borussia Dortmund) slechts twee van de vele voorbeelden zijn. Bij deze wedstrijden stond spelen in de in voor- en tegenspoed met trouwe supporters vollopende Kuip vrijwel synoniem voor het gevoel van een bijna intimiderende sfeer en het gevoel van een 'twaalfde man' voor thuisploeg Feyenoord.

Teruggrijpend op het begin van dit verhaal: waarom is en wordt er dan zoveel nagedacht over de toekomst van Stadion Feijenoord, als het zo een fantastisch stadion is? Het bovengenoemde betreft vooral historie en emotie. Hoewel over de mate ervan voortdurend wordt gediscussieerd, ziet eigenlijk iedereen problemen met de Kuip die vanuit rationeel oogpunt maken dat er 'iets' moet gebeuren met het stadion. Zo is de Kuip verouderd vergeleken met concurrerende, hypermoderne voetbalarena's en ziet het stadion belangrijke wedstrijden en evenementen (zoals concerten) meer en meer verdwijnen naar andere stadions en complexen in binnen- en buitenland. Feyenoord ondervindt steeds duidelijker dat zij uit het spelen in de Kuip substantieel minder inkomsten haalt dan gewenst door de gebrekkige sponsor- en bezoekersfaciliteiten en zo met veel minder financiële middelen de sportieve strijd met de concurrentie kan aangaan. En dan is er nog de gemeente Rotterdam, die in een stadionontwikkeling bijvoorbeeld een aanjager ziet voor een inhaalslag op Zuid, een gebied waar het niet vanzelf gaat.

Wat dus inmiddels duidelijk is geworden, is dat sinds 2003 eigenlijk continu anders wordt gedacht over wat er dan, bijvoorbeeld gezien bovengenoemde problematiek, daadwerkelijk moet gebeuren met de Kuip. Het is namelijk in dit jaar dat, met het plan voor een nieuw stadion en Ahoy in de Waalhaven, de toekomst van Stadion Feijenoord een uiteindelijk blijvende discussie wordt. Vele, uiterst diverse plannen lijken namelijk vervolgens op de agenda te hebben gestaan met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord. Maar hieruit volgend: wat onduidelijk is, is welke plannen na 2003 nu precies respectievelijk op en van de agenda zijn gekomen en verdwenen en vooral waaróm dit het geval is geweest. Het is exact deze onduidelijkheid die aanleiding geeft tot dit scriptieonderzoek.

I.I Probleemstelling

De hierboven beschreven aanleiding tot dit scriptieonderzoek dient vervolgens te worden getransformeerd in een wetenschappelijke probleemstelling. Deze probleemstelling is geformuleerd in de vorm van een onderzoeksdoelstelling, een hoofdvraag en zes deelvragen. De *onderzoeksdoelstelling*

voor deze scriptie is: **het beschrijven en verklaren van de agendadynamiek sinds 2003 omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord**. Deze onderzoeksdoelstelling mondt uit in de volgende *hoofdvraag*: **welke agendadynamiek kan sinds 2003 worden onderscheiden omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord en hoe kan deze agendadynamiek worden verklaard?**

Om antwoord te kunnen bieden op deze hoofdvraag zijn zes deelvragen opgesteld die nader richting geven aan het onderzoek. Deze zijn zodanig opgesteld dat bundeling van de antwoorden hierop resulteert in onderbouwde beantwoording van de hoofdvraag. De volgende zes deelvragen zijn geformuleerd:

- (1) **Wat wordt verstaan onder agendadynamiek?**
- (2) **Welke theoretische inzichten kunnen bijdragen aan de beschrijving en verklaring van agendadynamiek?**
- (3) **Hoe ziet de oorspronkelijke, eerst gevormde agenda in 2003 omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord eruit?**
- (4) **Welke veranderingen hebben sinds 2003 tot nu toe plaatsgevonden in deze agenda?**
- (5) **Hoe kan per verandering sinds 2003 het proces hiervan worden beschreven aan de hand van de in deelvraag (2) bedoelde theoretische inzichten?**
- (6) **Hoe kan per verandering sinds 2003 het resultaat hiervan worden verklaard aan de hand van de in deelvraag (2) bedoelde theoretische inzichten?**

I.II Onderzoek

Het onderzoek vangt aan met een verkenning van bestaande (theoretische) inzichten op het gebied van agendadynamiek. Hieruit komt de constructie voort van een conceptueel model, waarin op basis van een aantal argumenten wordt verondersteld dat het proces leidend tot verandering in de agenda met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord kan worden beschreven middels het stromenmodel (Kingdon, 1995). Alhoewel reeds een verklarende component in dit model besloten zit, wordt in de verklaring van het resultaat (agendaverandering) een belangrijke rol gezien voor rationele, politieke, culturele en institutionele beïnvloeding door policy entrepreneurs van de koppeling van problemen en oplossingen, die ontstaat na (politieke) gebeurtenissen. Deze vormen van beïnvloeding zijn afgeleid van de benaderingen van beleid van Bekkers (2007). Daarbij worden alternatieve verklaringen gevonden in het barrièremodel (Bachrach & Baratz, 1970), het ‘Cobb en Elder’-model (Cobb & Elder, 1972) en het ‘advocacy coalition’-raamwerk (Sabatier & Jenkins-Smith, 1993). Deze bieden onder meer steun voor veronderstellingen over de vorm (cognitief en/of sociaal) en andere mechanismen van koppeling.

Bij het bepalen van de methodologie wordt gekozen voor een vooral deductief, maar ook licht inductief onderzoeksontwerp. Het deductieve aspect betekent in dit scriptieonderzoek echter niet zozeer toetsing van harde hypothesen, maar vooral exploratie, descriptie en verklaring, waarbij ‘slechts’ wordt gekeken naar de (on)waarschijnlijkheid van geldigheid van het geoperationaliseerde conceptueel model. Het inductieve aspect zit in de grote ruimte die buiten het conceptueel model geboden wordt aan de genoemde alternatieve verklaringen op basis van andere theoretische inzichten, maar ook op

basis van indicaties in de empirie die geheel niet lijn zijn met mogelijke verklaringen in de theorie. Dit zou uiteindelijk kunnen leiden tot een aanzet tot aanpassing en/of aanvulling van het model.

Als onderzoeksstrategie geldt een gevalstudie. De casus van de toekomst van Stadion Feijenoord wordt onderzocht vanaf de aanvang in 2003 na de start van een blijvende discussie met het plan voor een nieuw stadion en Ahoy in de Waalhaven tot en met de periode rondom het advies van de trojka in mei 2014 voor het vernieuwingsplan van BAM: De Nieuwe Kuip. De onderzoeksmethoden die hiervoor worden gebruikt, zijn ten eerste gebruik van primair bestaand materiaal. Het gaat dan om brieven van het college van B&W, bestuurlijke en politieke documenten, documenten van private partijen en personen en artikelen en uitzendingen in de media. Ten tweede semigestructureerde interviews met betrokkenen van onder andere de gemeente Rotterdam (bestuur, politiek en ambtenarij), Feyenoord, Stadion Feijenoord, de Feyenoord Supportersvereniging en stichting Red de Kuip. Ten derde in beperktere mate observaties van twee vergaderingen van de Rotterdamse gemeenteraad en raadscommissie Fysieke Infrastructuur en Buitenruimte (FIB) en een 'oio-Debat: geen woorden, tijd voor 'daden'. De onderzoekstechnieken zijn, logisch volgend uit de -methoden, inhoudsanalyse en opstelling en analyse van interviewverslagen.

I.III Maatschappelijke relevantie

Dit scriptieonderzoek kan maatschappelijk relevant zijn, simpelweg al daar het een casus betreft die bijvoorbeeld geregeld voorpaginawaardig is geweest in de landelijke kranten en reden is geweest tot live televisie-uitzendingen. Het stadiondossier eist namelijk al meer dan tien jaar met tussenpozen een voorname rol op in de politiek-bestuurlijke én publieke discussie. Dit onderzoek kan maatschappelijk dan ook een bijdrage leveren, ten eerste omdat overzicht wordt gecreëerd welke en hoe veranderingen in de agenda met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord nu allemaal hebben plaatsgevonden. Dit is een overzicht dat soms zelfs bij direct betrokkenen lijkt te ontbreken, iets wat impact heeft op hun visie met betrekking tot de (noodzakelijke stappen in de) toekomst van de casus. Ten tweede en vooral kan het onderzoek een maatschappelijke bijdrage leveren, omdat inzicht wordt vergaard waarom zoveel ideeën wel of niet op de agenda van het stadiondossier zijn gekomen of gebleven. Omdat zo nadrukkelijk wordt ingezoomd op de invloed die policy entrepreneurs (on)bewust uitoefenen op de agendadynamiek, kan ten derde kennis worden verkregen over welke beïnvloeding wel of juist niet 'werkt' voor het op de agenda komen en blijven en het daarvan verdwijnen van ideeën met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord. Aan de hand van deze inzichten zouden eventueel aanbevelingen kunnen worden gedaan over hoe policy entrepreneurs zouden moeten beïnvloeden om de agendadynamiek naar hun voorkeuren te laten verlopen. Ten slotte kunnen deze inzichten op het gebied van verklaringen en met name aanbevelingen breder getrokken worden naar vergelijkbare andere cases. Hier moet, gezien de mogelijke uniciteit van deze en in feite elke casus, echter voorzichtigheid bij worden betracht.

I.IV Wetenschappelijke relevantie

De wetenschappelijke relevantie van deze scriptie kan naar voren komen in een drietal eigenschappen van het onderzoek. Ten eerste in de openheid waarmee vanuit de bestaande theorie naar de agendadynamiek in deze casus wordt gekeken. Zoals in hoofdstuk II duidelijk wordt, bestaan er vier invloedrijke modellen binnen dit onderzoeksgebied. Waar in veel vergelijkbare casestudies de analyse steeds sec vanuit één theoretisch model plaatsvindt, wordt in dit scriptieonderzoek weliswaar het stromenmodel (Kingdon, 1995) als houvast aangehouden, maar wordt ook direct oog gehouden voor noties in de empirie van de inzichten van de andere drie modellen. Daarbij wordt de optie voor alternatieve verklaring buiten de theorie opengehouden. Ten tweede is er veel onderzoek gedaan naar agendadynamiek en naar (de acties van) policy entrepreneurs, maar zoals Mintrom (1997:741) reeds constateerde: „Zelden heeft men zich in bestaande literatuur met betrekking tot de discussie over agendavorming en het beleidsvormingsproces gefocust op policy entrepreneurs. Terwijl het veroorzaken van beleidsverandering wel aan hen wordt toegeschreven, zijn de relaties tussen acties en beleidsinnovatie nooit verduidelijkt". Het is een constatering die ook nu nog zou kunnen zijn gedaan. In dit scriptieonderzoek wordt getracht wél meer helderheid te verkrijgen over wat nu precies de invloed is van (het uitblijven van) bepaalde acties van policy entrepreneurs op de agendadynamiek. Ten derde wordt getracht een unieke verzameling van empirisch materiaal te realiseren, zowel in de breedte als in de diepte. Zo is de opzet om via bestaand materiaal uit een grote variëteit aan bronnen op een goede manier van buitenaf naar de casus te kunnen kijken, terwijl via interviews met een zeer selecte groep directe betrokkenen wordt geprobeerd om juist ‘middenin het stadiondossier te komen’.

I.V Leeswijzer

De opbouw van deze scriptie is als volgt. In hoofdstuk II wordt de theorie behandeld, die in het kader van de probleemstelling relevant wordt geacht, en op basis daarvan het conceptueel model ontwikkeld. Vervolgens wordt in hoofdstuk III de te hanteren methodologie uiteengezet, beredeneerd waarom welke keuzes hierin zijn gemaakt en welke implicaties deze keuzes vooraf worden verwacht te hebben. In hoofdstuk IV wordt beknopt het verloop van de casus geschetst, waarbij naar de bijlagen wordt verwezen voor een volledige chronologie. Aan de hand van een vooranalyse wordt de casus verdeeld in vier fasen. Deze fasen vormen de leidraad voor de daadwerkelijke analyse van de casus, die in hoofdstuk V plaatsvindt. In hoofdstuk VI worden hieruit conclusies getrokken, die een antwoord dienen te vormen op de hoofdvraag geformuleerd bij de probleemstelling. Vervolgens wordt gereflecteerd op het verloop van dit scriptieonderzoek, met name met het oog op de relatie tussen theorie en empirie. Tevens worden de mogelijke beperkingen aangegeven van het onderzoek, suggesties gedaan voor toekomstig onderzoek en aanbevelingen geformuleerd voor de praktijk op basis van gedane constateringen.

II Theorie

De theorie die in dit hoofdstuk wordt behandeld, vangt in paragraaf II.I aan met beleid, de absolute basis van het onderzoeksonderwerp. Vervolgens wordt op basis van de in II.II geschetste beleidscyclus in paragraaf II.III ingezoomd op het specifieke aspect van beleid waarop dit onderzoek is gericht: agendavorming. Met deze basis wordt gezocht naar theorieën op het terrein van agendadynamiek in II.IV. In paragraaf II.V worden beargumenteerde keuzes gemaakt met betrekking tot hoe welk inzicht kan helpen bij het beschrijven van een proces van een verandering in de agenda en het verklaren van het resultaat daarvan. Ten slotte wordt in paragraaf II.VI aan de hand van de probleemstelling en besproken theorie het conceptueel model opgesteld dat als basis dient voor dit scriptieonderzoek.

II.I Beleid

Om meer inzicht te verkrijgen in agendadynamiek moeten eerst enkele slagen terug gemaakt worden. Bij agendadynamiek gaat het uiteindelijk om een essentieel aspect van de totstandkoming van beleid. Maar wat is beleid nu precies? Korte analyse leert dat een eenduidige definitie van beleid niet zonder meer kan worden gevonden. Enkele voorbeelden van invloedrijke definities van *beleid* zijn:

- De stolling van een afweging van waarden die wordt gemaakt binnen de politiek, waarbij onder politiek de gezaghebbende toedeling van waarden voor de samenleving als geheel wordt verstaan (Bekkers, 2007).
- De voornemens, keuzes en acties gericht op de sturing van bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen van één of meer bestuurlijke instanties (Bovens et al., 1996), waarbij sturing kan worden beschouwd als de (doel)gerichte beïnvloeding van de samenleving in een bepaalde context (In 't Veld, 1989).
- De realisatie van bepaalde doelstellingen met behulp van bepaalde middelen in een bepaalde tijdsvolgorde (Hoogerwerf, 1987).

Vooraf het laatstgenoemde voorbeeld wijst erop dat de theoretische definiëring van beleid afhankelijk is van de benadering van beleid die men hiervoor kiest. Hoewel bestuurskundigen op diverse manieren onderscheid maken tussen deze benaderingen komen deze manieren buiten enkele nuanceverschillen grotendeels overeen. De benaderingen van beleid vormen een belangrijk aspect van dit theoretisch kader en hierop wordt in paragraaf II.V dan ook nader ingegaan.

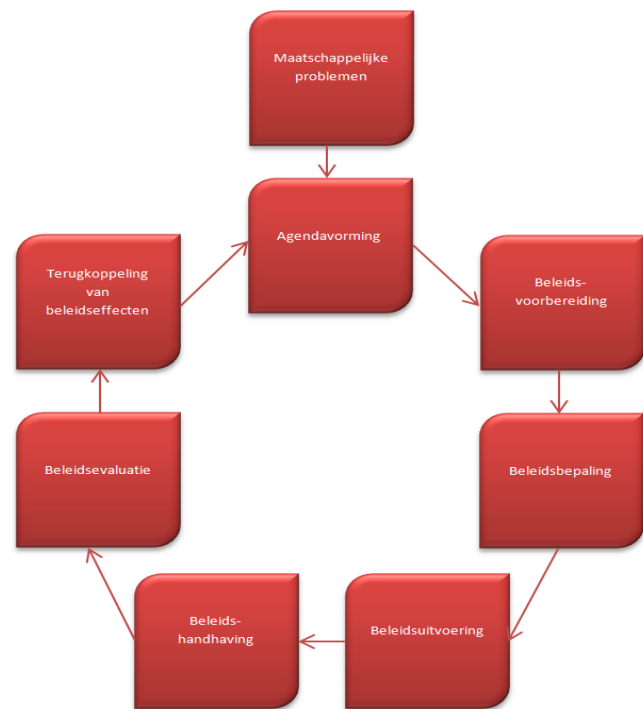
II.II Beleidscyclus

Een belangrijk concept in de beleidswetenschap is de beleidscyclus (Hoogerwerf, 1989). Dit concept verschaft inzicht in het proces dat wordt doorlopen voor de totstandkoming van beleid. Alhoewel de beleidscyclus vooral past binnen zo een bepaalde benadering van beleid is hij relevant, omdat hij het vanuit een bepaalde rationaliteit mogelijk maakt om onderscheid te maken tussen verschillende fasen in het beleidsproces. Dit scriptieonderzoek is immers op agendadynamiek gericht en zodoende, kijkend

naar de beleidscyclus, op de beleidscyclusfase agendavorming. In andere benaderingen van beleid wordt het verloop van de beleidscyclus echter bijvoorbeeld als grilliger en minder lineair beschouwd.

De *beleidscyclus* gaat ervan uit dat beleid alleen effect kan hebben als een schema van relatief gescheiden activiteiten wordt afgelopen (Van de Donk, 1997). De ordening binnen het beleidsproces is rationeel en daardoor betrouwbaar en voorspelbaar. Tevens is sprake van volgtijdelijke activiteiten die zowel binnen de cyclus als geheel als binnen de afzonderlijke fasen moeten worden doorlopen (Bekkers, 2007). De beleidscyclus volgens Hoogerwerf (1989) is grafisch gepresenteerd in figuur II.I.

In het ideale conceptuele scenario start de beleidscyclus bij een maatschappelijk probleem waarvan de effecten worden ervaren als ongewenst. Dit probleem moet vervolgens erkend worden als probleem waarvoor een politieke oplossing moet worden gezocht, ergo het probleem moet tijdens agendavorming een plaats weten te verkrijgen op de agenda van politici, bestuurders en beleidsmakers. Nadat dit is gebeurd, wordt door deze actoren de opdracht gegeven om met beleidsvoorstellen te komen en wordt bij beleidsvoorbereiding onderzocht welke factoren een rol spelen in het probleem. Tijdens de fase van beleidsbepaling worden maatregelen genomen, welke worden vertaald in doelstellingen, beide in het kader van de gegeven politieke opdracht en zo verder. Uiteindelijk kan terugkoppeling van beleidseffecten aan het einde van de cyclus ertoe leiden dat het onderwerp opnieuw plaats krijgt op de agenda en de beleidscyclus dus ook opnieuw start (Bekkers, 2007; Hoogerwerf, 1989).

Figuur II.I – De beleidscyclus (Hoogerwerf, 1989)

II.III Fase in beleidscyclus: agendavorming

De vorige twee paragrafen als uitgangspunt nemende, wordt verder ingezoomd op de fase binnen de beleidscyclus waarop dit scriptieonderzoek is gericht: agendavorming. Op deze manier kan worden gekomen tot beantwoording van deelvraag (1), waarin wordt gevraagd wat wordt verstaan onder de agenda en agendadynamiek.

De agenda kan op vele manieren worden gedefinieerd en geanalyseerd. Zo maken Dearing en Rogers (1996) onderscheid tussen de publieke agenda, de media-agenda en de beleidsagenda. De beleidsagenda bevat alle kwesties en onderwerpen waaraan beleidsmakers hun aandacht schenken (Dearing & Rogers, 1996; Moody, 2010). Een zeer invloedrijke definitie van de *agenda* in de bestuurskunde is die van Kingdon (1995:3): „de lijst van onderwerpen of problemen waaraan

overheidsfunctionarissen en personen buiten de overheid die nauw verbonden zijn met deze overheidsfunctionarissen op een gegeven moment serieuze aandacht schenken”. Deze omschrijving is grotendeels in lijn met die van de beleidsagenda en wordt in dit scriptieonderzoek gehanteerd als definitie voor agenda. Hierbij moet worden opgemerkt dat onderwerpen en problemen zeer breed worden geïnterpreteerd.

Agendadynamiek is, hierop aansluitend, de veranderingen in de agenda. Is agendadynamiek dan hetzelfde als de beleidscyclusfase agendavorming? Moody (2010) definieert *agendavorming* als het proces van het verkrijgen van de aandacht van overheidsfunctionarissen en personen buiten de overheid die nauw verbonden zijn met deze overheidsfunctionarissen voor een bepaald onderwerp of probleem. Alhoewel de definitie van agendavorming vooral lijkt te doelen op bewuste acties van bepaalde actoren om de agenda te veranderen, laten zowel agendavorming als agendadynamiek met nadruk de ruimte voor verandering in de agenda via andere processen (bijvoorbeeld onbewuste acties van bepaalde actoren of gebeurtenissen). Ondanks dat sprake is van sterke overlap tussen agendavorming en agendadynamiek wordt agendadynamiek met bijbehorende definitie in dit scriptieonderzoek als uitgangspunt genomen.

II.IV Agendadynamiek: vier theorieën

Nu meer duidelijkheid is verkregen over (definiëring en afbakening van) de agenda en agendadynamiek, is het zaak om te komen tot theoretische inzichten die kunnen bijdragen aan de beschrijving en verklaring van agendadynamiek. In deze paragraaf zullen vier zeer invloedrijke theorieën op het gebied van agendadynamiek worden besproken: (1) het stromenmodel; (2) het barrièremodel; (3) het ‘Cobb en Elder’-model en (4) het ‘advocacy coalition’-raamwerk.

II.IV.I Het stromenmodel

Het stromenmodel vindt zijn oorsprong in het eerder ontwikkelde ‘garbage can’-model van Cohen, March en Olsen (1972) dat uitgaat van zogenoemde ‘georganiseerde anarchie’ (Peters, 2002; Parsons, 1995). Het originele model is meer een algemeen theoretisch inzicht binnen de organisatiewetenschap, terwijl het stromenmodel van Kingdon (1995), dat merendeels gebaseerd is op dezelfde veronderstellingen, specifiek is toegespitst op de beleidswetenschap.

De assumptie van drie stromen vormt de kern van het stromenmodel van Kingdon (1995). De *stroom van problemen* bestaat uit de, door beleidsmakers, als politiek en beleidsmatig relevant beschouwde percepties van problemen (Kingdon, 1995; Parsons, 1995). Beleidsmakers worden verondersteld zich hiervan bewust te worden en deze als zodanig te onderkennen via drie mogelijke mechanismen. Ten eerste *indicatoren* die worden gebruikt om schaal en aard van problemen inzichtelijk te maken. Ten tweede *gebeurtenissen* die de aandacht trekken. Ten derde *feedback*, waardoor informatie naar voren komt over de resultaten van beleid die inzicht geeft over het succes ervan (Bekkers, 2007).

De *stroom van oplossingen* wordt door Kingdon (1995) omschreven door te starten bij een soort ‘oersoep’ die bestaat een grote variëteit aan uiteenlopende, vaak tegenstrijdige ideeën die wisselend

worden aanvaard, verworpen of gecombineerd. Tevens kunnen ze enige tijd buiten zicht blijven en opeens weer onder de aandacht komen. Beleidsgemeenschappen rondom deze ideeën, die deze omarmen en uitdragen, spelen een belangrijke rol. Deze gemeenschappen worden gevormd door allerlei experts uit mogelijk verscheidene organisaties, maar wel met een gedeeld idee. Zogenaemde *policy entrepreneurs* maken eveneens deel uit van beleidsgemeenschappen. Voor het overleven van een idee zijn deze actoren van essentieel belang, omdat zij bereid zijn risico's te nemen (bijvoorbeeld qua financiën, tijd of reputatie) in de hoop te kunnen delen in eventueel succes bij aanslaan van het idee. Binnen de beleidsgemeenschap vertolken *policy entrepreneurs* ook een belangrijke rol, omdat zij hierin de geesten rijp kunnen maken voor een bepaalde oplossing (Bekkers, 2007).

Drie factoren die bepalend zijn voor de mate waarin een idee overleeft binnen een beleidsgemeenschap kunnen worden onderscheiden. Ten eerste de technische inpasbaarheid: het idee moet daadwerkelijk uitvoerbaar zijn. Ten tweede de verenigbaarheid met dominante waarden binnen de beleidsgemeenschap en ten derde de toekomstbestendigheid die bepaalt of het idee kan anticiperen op toekomstige beperkingen (Kingdon; 1995). Schifting op basis van deze factoren resulteert in een shortlist van ideeën over relevante oplossingen en beleidsvoornemens, waarover min of meer consensus ontstaat (Bekkers, 2007). Deze shortlist vormt uiteindelijk de stroom van oplossingen.

De *stroom van politieke gebeurtenissen* staat los van de voorgaande twee stromen en bestaat uit drie elementen. Ten eerste de nationale gemoedstoestand. Ten tweede de organisatie van politieke krachten, waarbij het gaat om de wijze van organisatie van het politieke stelsel en de machtpositie van (in)formele politieke entiteiten daarbinnen. Ten derde de positie van overheidsorganen. Het gaat dan bijvoorbeeld om verandering van positie in overheidsorganen, van bevoegdheden van overheidsorganen, van de wijze van consensusvorming door partijen in de politieke arena of van de wijze van coalitievorming (Kingdon, 1995; Bekkers, 2007).

Wanneer komen deze drie stromen bij elkaar? Eigenlijk de kernvraag, omdat dan de verandering optreedt in de agenda. De drie stromen kunnen bij elkaar komen als het zogenaemde *policy window* open staat en de mogelijkheid bestaat tot *koppeling* tussen de stroom van problemen en de stroom van oplossingen. Het *policy window* staat alleen open indien de tijd rijp is voor een keuze voor een bepaalde oplossing. Een politieke gebeurtenis uit de stroom creëert deze mogelijkheid tot koppeling (Kingdon, 1995; Bekkers, 2007).

Policy entrepreneurs spelen een belangrijke rol in koppeling van de stromen. Stromen komen namelijk niet zomaar bij elkaar, maar worden gekoppeld door toedoen van *policy entrepreneurs*. Zij proberen via beïnvloeding van de stromen er (1) voor te zorgen dat de kans op opening van het *policy window* wordt vergroot en (2) vervolgens vooral dat oplossing en probleem kunnen worden gekoppeld en zodoende de beoogde agendaverandering wordt gerealiseerd (Kingdon, 1995; Moody, 2010).

II.IV.II Het barrièremodel

Het barrièremodel (Bachrach & Baratz, 1970) is in feite veel meer dan 'slechts' een theorie op het gebied van agendavorming. In het model wordt op lineaire wijze ingegaan op het gehele beleidsproces (Moody,

2010). Uitgegaan wordt van twee groepen actoren. Ten eerste de *actoren die uit zijn op een reallocatie van waarden* en ten tweede de *actoren die zijn gecommiteerd aan de bestaande waarden en reallocatie dus juist willen voorkomen*. In dit model zijn deze twee groepen actoren op basis hiervan continu in strijd om huidig beleid te veranderen of dit juist te handhaven (Bachrach & Baratz, 1970; Moody, 2010).

Verondersteld wordt dat enkele *bronnen van macht* waarover de groepen actoren beschikken een rol spelen in het kunnen verwezenlijken van die ambitie. Ten eerste ‘middelen’ van de groep als status, activa, aantal leden, mate van organisatie, ideologie en belangen. Ten tweede de mate van prioriteit van het issue van de groep met het oog op tijd en kosten. Ten derde de strategie van de groep: uit op een beslissing of juist een non-beslissing? Ten slotte de interactie tussen groepen. Zo kunnen zij allianties en coalities vormen met elkaar en samenwerken of juist het conflict zoeken (Bachrach & Baratz, 1970; Moody, 2010).

Een essentieel concept is ‘*mobilization of bias*’ (Schattschneider, 1960). Bachrach & Baratz (1970:43) zien dit concept als van grote betekenis binnen hun model en definiëren het als „een set van overheersende waarden, overtuigingen, rituelen en institutionele procedures die systematisch en consistent opereren ten voordele van bepaalde groepen en personen en ten nadele van andere”.

De agendavorming vindt binnen het barrièremodel plaats in het zogenoemde ‘*kanaal van beleidskeuzes*’, dat iedere vraag om beleidsverandering bevat die publieke aandacht krijgt en zo veel discussie opwekt dat die een issue wordt in de beleidsarena. Verondersteld wordt dat de actoren die uit zijn op reallocatie van waarden deze issues kunnen beïnvloeden (Bachrach & Baratz, 1970; Moody, 2010).

Vervolgens wordt zo een issue geconfronteerd met *twee barrières*. De eerste barrière betreft de waarden, overtuigingen en mythen die leven onder een dominant deel van de maatschappij. Beide genoemde groepen actoren worden geacht deze barrière te kunnen beïnvloeden vanuit hun doel met de machtsbronnen waarover zij beschikken. De tweede barrière heeft betrekking op geldende procedures, gebruiken en organisationele mechanismen. Verondersteld wordt dat alleen de groepen actoren die gecommiteerd zijn aan de bestaande waarden deze barrière kunnen bewerken, omdat dit per definitie de groepen zijn die deze aspecten bewaken en dus kunnen beïnvloeden. Een issue bereikt uiteindelijk alleen agendastatus als het voorbij deze twee barrières is geraakt (Bachrach & Baratz, 1970).

II.IV.III Het ‘Cobb en Elder’-model

Het ‘Cobb en Elder’-model (Cobb & Elder, 1972) is eveneens een model gebaseerd op de assumptie van een lineair beleidsproces. Issues die binnen dit model (bijvoorbeeld met behulp van symboliek) nadrukkelijk geconstrueerd kunnen worden door actoren, hebben (wederom) betrekking op een conflict tussen twee of meer groepen actoren gerelateerd aan de verdeling van posities en middelen (Cobb & Elder, 1972; Moody, 2010).

Niet alleen de *inhoud*, maar ook de *aard van een issue* speelt een belangrijke rol. Deze kan worden gekarakteriseerd in *vijf dimensies*: concreet-abstract, specifiek-algemeen, kortdurig-langdurig, complex-simpel en routineus-bijzonder. Vervolgens gaat het in dit model erom in hoeverre het issue zich uitbreidt tot een groter publiek, iets waar (*massa*)*media* in worden verondersteld centraal te staan.

Onderscheid kan worden gemaakt tussen *vier soorten publiek*: (1) personen die zich identificeren met de groep achter een bepaald issue, (2) personen die zich niet identificeren met die groep zelf, maar alleen met het issue, (3) massapubliek met belangstelling voor het issue en (4) algemeen massapubliek. Verondersteld wordt dat ‘de weg’ naar agendastatus van een issue afhankelijk is van in hoeverre het zich uitgebreid heeft tot een groter publiek. Zo bereikt een issue automatisch agendastatus als het opgepikt wordt door het algemene massapubliek (Cobb & Elder, 1972; Moody, 2010),

II.IV.IV Het ‘advocacy coalition’-raamwerk

In het ‘advocacy coalition’-raamwerk (Sabatier & Jenkins-Smith, 1993) wordt de assumptie van een beleidsproces verlopend in lineaire stappen direct afgewezen. De opbouw van het raamwerk vangt aan met twee exogene variabelen die kansen en beperkingen vormen voor de actoren binnen het beleidssubstelsysteem. Ten eerste de *relatief stabiele parameters*: basale kenmerken van het probleemgebied; algemene verdeling van middelen; fundamentele sociaal-culturele waarden en structuur; basale wettelijke structuur. Ten tweede de *externe (systeem)gebeurtenissen*: veranderingen in sociaal-economische condities; veranderingen in de systemisch regerende coalitie; beleidskeuzes en – invloeden van andere beleidssubsystemen (Sabatier & Jenkins-Smith, 1993; Moody, 2010).

Het *beleidssubstelsysteem* bestaat uit groepen actoren die een beleidsprobleem beschouwen als issue. Een nieuw substelsysteem wordt gecreëerd als een groep actoren ontevreden raakt over het negeren van een probleem door bestaande substelsystemen. De groepen actoren binnen een substelsysteem kunnen worden geaggregeerd in ‘*advocacy coalitions*’: „groepen mensen van verscheidene publieke en private organisaties die een set van normatieve en causale overtuigingen delen en vaak in overleg handelen” (Sabatier & Jenkins-Smith, 1993:18). Het doel van iedere ‘advocacy coalition’ is het vertalen van de gedeelde overtuiging over hoe een probleem opgelost kan worden in beleid. Deze kan hierbij echter worden gehinderd door een andere ‘advocacy coalition’ aansturend op ander beleid gericht op hetzelfde probleem (Sabatier, 1993; Moody, 2010).

Twee of meer ‘advocacy coalitions’ worden binnen het raamwerk verwacht hun middelen te gebruiken om hun beleidsvoorstel op de agenda te krijgen en dus ook om te voorkomen dat een ‘concurrerend’ beleidsvoorstel daarop komt. Een beleidsvoorstel wordt verondersteld, zij het mogelijk afgezwakt of met elementen van andere beleidsvoorstellen na bemiddeling van een zogenoemde ‘policy broker’, op de agenda te komen indien de ‘advocacy coalition’ die dit beleidsvoorstel voorstaat *dominant* wordt (Sabatier, 1993; Moody, 2010).

II.V Processen en resultaten

Helder is inmiddels welke theoretische inzichten er bestaan met betrekking tot agendadynamiek en wat deze in grote lijnen omvatten. Vervolgens gaat het erom op welke wijze welk aspect van de theorie nu steun kan bieden bij dit scriptieonderzoek. Teruggrijpend naar de probleemstelling staat zodoende de vraag centraal hoe welk inzicht kan helpen bij beantwoording van de vragen hoe het proces van een

verandering in de agenda kan worden beschreven en hoe het resultaat daarvan kan worden verklaard: wat gebeurt er bij een situatie van agendadynamiek en waarom is hier sprake van?

II.V.I Beschrijving van proces: het stromenmodel

De keuze wordt gemaakt om, in het uiteindelijk in dit hoofdstuk te ontwikkelen conceptueel model, de beschrijving van het proces van een verandering in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord vorm te geven aan de hand van het stromenmodel van Kingdon (1995). Het stromenmodel wordt beschouwd als zeer goede leidraad voor het gestructureerd en overzichtelijk beschrijven van een situatie van agendadynamiek, met de constatering dat in beperkte mate ook al een verklarende component in dit model besloten zit. Hierop wordt later echter nader ingegaan.

Een aantal argumenten ligt ten grondslag aan de genoemde keuze. Ten eerste wordt zo bij de analyse in eerste instantie gefocust op de kwaliteit daarvan in plaats van de kwantiteit. Indien wordt getracht om de inzichten van alle vier theorieën al bij de eerste, beschrijvende stap zo veel mogelijk mee te nemen, bestaat het risico dat de onderzoeker vooral heel veel beschrijft, maar niets echt treffend. Ten tweede wijst grof vooronderzoek uit dat het stromenmodel ‘past’ bij de aard van het stadiondossier. Zo stelt Koppenjan (1993) dat in onderkenning van de complexiteit en grilligheid van beleidsvorming rondom ontembare problemen (Hoppe, 1989) de kracht van dit model ligt. Het zou een ‘taal’ verschaffen en ‘concepten’ geven om dit te kunnen beschrijven, analyseren en duiden. Verder geeft Bekkers (2007) aan dat in het model een grote rol wordt toegedicht aan actoren die zelf realisatie van bepaalde probleemdefinities en oplossingen ter hand kunnen nemen, beloning van ‘ondernemerschap’ en kunnen benutten van kansen. Het zijn allemaal aspecten die na het vooronderzoek van de casus in meer of mindere mate reeds naar voren zijn gekomen, wat het stromenmodel juist geschikt lijkt te maken voor beschrijving van het proces. Ten derde is tegelijkertijd, met het oog op ditzelfde vooronderzoek, ondervonden dat de andere drie theorieën niet direct als meest geschikt als leidraad kunnen worden beschouwd. Met betrekking tot het barrièremodel (Bachrach & Baratz, 1970) en het ‘Cobb en Elder-model (Cobb & Elder, 1972) is met name de zware assumptie van lineariteit, wat in het stadiondossier allerminst het geval lijkt te zijn, een probleem. Het ‘advocacy coalition’-raamwerk (Sabatier & Jenkins-Smith, 1993) zou in dit opzicht wél geschikt kunnen zijn. Buiten dat deze theorie gezien de vrij specifieke en complexe aard voor procesbeschrijving wellicht minder geschikt is, is een belangrijke bouwsteen van dit raamwerk het idee van concurrerende coalities. Hiervan lijkt in de casus van de toekomst van Stadion Feijenoord lang geen sprake te zijn. Ten slotte dient absoluut te worden opgemerkt dat de vier theorieën niet vier volkomen afgescheiden visies op agendadynamiek zijn, maar dat sprake is van substantiële overlap. Zo is in alle vier theorieën bijvoorbeeld een zekere rol weggelegd voor (definities van) problemen en (verschillen in) gedachten onder actoren over of en hoe een bepaalde keuze wel of juist niet een oplossing is voor die (gedefinieerde) problemen. Ondanks dat in het onderzoek de drie overige theorieën voortdurend voor ogen blijven worden gehouden, neemt deze constatering het risico dat met de ‘keuze’ voor het stromenmodel al direct te veel veronderstellingen

worden gedaan over de aard van het proces enigszins weg. De overige invloedrijke theorieën bieden in dit opzicht immers relatief vergelijkbare inzichten.

II.V.II Verklaring van resultaat: beïnvloeding van stromen door policy entrepreneurs

Voortbordurend op het voorgaande en vooral de ‘keuze’ voor het stromenmodel van Kingdon (1995) kan een theoretische verklaring voor verandering in de agenda worden gevonden op het gebied van de koppeling van stromen en dan specifiek in de beïnvloeding van deze stromen door policy entrepreneurs. Op dit laatste aspect wordt later in deze subparagraaf ingegaan. Allereerst wordt ingezoomd op het concept van ‘koppeling van stromen’ op zich. Het is namelijk verdedigbaar om dit concept, de veronderstelde aandrijver van agendawijzigingen, op te rekken en minder rigide af te bakenen dan oorspronkelijk gedaan door Kingdon (1995). Verondersteld wordt nu namelijk dat koppeling niet slechts op één vaste manier hoeft te verlopen, maar dat koppeling ook op andere wijze tot stand kan komen. De belangrijkste inzichten van de drie andere theorieën op het gebied van agendadynamiek bieden nadrukkelijk steun aan deze veronderstelling.

Twee vormen van koppeling worden onderscheiden. Ten eerste *cognitieve koppeling*, waarbij een aansluiting tussen problemen en oplossing ontstaat, voortkomend uit een verbinding van ideeën, concepten, kennis enzovoort. Dit lijkt met name de koppeling die binnen het stromenmodel (Kingdon, 1995) wordt bedoeld. Ten tweede *sociale koppeling*, waarbij aansluiting tussen problemen en oplossing ontstaat, voortkomend uit een relatie tussen actoren als samenwerking, coalitie, solidariteit enzovoort. Bijvoorbeeld theoretische aspecten als ‘advocacy coalition’ (Sabatier & Jenkins-Smith, 1993) en uitbreiding naar een groter publiek (Cobb & Elder, 1972) kunnen hieraan worden gerelateerd. Het is echter mogelijk en zelfs waarschijnlijk dat een koppeling zowel cognitieve als sociale aspecten kent.

Deze twee vormen van koppeling kunnen (deels) plaatsvinden door (on)bewuste beïnvloeding door policy entrepreneurs en ze kunnen zelfs (beoogd) onderdeel zijn van deze beïnvloedingsacties. Maar wat maakt een actor nu een policy entrepreneur? Kingdon (1995) volgend, kunnen policy entrepreneurs worden beschouwd als actoren of organisaties van actoren binnen een beleidsgemeenschap die bereid zijn risico’s te nemen (bijvoorbeeld qua geld, vrijmaken van mensen en reputatie) om hun idee of beleidsvoorstel op de agenda te krijgen. Roberts en King (1991) onderscheiden, gebaseerd op eerder werk, grofweg de volgende activiteiten van policy entrepreneurs:

- Voorstaan van nieuwe ideeën en ontwikkelen van voorstellen;
- Definiëren en reframe van problemen;
- Specificeren van beleidsalternatieven;
- Inbrengen van ideeën bij actoren;
- Mobiliseren van de publieke opinie;
- Helpen bij bepalen van de besluitvormingsagenda.

Vervolgens is de vraag: hoe beïnvloeden zij de stromen? De reeds zijdelings aangehaalde *benaderingen van beleid* van Bekkers (2007), vergelijkbaar met onder andere het werk van Bovens et al. (1996) en Abma en In 't Veld (2001), kunnen hierin inzicht verschaffen. Vier vormen van beïnvloeding van de stromen door policy entrepreneurs kunnen namelijk hieruit worden afgeleid. Het gaat dan zowel om bewust als onbewust gerealiseerde beïnvloeding, vergelijkbaar met bedoelde en gerealiseerde strategie van organisaties (Mintzberg & Waters, 1985). De volgende vormen van beïnvloeding van stromen door policy entrepreneurs zijn afgeleid van de vier gelijknamige benaderingen van beleid van Bekkers (2007):

- Rationele beïnvloeding;
- Politieke beïnvloeding;
- Culturele beïnvloeding;
- Institutionele beïnvloeding.

Bij *rationele beïnvloeding* zal een policy entrepreneur rationele argumentatie hanteren. Hierbij wordt aan de hand van kennis en informatie verduidelijkt hoe met de voorgestelde keuzes de doeleinden kunnen worden bereikt. Met deze focus op doelrationaliteit, ondersteund door bijvoorbeeld onderzoek verricht op het beleidsterrein, wordt getracht door middel van overtuiging van relevante actoren en organisaties uiteindelijk een verandering in de agenda te realiseren.

Een policy entrepreneur zou bij *politieke beïnvloeding* in de arena of het beleidsnetwerk strijden om macht (Dahl, 1957) om zo uiteindelijk zijn belangen veilig te kunnen stellen, ofwel realisatie van de gewenste agendaverandering. Dit doet hij door middels strategische gedragingen (interactiepatronen) controle te krijgen over de beschikbare vitale hulpbronnen en zo de onderlinge afhankelijkheden tussen actoren naar de hand te zetten met als gevolg het gewenste resultaat.

Een (beleids)netwerk is een minder geformaliseerde arena met meer fluïde grenzen. Het is een sociaal systeem waarin wederzijds afhankelijke actoren bepaalde interactie- en communicatiepatronen ontwikkelen die enigszins duurzaam zijn en toegespitst zijn op beleidsproblemen, -programma's of het gebruik van bepaalde middelen (Hufen & Ringeling, 1990; Klijn, Koppenjan & Termeer, 1993). De afhankelijkheid krijgt vorm door de controle die bepaalde (groepen) actoren kunnen uitoefenen over de beschikbaarheid van, toegang tot en verdeling van vitale hulpbronnen, waarvan de andere (groepen) actoren weer afhankelijk zijn om macht te verkrijgen en zo hun belangen te kunnen verdedigen (Pfeffer & Salancik, 1978). Voorbeelden van bronnen zijn wettelijke of reglementaire bevoegdheden, kapitaal, menskracht, tijd, informatie, relaties, identiteit, imago, collectiviteit of een (in)formeel monopolie op de besluitvorming. Het gevolg is doorgaans strategisch gedrag. Interactiepatronen zijn conflict, dwang, overleg, onderhandeling, ruil, compromis- en coalitievorming (Bekkers, 2007).

Bij *culturele beïnvloeding* richt een policy entrepreneur zich op het sturen van een zingevingsproces waarin continue interactie (Stone, 2003; Termeer, 1993) tussen betrokken actoren centraal staat. Hiermee wil hij of zij uiteindelijk bereiken dat een gedeelde betekenis ontstaat. In dit geval gaat het dan erom dat de betrokken actoren hetzelfde beeld hebben van hoe de agenda er uit dient te zien, het beeld van de policy entrepreneur. Gebruik van taal, maar ook beelden speelt een grote rol.

Een policy entrepreneur is bij *institutionele beïnvloeding* in zijn acties gericht op de regelgeleide en padafhankelijke interactie tussen actoren. Deze acties zijn bedoeld om te voldoen aan (historisch gegroeide) normen, regels, praktijken, instituties, conventies enzovoort of om deze juist nadrukkelijk te doorbreken. De ruimte voor actoren om eigen keuzes te maken, ligt al grotendeels vast (Hemerijck, 2001) en ook agendavorming is zodoende sterk ingebed in stelsels volgens de bijbehorende benadering. Om de gewenste agendaverandering te realiseren, tracht de policy entrepreneur daarom (door te voldoen of juist doorbreken) via deze stelsels te komen tot de nodig geachte beïnvloeding.

Deze beïnvloeding van stromen door policy entrepreneurs kan in het licht van het stromenmodel (Kingdon, 1995) dus worden beschouwd als centrale verklaring voor verandering in de agenda. De theorie voorziet echter, zoals vermeld, ook in erkende alternatieve verklaringen. Ondanks dat is geopteerd om het uiteindelijk in dit hoofdstuk te ontwikkelen conceptueel model vorm te geven aan de hand van het stromenmodel, is het, zoals reeds zijdelings aangestipt, mogelijk om aspecten van die alternatieve verklaringen hierin voor een belangrijk deel tóch mede in ogenschouw te nemen, bijvoorbeeld bij de wijze waarop koppeling van stromen kan verlopen.

Maar dit komt ook naar voren bij de veronderstelling dat koppeling van stromen vanuit theoretisch oogpunt niet per se (deels) plaats hoeft te vinden door of zelfs onderdeel te zijn van beïnvloeding door policy entrepreneurs, maar dat er ook *andere mechanismen* zijn waardoor deze kan ontstaan. Een uiterst simpel voorbeeld is ‘toeval’ dat actoren op eenzelfde idee zijn gaan zien als oplossing voor (uiteenlopende) problemen. Maar ook de drie andere theorieën van agendadynamiek kunnen hierbij in het bijzonder inzicht verschaffen. Het gaat dan om noties van deze theorieën of specifieker: noties van de concepten waarop deze zijn gebouwd. Zo een notie is in feite de constatering van (een samenkomst van) factoren uit de stromen binnen de agendadynamiek om een (deels) andere reden dan beïnvloeding door policy entrepreneurs. Een voorbeeld van zo een notie van een concept die hierop kan wijzen, is die van ‘mobilization of bias’ (Bachrach & Baratz, 1970:43). Dit totale aspect wordt echter niet verder uitgewerkt met het oog op het onderzoeksontwerp (zie hoofdstuk III).

II.VI Conceptueel model

Aan de hand van de probleemstelling en de besproken theorie is het conceptueel model opgesteld dat als basis dient voor dit scriptieonderzoek. Het is gepresenteerd in figuur II.II. De centraal staande en uiteindelijk te verklaren variabele is *verandering in agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord*.

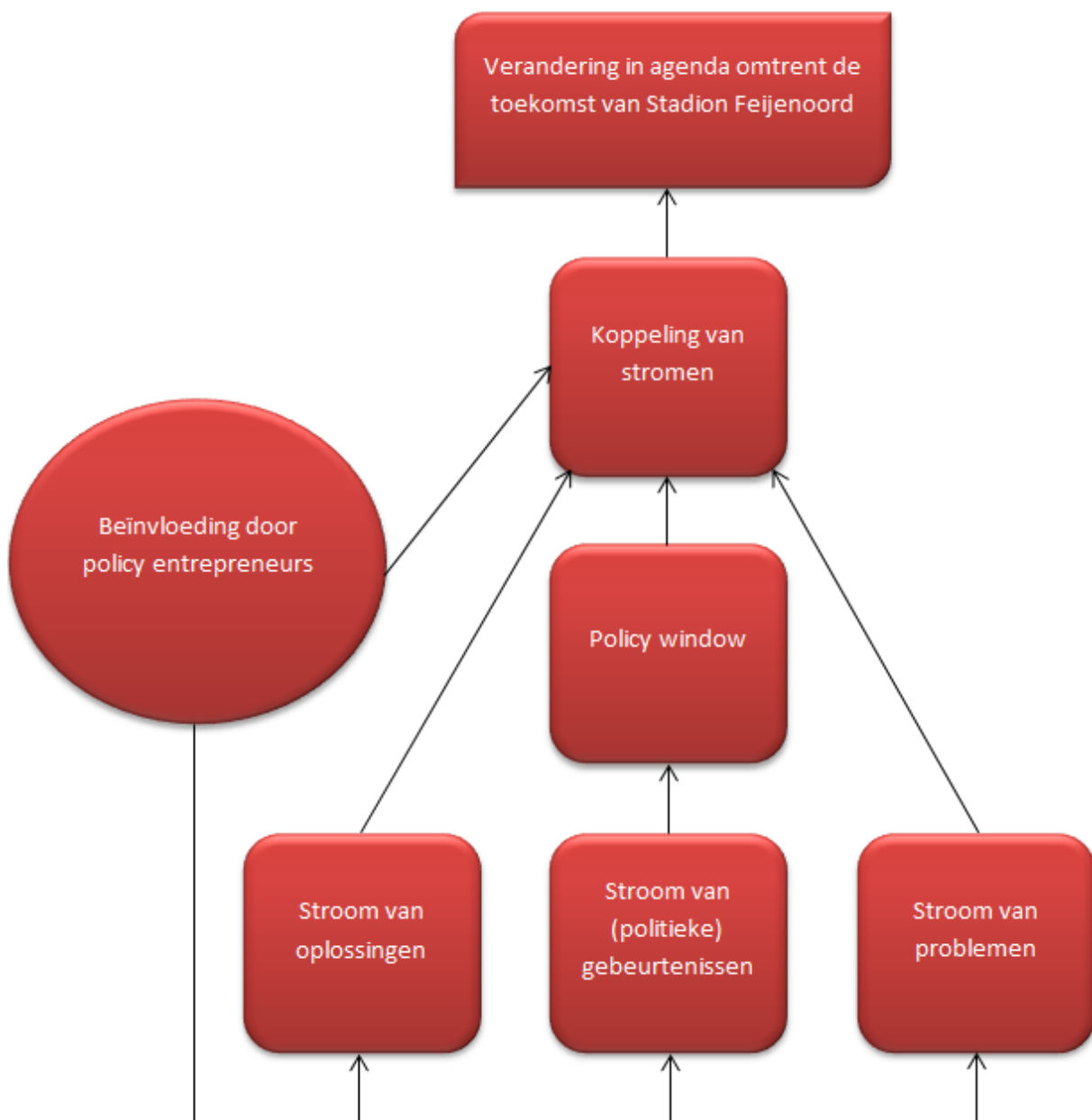
Ten eerste geeft het conceptueel model de veronderstelde beschrijving van het proces weer van een verandering in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord. Omdat de inzichten van het stromenmodel de basis vormen onder deze veronderstelling geldt de *koppeling van stromen* als drijfveer. Het gaat dan om de koppeling tussen de *stroom van oplossingen* en de *stroom van problemen*. Deze kan op cognitieve en sociale wijze tot stand komen, maar ook aspecten van beide vormen bevatten. Verondersteld wordt dat deze koppeling alleen tot stand kan komen op het moment dat er sprake is van een open *policy window*. Factoren uit de *stroom van (politieke) gebeurtenissen* zorgen voor opening van het policy window. ‘Politieke’ staat tussen haakjes, omdat op basis van vooronderzoek verondersteld

wordt dat de gebeurtenissen binnen deze stroom niet per definitie politiek hoeven te zijn, maar dat het bijvoorbeeld ook kan gaan om een economische of maatschappelijke gebeurtenis. De hierboven genoemde en als rechthoekig gepresenteerde variabelen in het conceptueel model kunnen zodoende alle worden beschouwd als noodzakelijk veronderstelde stappen in het proces van uiteindelijk verandering in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord.

Ten tweede toont het conceptueel model de veronderstelde verklaring van het resultaat van een verandering in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord. De focus in dit scriptieonderzoek ligt op *beïnvloeding door policy entrepreneurs*. Deze wordt verondersteld zowel direct invloed uit te oefenen op de *koppeling van stromen* als indirect via de *stroom van oplossingen*, *stroom van problemen* en *stroom van politieke gebeurtenissen*. Vier vormen van beïnvloeding door policy entrepreneurs (rationeel, politiek, cultureel en institutioneel) zijn onderscheiden op basis van de inzichten van de benaderingen van beleid van Bekkers (2007). Deze als ovaal gepresenteerde variabele in het conceptueel model kan zodoende worden beschouwd als verklarend veronderstelde factor voor het resultaat van uiteindelijk verandering in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord.

Het conceptueel model is dus gebaseerd op veronderstellingen afgeleid van de probleemstelling en de theorie. Twee zaken verdienen op dit gebied echter opmerking. Ten eerste de keuze om de beschrijving van het proces van een verandering in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord te modelleren volgens het stromenmodel van Kingdon (1995). Zoals hiervoor reeds opgemerkt is, zit (naast de beschrijvende component) al in beperkte mate ook een verklarende component in dit model opgesloten. Hierdoor kan een bepaalde tendens van ook verklaring aan de hand van dit model ontstaan. Dit probleem wordt echter het hoofd geboden door ook noties van de concepten van andere invloedrijke theoretische modellen op het gebied van agendadynamiek in ogenschouw te nemen als mogelijke verklaring. Deze mogelijke verklaringen zijn, buiten mogelijk indirect via de twee vormen van koppeling van stromen (cognitief en sociaal), echter niet opgenomen in het conceptueel model, omdat het vooraf niet mogelijk is om veronderstellingen te doen over de betreffende invloedsrelaties. Daarbij ligt de focus bij dit scriptieonderzoek oorspronkelijk met name op de invloed die policy entrepreneurs (bewust of onbewust) uitoefenen binnen de agendadynamiek.

Ten tweede gaat het bij de veronderstellingen met betrekking tot verklaring (slechts) om invloedrijke algemene inzichten afgeleid uit de theorie met betrekking tot agendadynamiek die hieraan kunnen bijdragen. Dit wil echter niet zeggen dat a priori alle empirie van agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord aan de hand van deze inzichten kan worden verklaard. Er wordt in dit conceptueel daarom uitdrukkelijk ruimte geboden voor alternatieve verklaring buiten de genoemde inzichten. Beide zaken worden nader uitgelegd in paragraaf III.I.

Figuur II.II – Het conceptueel model

III Methodologie

De voor dit scriptieonderzoek te hanteren methodologie staat centraal in dit hoofdstuk, dat start met het onderzoeksontwerp in paragraaf III.I. Vervolgens worden in III.II de begrippen uit het conceptueel model geoperationaliseerd met definities en uitingsvormen. In paragraaf III.III worden beargumenteerd de onderzoekstrategie, -methoden en -technieken gekozen en uiteengezet. Ten slotte worden in III.IV de betrouwbaarheid en validiteit onder de loep genomen.

III.I Onderzoeksontwerp

Na de opstelling van het conceptueel model volgt het onderzoeksontwerp. Dit scriptieonderzoek is, Van Thiel (2009) volgende, in principe deductief, maar toch ook licht inductief van aard. Het is van oorsprong *deductief*, omdat eerst in de algemene theorie op het gebied van agendadynamiek gezocht wordt naar inzichten die kunnen bijdragen aan beschrijving en verklaring van verandering in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord. Op basis van deze theorie is een conceptueel model opgesteld dat een algemeen geldend veronderstelde beschrijving en verklaring heeft van en voor wat er in dit specifieke geval aan de hand is. De focus ligt bij het deductieve deel dan ook op het onderzoek welke van deze verklarende theoretische inzichten in deze casus correct zijn en welke niet.

Afwijkend bij dit scriptieonderzoek is echter dat dit niet gebeurt door middel van het opstellen van hypothesen waarin mogelijke relaties tussen variabelen worden verondersteld en het vervolgens toetsen van deze veronderstellingen in empirisch onderzoek. De beschikbare kennis over het onderzoeksontwerp, agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord, bevindt zich namelijk in een zeer vroeg stadium. Het scala aan mogelijk verklarende algemene inzichten uit de theorie met betrekking tot agendadynamiek is tegelijkertijd uiterst breed. Daarnaast is voor zover bekend geen empirisch onderzoek verricht naar dit of een vergelijkbaar onderzoeksontwerp, waardoor aan de hand van op empirie gebaseerde veronderstellingen een bepaalde 'schifting' binnen de algemene inzichten uit de theorie kan worden gemaakt. Hierdoor zou onderzoek met behulp van hypothesen onwerkbaar worden. Het zouden er simpelweg te veel worden.

De doelen bij dit scriptieonderzoek zijn dan ook vooral exploratie, descriptie en verklaring en niet zozeer toetsing. Dit wil zeggen dat geen harde veronderstellingen worden getest. Wél wordt gezocht naar indicaties in de empirie aan de hand waarvan (on)waarschijnlijkheid kan worden aangetoond van verklaring van verandering in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord met behulp van bepaalde algemene theoretische inzichten.

Het deductieve deel van het scriptieonderzoek is zodoende gericht op de veronderstellingen in het conceptueel model. De focus ligt dus eerst op beschrijving van het proces van verandering in de agenda middels het stromenmodel (Kingdon, 1995). Vervolgens wordt geanalyseerd of het resultaat ervan kan worden verklaard aan de hand van de verschillende vormen van beïnvloeding door policy entrepreneurs, de verklaring waarop dit scriptieonderzoek gaandeweg is gericht.

Tegelijkertijd is dit scriptieonderzoek licht *inductief*. Bij inductief onderzoek wordt oorspronkelijk op basis van de verzamelde data in het empirisch onderzoek pas hierna een model opgesteld dat verklaring moet bieden met betrekking tot een bepaald probleem. Idealiter worden deze data gegeneraliseerd ofwel algemener gemaakt dan de specifiek onderzochte casus. Dit gebeurt dan door (algemene) veronderstellingen over relaties tussen variabelen af te leiden uit een specifieke empirie. Dit zijn bouwstenen voor nieuwe modellen en theorie ofwel axioma's, de tegenhangers van hypothesen.

Inductief onderzoek is in het bijzonder bruikbaar als over een bepaald onderzoeksonderwerp nog niet veel empirische en/of theoretische kennis beschikbaar is en dit is, zoals gesteld, in redelijke mate het geval bij het onderwerp van dit scriptieonderzoek. De focus ligt bij het inductieve deel echter niet op het bouwen van een nieuw algemeen geldend model binnen de agendadynamiek, maar wél op het zoeken naar losse, toepassingsgerichte indicaties in de empirie aan de hand waarvan waarschijnlijkheid kan worden aangetoond van alternatieve verklaring van verandering in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord.

Het inductieve deel van het scriptieonderzoek is zodoende gericht op alternatieve verklaring buiten het conceptueel model dat bijvoorbeeld aan de hand hiervan aangepast of aangevuld kan worden. Dit kan ten eerste met behulp van noties van concepten uit de drie alternatieve invloedrijke theoretische modellen op het gebied van agendadynamiek. Deze modellen zijn licht toegepast op de vorm van koppeling van stromen, maar zijn verder niet in het conceptueel model opgenomen, onder andere omdat hierover geen veronderstellingen kunnen worden gedaan met betrekking tot de invloed op verandering in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord. Maar alternatieve verklaring buiten het conceptueel model kan ten tweede ook plaatsvinden aan de hand van indicaties die in het geheel niet in lijn zijn met mogelijke verklaringen uit de theorie. Gaandeweg het onderzoek worden mogelijkerwijs dit soort indicaties ontdekt, welke vervolgens dienen te worden onderzocht op consistentie en geldigheid.

De basis van dit scriptieonderzoek is dus deductief onderzoek. Allereerst worden empirische bevindingen (op basis van waarschijnlijkheid en dus niet op basis van toetsing van geformuleerde hypothesen) geïnterpreteerd als wel of niet ondersteunend ten aanzien van bestaande inzichten (deductief). Het conceptueel model wordt dan gehanteerd om de empirie te verklaren. Afhankelijk van de empirische bevindingen kan echter ook inductief te werk worden gegaan. Als ten eerste de empirische bevindingen geen indicatie zijn voor waarschijnlijke verklaring aan de hand van bestaande inzichten en ten tweede aanwijzingen bestaan voor alternatieve verklaringen, dan kan het conceptueel model bijvoorbeeld aangepast of aangevuld worden (inductief). De empirie wordt dan gehanteerd om het conceptueel model te wijzigen.

Benadrukt moet worden dat het steeds slechts om waarschijnlijkheid gaat. Om deze te vergroten, zouden bij het deductieve deel bijvoorbeeld empirische bevindingen moeten worden getransformeerd tot hypothesen. Deze kunnen vervolgens nader worden getoetst in deze casus om te komen tot beter onderbouwde specifieke verklaring of in een vergelijkbare casus om het theoretisch

inzicht in algemeenheid te voorzien van meer empirische ondersteuning. Bij het inductieve deel zouden empirische bevindingen kunnen worden omgezet in axioma's, waarmee uiteindelijk een nieuwe voor de casus specifieke of algemene theorie kan worden opgebouwd. Voor uitwerking van beide mogelijkheden geldt echter dat vervolgonderzoek nadrukkelijk is vereist, wat buiten dit scriptieonderzoek valt.

III.II Operationalisering

Nu het conceptueel model is opgebouwd en een keuze voor een bepaald onderzoeksontwerp is gemaakt, is de volgende stap in dit scriptieonderzoek de operationalisering van de begrippen uit het conceptueel model. Ten eerste dient een definitie te worden gegeven van de te onderzoeken theoretische begrippen binnen het conceptueel model. Ten tweede moet worden bepaald welke uitingsvormen deze theoretische constructen kunnen aannemen in de dagelijkse praktijk en welke daarvan in dit scriptieonderzoek zullen worden gebruikt om te 'meten'. Ten slotte dient voor deze uitingsvormen te worden bepaald welke waarden zij kunnen aannemen (Van Thiel, 2009).

De operationalisering van de begrippen uit het conceptueel model is hieronder gepresenteerd in figuur III.I. De definities van begrippen die niet direct in het conceptueel model naar voren komen, maar wel degelijk van belang zijn in dit scriptieonderzoek, zijn terug te vinden in hoofdstuk II. Voor enkele begrippen uit het conceptueel model geldt dat zij buiten een definitie niet verder worden geoperationaliseerd, omdat zij in het proces in feite slechts een 'automatisch' vervolg zijn van andere begrippen en daarom zeer vergelijkbare uitingsvormen kennen. Voor alle genoemde uitingsvormen van de begrippen is het zo dat zij alleen de waarden 'ja' of 'nee' aan kunnen nemen. Dit is het directe gevolg van de kwalitatieve aard van dit scriptieonderzoek.

Begrip	Definitie	Uitingsvorm(en)
<i>Stroom van oplossingen</i>	De ideeën en beleidsvoorstellen omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord.	Ideeën en beleidsvoorstellen die: <ul style="list-style-type: none"> • Technisch inpasbaar zijn en/of; • Verenigbaar zijn met dominante waarden binnen beleidsgemeenschap en/of; • Toekomstbestendig zijn.
<i>Stroom van problemen</i>	De gepercipieerde problemen omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord.	Problemen die gepercipieerd worden via de volgende mechanismen: <ul style="list-style-type: none"> • Indicatoren en/of; • Gebeurtenissen en/of; • Feedback.
<i>Stroom van (politieke) gebeurtenissen</i>	De (politieke) gebeurtenissen die mogelijk invloed hebben op de agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord.	Wijzigingen in: <ul style="list-style-type: none"> • De (nationale) gemoedstoestand en/of; • De organisatie van politieke krachten en/of; • De positie van overheidsorganen en/of; • Overige voor het stadiondossier relevante factoren.
<i>Policy window</i>	Een moment, gecreëerd door een (politieke) gebeurtenis, waarop koppeling tussen de stromen van oplossingen en problemen omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord mogelijk is.	-
<i>Koppeling van stromen</i>	De aansluiting van een idee of beleidsvoorstel op een gepercipieerd probleem omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord.	Aansluitingen voortgekomen uit: <ul style="list-style-type: none"> • Een verbinding van ideeën, concepten, kennis enzovoort (cognitief); • Een relatie tussen actoren als samenwerking, coalitie, solidariteit enzovoort (sociaal).

<i>Policy entrepreneur</i>	Actoren of organisaties binnen een beleidsgemeenschap die bereid zijn risico's te nemen (bijvoorbeeld qua geld, vrijmaken van mensen en reputatie) om een bepaalde oplossing op de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord te krijgen.	Actoren of organisaties die in ieder geval één, maar doorgaans meerdere van de volgende activiteiten ontplooiën: <ul style="list-style-type: none"> • Voorstaan van nieuwe ideeën en ontwikkelen van voorstellen; • Definiëren en reframen van problemen; • Specificeren van beleidsalternatieven; • Inbrengen van ideeën bij actoren; • Mobiliseren van de publieke opinie; • Helpen bij bepalen van de besluitvormingsagenda.
<i>Rationele beïnvloeding door policy entrepreneurs</i>	Beïnvloeding van stromen door policy entrepreneurs in de vorm van hantering van rationele argumentatie.	De actor of organisatie: <ul style="list-style-type: none"> • Gebruikt kennis en informatie; • Verduidelijkt hoe met de voorgestelde keuzes de doeleinden kunnen worden bereikt; • Tracht relevante andere actoren en organisaties te overtuigen.
<i>Politieke beïnvloeding door policy entrepreneurs</i>	Beïnvloeding van stromen door policy entrepreneurs aan de hand van een machtsstrijd om zo uiteindelijk belangen veilig te kunnen stellen.	De actor of organisatie: <ul style="list-style-type: none"> • Strijdt eerst in het beleidsnetwerk en vervolgens in de totale arena om macht; • Wil een belang veiligstellen; • Wil steun en draagvlak verkrijgen voor een bepaald idee of beleidsvoorstel; • Vertoont strategisch gedrag: <ul style="list-style-type: none"> ○ Conflict; ○ Dwang; ○ Overleg; ○ Onderhandeling; ○ Ruil; ○ Compromis- en coalitievorming; • Wil controle verkrijgen over de toegang tot en verdeling van vitale hulpbronnen: <ul style="list-style-type: none"> ○ Wettelijke of reglementaire bevoegdheden; ○ Kapitaal; ○ Menskracht; ○ Tijd; ○ Informatie; ○ Relaties; ○ Identiteit; ○ Imago; ○ Collectiviteit; ○ (In)formeel monopolie op besluitvorming.
<i>Culturele beïnvloeding door policy entrepreneurs</i>	Beïnvloeding van stromen door policy entrepreneurs via het zingevingsproces waarin continue interactie tussen betrokken actoren centraal staat.	De actor of organisatie: <ul style="list-style-type: none"> • Richt zich op sturing van het zingevingsproces; • Interacteert continu met betrokken actoren en organisaties; • Wil een gedeelde betekenis of gezamenlijke interpretatie van de werkelijkheid laten ontstaan; • Maakt gebruik van taal en beelden als instrumenten.
<i>Institutionele beïnvloeding door policy entrepreneurs</i>	Beïnvloeding van stromen door policy entrepreneurs gericht op de regelgeleide en padafhankelijke interactie tussen betrokken actoren.	De actor of organisatie: <ul style="list-style-type: none"> • Richt zich op de regelgeleide en padafhankelijke interactie tussen actoren; • Wil voldoen aan of juist nadrukkelijk doorbreken: <ul style="list-style-type: none"> ○ (Historisch gegroeide) normen; ○ Regels; ○ Praktijken; ○ Instituties; ○ Conventies; • Tracht te sturen via posities en afhankelijkheidsrelaties tussen betrokken actoren en organisaties die zijn gesteld in stelsels.

<i>Verandering in agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord</i>	Een verandering in de lijst van oplossingen omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord, waaraan overheidsfunctionarissen en personen buiten de overheid die nauw verbonden zijn met deze overheidsfunctionarissen op een gegeven moment serieuze aandacht schenken.
---	---

Figuur III.I – Operationalisering van begrippen uit het conceptueel model

III.III Onderzoeksstrategie, -methoden en –technieken

III.III.I Onderzoeksstrategie

De onderzoeksstrategie, de overkoepelende opzet of logica van een onderzoek (Van Thiel, 2009), die wordt gevolgd in deze scriptie is die van een gevalstudie. Bij een *gevvalsstudie* worden één of enkele gevallen van het onderzoeksonderwerp in hun natuurlijke situatie onderzocht. Het gaat zodoende meer om onderzoek in de diepte dan in de breedte.

Bij dit scriptieonderzoek gaat het om het onderzoeksonderwerp ‘agendadynamiek’ en het geval ‘toekomst van Stadion Feijenoord’. Deze ene casus wordt onderzocht vanaf de aanvang van de fase in de beleidscyclus (Hoogerwerf, 1989) van agendavorming in 2003. Het onderzoek loopt door tot en met de periode rondom van het advies van de trojka in mei 2014 voor het plan van BAM: De Nieuwe Kuip. Deze beslissing lijkt het moment te zijn waarop de fase van agendavorming wordt afgesloten en de (voorlopig) definitieve agenda met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord tot stand is gekomen. Normaalgesproken zou men vervolgens overgaan tot de fasen van daadwerkelijke beleidsvoorbereiding, -bepaling en -uitvoering. Vanwege tal van onzekerheden is echter onduidelijk of de beslissende agendaverandering daadwerkelijk tot stand is gekomen en de agendadynamiek met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord tot een einde.

De keuze voor deze onderzoeksstrategie is ten eerste een logisch gevolg van de probleemstelling van dit scriptieonderzoek. Deze is specifiek gericht op de casus van Stadion Feijenoord vanaf 2003 en dit maakt een gevalstudie de meest geschikte basis, omdat de casus in de natuurlijke situatie wordt beschouwd. Ten tweede zijn de strategieën *experiment* (vanwege het gebrek aan een gecontroleerde omgeving) en *enquête* (vanwege de grootschaligheid en dus vaak oppervlakkigheid) veel minder geschikt of überhaupt niet toepasbaar voor dit scriptieonderzoek. Ten derde is analyse van bestaand materiaal onmisbaar bij deze casus waarover al jaren veel te onderzoeken data is verschenen.

III.III.II Onderzoeksmethoden

De onderzoeksmethoden, de manieren om gegevens te verzamelen (Van Thiel, 2009), die in dit scriptieonderzoek worden gehanteerd, volgen uit de onderzoeksstrategieën en zijn gebruik van primair bestaand materiaal, semigestructureerde interviews en in beperktere mate observatie. Met *gebruik van*

primair bestaand materiaal wordt bedoeld op gebruik van onderzoeksinformatie die de onderzoeker zelf verzamelt. Het gaat dan specifiek om informatie die niet of nog niet eerder voor onderzoek is gebruikt. Deze bronnen worden ten eerste verondersteld de neerslag van gedrag te zijn, omdat ze bijvoorbeeld meningen, afspraken en verslagen bevatten. Hiermee kan gedrag worden bestudeerd zonder het als onderzoeker zelf te hoeven uitlokken ('over' de actoren), Ten tweede worden ze verondersteld een communicatieve functie te hebben, omdat ze een boodschap overbrengen ('van' de actoren). Deze onderzoeksmethode vormt de basis onder dit onderzoek. Documenten die worden geanalyseerd, zijn:

- Brieven van het college van B&W van Rotterdam;
- Bestuurlijke en politieke documenten van de (deel)gemeente(n) (van) Rotterdam;
- Documenten van private partijen en personen, waaronder met name: BAM, Feyenoord, HNS, Hypercube, ICC, KCAP, Movares, Stadion Feijenoord, Red de Kuip, VolkerWessels, Swarts & Jansma;
- Artikelen in kranten, in tijdschriften en op websites, waaronder met name: Algemeen Dagblad, ANP, BN/De Stem, De Groene Amsterdammer, De Pers, De Telegraaf, De Volkskrant, FSV, FR12, Het Financieele Dagblad, Lunatic News, Metro, NRC Handelsblad, NRC Next, PZC, Rotterdams Dagblad, RTV Rijnmond, Spits, Trouw;
- Uitzendingen op televisie, radio en internet, waaronder met name: De wereld draait door, FC Rijnmond, Knevel & Van den Brink, Langs de Lijn, Nieuwsuur, NOVA, Pauw & Witteman.

Bij de selectie van dit materiaal komen zowel de deductieve als inductieve principes van dit scriptieonderzoek naar voren. Deels is, aan de hand van het opgestelde conceptueel model, vooraf al bekend naar welke indicaties in de empirie dient te worden gezocht. Tegelijkertijd is dit deels onbekend. Dit is het inductieve aspect en betekent dat van tevoren nog niet geheel duidelijk is waarop het daadwerkelijke onderzoekswerk precies gericht moet zijn. Dit vereist naast een op de genoemde indicaties gerichte selectie van materiaal ook een open blik op dit gebied.

Bij *semigestructureerde interviews* wordt door de onderzoeker informatie verzameld door vragen te stellen aan één of meer personen. Een gesprek vindt plaats aan de hand van een interviewhandleiding. Deze onderzoeksmethode wordt in dit scriptieonderzoek met name ter verdieping gehanteerd nadat eerst het genoemde primaire materiaal is geanalyseerd. Dit maakt het mogelijk om beter geïnformeerd interviews voor te bereiden en te houden, zodat hieruit meer informatie kan worden gehaald.

Van belang is om respondenten zorgvuldig te selecteren. Bij dit scriptieonderzoek wordt getracht zowel bij de casus betrokken personen te interviewen als informanten die de situatie kennen, maar er niet (meer) deel van uit maken. Bij selectie van betrokkenen die als policy entrepreneur binnen de agendadynamiek kunnen worden aangemerkt, is de opzet om zo evenwichtig mogelijk personen (van organisaties) te benaderen. Het gaat hierbij immers zeer waarschijnlijk om 'gekleurde' respondenten en op deze manier wordt het risico van eenzijdige belichting van zaken ingedamd.

Een gedetailleerde respondentenlijst is, evenals de interviewhandleiding, opgenomen in de appendices. Tien interviews, met een duur variërend van één tot twee en een half uur, worden gehouden met personen die zeer nauw betrokken zijn geweest en/of een bepalende positie hebben bekleed

respectievelijk bij en binnen het stadiondossier. Het gaat om interviews in de periode oktober 2013- december 2013 met personen die deel uitmaken of uit hebben gemaakt van de volgende organisaties:

- Gemeente Rotterdam (college van B&W, gemeenteraad en ambtenarij);
- Feyenoord;
- Stadion Feijenoord;
- Feyenoord Supportersvereniging;
- Stichting Red de Kuip.

Bij *observatie* wordt de eigen waarneming van de onderzoeker gebruikt om tot onderzoeksconclusies te komen door gebeurtenissen, personen en handelingen te observeren en interpreteren. Het gaat bij dit scriptieonderzoek om het vanaf de publieke tribune observeren van:

- Een vergadering van de Rotterdamse gemeenteraad (11 juli 2013 om 09:00 uur);
- Een vergadering van de Rotterdamse raadscommissie Fysieke Infrastructuur en Buitenruimte (25 juni 2013 om 19:00 uur);
- ‘010-Debat: geen woorden, tijd voor daden’ (28 mei 2014 om 19:30 uur).

De methode kan dus worden aangemerkt als een open observatie, omdat de onderzoeker wel aanwezig is, verder tijdens het officiële gedeelte geen interactie heeft met de onderzoekseenheden (bijvoorbeeld vertegenwoordigers van policy entrepreneurs en andere relevant geachte actoren) en de overige aanwezigen ook niet altijd weten dat er een onderzoeker aanwezig is. De observaties zijn relatief ongestructureerd, omdat deze onderzoeksmethode vooral in het absolute begin van het onderzoek is gebruikt en omdat een strakke structuur kan leiden tot subjectiviteit en selectiviteit in de waarnemingen en interpretaties. De enige leidraad voor gerichte waarnemingen zijn in feite het conceptueel model en de operationalisering daarvan met in zeer beperkte mate ook de overige inzichten uit de theorie.

Maar de vraag is uiteindelijk: wat wordt nu precies met welke methode beoogd? Helder is dan dat *gebruik van primair bestaand materiaal* de basis vormt onder dit scriptieonderzoek. Aan de hand hiervan wordt een chronologie opgesteld, die een feitelijke beschrijving moet geven van de ontwikkelingen in de casus van de toekomst van Stadion Feijenoord. Deze moet uiteindelijk als basis dienen voor de beschrijvende en verklarende (voor)analyse geleid door het conceptueel model en de operationalisering daarvan, die bij het hanteren van deze methode zodoende beide vanaf het begin in ogenschouw worden genomen. Het gaat bijvoorbeeld om het in kaart brengen van welke oplossingen op de agenda zijn verschenen, welke problemen zijn benoemd, welke (politieke) gebeurtenissen plaats hebben gevonden en welke actoren betrokken zijn (geweest) bij het stadiondossier.

Semigestructureerde interviews zijn in wezen de vervolgstap. De genoemde interviewhandleiding is eveneens geconstrueerd aan de hand van het geoperationaliseerde conceptueel model, met de opmerking dat in de vraagstelling ook openheid is betracht om ruimte te bieden aan bevindingen die niet in het model zijn voorzien. In ‘normale spreektaal’ worden zodoende specifieke vragen gesteld gericht op of en hoe de geconceptualiseerde begrippen (via definities en bij grote voorkeur hun

uitingsvormen) volgens de geïnterviewde in de praktijk naar voren komen, maar worden ook meer algemene vragen gesteld, die juist niet direct op een bepaald aspect van het model gericht zijn.

Ten eerste wordt met de interviews de genoemde beschrijving aangepast en aangevuld. Centraal hierbij staat het betrachten van grote zorgvuldigheid door uitgebreide controle en verificatie van de reeds verzamelde gegevens. Zo wordt aan respondenten bijvoorbeeld in eerste instantie gevraagd welke bovengenoemde ontwikkelingen van en rond de agenda zij onderscheiden en in tweede instantie pas hoe zij aankijken tegen een schets van die ontwikkelingen op basis van het eerder gedane onderzoek. Maar ten tweede wordt via de interviews vooral gezocht naar verklaring voor hetgeen qua agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord is beschreven. Aan respondenten wordt, met het oog op het geoperationaliseerde conceptueel model, bijvoorbeeld specifiek gevraagd naar of en hoe stadionplannen wel of niet aansluiten op (ervaren) problemen en naar wat actoren hebben ondernomen om 'hun' stadionplan op de agenda te krijgen of een ander plan daar juist van af en hoe dit uit heeft gewerkt. Tegelijkertijd worden meer open vragen, gericht op mogelijk observeren van niet vooraf veronderstelde en/of verwachte mechanismen, gesteld over hoe welke verandering in de agenda volgens hen (niet) tot stand is gekomen en wie en/of wat hierin een rol speelde.

Het zijn deze aspecten waarin de grote toegevoegde waarde zit van interviews bij dit onderzoek. Doordat toegang wordt verkregen tot de informatie van zeer nauw betrokken en bepalende personen in het stadions dossier kan veel meer inzicht worden vergaard, bijvoorbeeld in wat nu echt met grote waarschijnlijkheid een rol heeft gespeeld in de agendadynamiek, in wat actoren aan activiteiten hebben ontplooid (wat hen mogelijk policy entrepreneur maakt) en in hoe actoren kijken naar en reageren op elkaars activiteiten. Dit zijn inzichten die een enorme verrijking betekenen van het beeld verkregen uit het primair bestaand materiaal, omdat het inzichten betreft die veel meer als slechts informeel bekend kunnen worden beschouwd en nagenoeg onmogelijk kunnen worden afgeleid uit (schriftelijke) documenten. Concluderend kan worden gesteld dat bij het primair bestaand materiaal vooral gaat om de 'wat'-vraag, terwijl het bij interviews draait om de details en met name de 'hoe'- en 'waarom'-vraag.

Voor *observatie* geldt dat zij een veel beperktere rol speelt in dit scriptieonderzoek dan primair bestaand materiaal en semigestructureerde interviews. Ook met deze methode wordt getracht de beschrijving aan te passen en aan te vullen, bijvoorbeeld doordat 'live' de perceptie van actoren van problemen kan worden geobserveerd via de uitspraken die zij tijdens een vergadering of debat doen en hoe de verhoudingen tussen actoren zijn. Tevens kunnen indicaties voor verklaring worden afgeleid uit hetgeen geobserveerd wordt. Zo kunnen experts bij debatten hun visie geven over waar het bij eerdere stadionplannen aan schortte. Dit geeft aan dat observatie ook sterk ter oriëntatie op de casus is ingezet.

III.III.III Onderzoekstechnieken

De wijzen van analyseren van de gegevens waarvan in dit scriptieonderzoek gebruik wordt gemaakt, de onderzoekstechnieken (Van Thiel, 2009), zijn inhoudsanalyse en opstelling en analyse van interviewverslagen. Met *inhoudsanalyse* wordt de inhoud van het bestaande materiaal, doorgaans schriftelijke documenten, en de observaties bestudeerd. Het gaat dan met name om de boodschap die de

producent van het materiaal en de geobserveerde persoon overbrengt of wil overbrengen op het publiek. Inhoudsanalyse wordt met name voor twee zaken ingezet: (1) vaststelling van feiten en opvattingen en (2) reconstructie van gebruikte argumentatie of (on)bewust ondernomen acties.

De inhoudsanalyse verloopt op een volledig kwalitatieve manier. Codes worden toegekend aan de aspecten van gelezen of bekeken materialen en waarnemingen. Een code is in feite een inhoudelijke samenvatting van een begrip. In dit scriptieonderzoek komen de codes direct voort uit de operationalisering van de begrippen uit het conceptueel model in paragraaf III.II. Eigen interpretatie van de onderzoeker speelt in op het eerste gezicht dus een grote rol, maar te nadrukkelijke eigen interpretatie wordt tegengegaan door middel van heldere operationalisering van begrippen. Bij het inductieve deel wordt, waar relevant, zoveel mogelijk vastgehouden aan definities uit de theorie.

Bij *opstelling en analyse van interviewverslagen* wordt in principe geen gebruik gemaakt van transcripten ofwel letterlijke weergaven van wat tijdens het interview gezegd is door de respondent en de onderzoeker. Een globaal, maar feitelijk verslag van het interview wordt gemaakt en, indien gewenst, ter controle voorgelegd aan de respondenten. Dit verslag dient als basis voor de genoemde deductieve, maar ook inductieve analyse. Op eenzelfde wijze als bij de inhoudsanalyse wordt gebruik gemaakt van codes bij het analyseren van de verslagen. Ook hierbij moet de heldere operationalisering te nadrukkelijke eigen interpretatie het hoofd bieden. Geen openbaarheid van interviewverslagen is voor alle respondenten een absolute voorwaarde voor deelname aan het onderzoek op de gevraagde wijze. Om deze reden zijn geen interviewverslagen opgenomen in de appendices.

III.IV Betrouwbaarheid en validiteit

Betrouwbaarheid en validiteit zijn twee belangrijke criteria voor wetenschappelijk onderzoek waarmee de onderzoeker rekening dient te houden (Van Thiel, 2009). *Betrouwbaarheid* wordt ten eerste bepaald aan de hand van de nauwkeurigheid van het onderzoek. Dit heeft betrekking op de meetinstrumenten die worden gebruikt. Deze dienen zo nauwkeurig mogelijk de beoogde variabele te 'meten' en onderscheid te kunnen maken tussen de verschillende waarden die deze aan kan nemen. Ten tweede hangt betrouwbaarheid af van de consistentie: in hoeverre zal dezelfde meting onder dezelfde omstandigheden leiden tot dezelfde uitkomst?

Validiteit uit zich in twee varianten. Interne validiteit heeft betrekking op de geldigheid van het onderzoek en zodoende op de vraag of de onderzoeker heeft gemeten wat hij of zij wilde meten. Externe validiteit betreft de generaliseerbaarheid van het onderzoek: gelden de gevonden resultaten ook voor andere personen, instituties, tijden en plaatsen?

In algemene zin kan een voordeel van het onderzoeksontwerp en de onderzoeksstrategieën, -methoden en -technieken van dit scriptieonderzoek worden gevonden in de grote hoeveelheid empirische informatie die wordt verzameld over de agendadynamiek omtrent Stadion Feijenoord. Een erkend probleem op het gebied van betrouwbaarheid en validiteit is echter het gering aantal eenheden dat wordt onderzocht. Deels kan dit worden opgelost door triangulatie (het verzamelen van informatie

op meer dan één manier. Dit is, zoals reeds uitgelegd in dit hoofdstuk, het geval bij dit scriptieonderzoek.

Een ander algemeen risico is subjectiviteit en selectiviteit doordat de onderzoeker vaak op diverse manieren in contact komt met het onderzoeksonderwerp. De casus van Stadion Feijenoord wordt vrijwel voortdurend besproken in de media en ook tijdens formele en informele gesprekken komt de onderzoeker veelvuldig in aanraking met het onderzoeksonderwerp. Onder meer om deze reden wordt bij de selectie van betrokken respondenten voor interviews gezocht naar evenwicht zodat in ieder geval bij de formele gesprekken subjectiviteit en selectiviteit zoveel mogelijk wordt vermeden.

Wat betreft maatregelen om de betrouwbaarheid te vergroten, geldt dat voortdurend wordt gezocht naar nauwkeurigheid. Dit heeft betrekking op de selectie en inhoudsanalyse van het bestaande materiaal, het opstellen van interviewhandleidingen, de selectie van respondenten en de opstelling en analyse van interviewverslagen. Deze stappen dienen zo goed mogelijk aan te sluiten bij de operationalisering en de overige definities die de theorie aanreikt zodat zorgvuldige meting van de (eventuele) variabelen kan plaatsvinden. Tegelijkertijd moet dit alles wel hanteerbaar zijn voor de onderzoeker en te begrijpen voor de respondenten bij interviews.

Tevens wordt de consistentie nadrukkelijk voor ogen gehouden. Dit komt wat betreft de codes bij de inhoudsanalyse naar voren via de operationalisering. Verscheidene interviewhandleidingen voor verschillende typen respondenten worden geformaliseerd zodat het onderzoek herhaalbaar is en eventueel, na aanpassingen, ook op andere cases kan worden toegepast. Daarnaast spelen controlevragen een belangrijke rol. Hiermee wordt de kans op onjuiste metingen verkleind en het risico van andere resultaten bij herhaling verminderd.

Op het gebied van de validiteit is het moeilijker om maatregelen te treffen bij dit scriptieonderzoek. Interne validiteit kan weliswaar worden gewaarborgd door het conceptueel model, het onderzoeksonderwerp en de methodologie zo goed mogelijk af te stemmen op de probleemstelling. Het realiseren van interne validiteit wordt echter van nature al vergemakkelijkt gezien de aard van dit scriptieonderzoek en zodoende de rijkheid aan data over deze ene casus. Dit vergroot de kans dat wordt gemeten wat van tevoren als doel is gesteld.

Het realiseren van externe validiteit is daarentegen van nature moeilijker. Het geval van onderzoek en daarmee de contextgebonden bevindingen hierover zijn uniek en daarom niet zonder meer te generaliseren naar andere situaties. Omdat dit automatisch voortvloeit uit de aard van dit scriptieonderzoek vallen hiertegen ook moeilijk gerichte maatregelen te treffen. Realisatie van externe validiteit is tegelijkertijd echter allerminst onmogelijk. De specifieke gang van zaken in deze casus is dan weliswaar uniek, maar de beschrijving van processen en verklaring van resultaten met betrekking tot deze specifieke casus kunnen weldegelijk relevant zijn voor andere cases van agendadynamiek. Dit is het geval als resultaten in lijn zijn met bestaande (theoretische) inzichten, maar kan evenzeer het geval zijn als dit niet zo is.

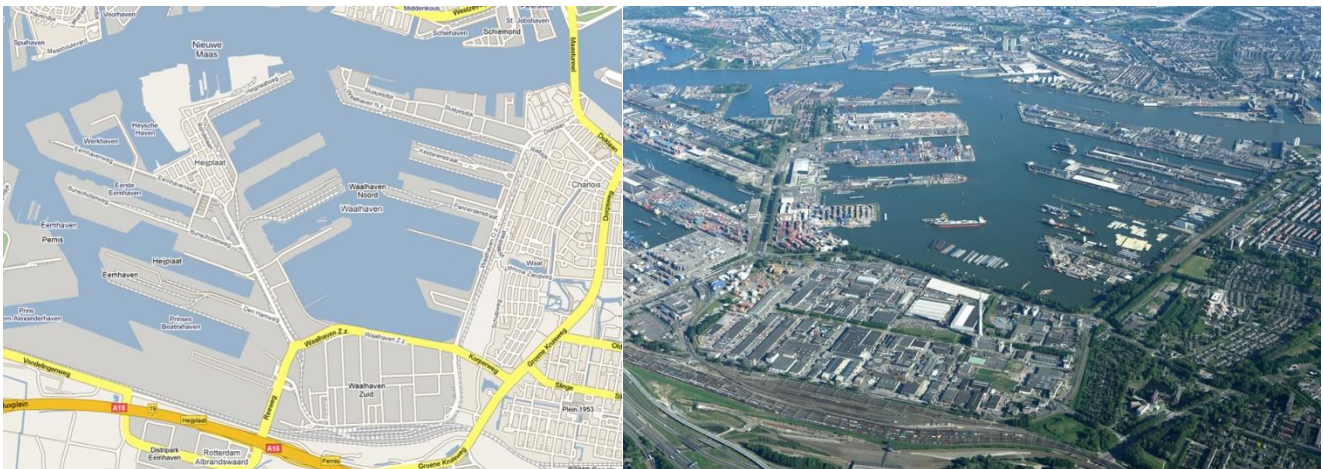
IV Casus

In dit hoofdstuk wordt de casus van de toekomst van Stadion Feijenoord uiterst beknopt uiteengezet. Het gaat in feite om een vooranalyse, die als basis moet dienen voor de daadwerkelijke analyse in hoofdstuk V. Met een schuin oog naar de in hoofdstuk II gesproken theoretische inzichten en het op basis daarvan opgestelde conceptueel model is de casus opgedeeld in vijf fasen. Per fase worden de belangrijkste gebeurtenissen geschetst én de veranderingen in de agenda met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord weergegeven. Ter illustratie zijn enkele afbeeldingen bijgevoegd.

Voor een volledige beschrijving van de casus wordt nadrukkelijk verwezen naar de bijlagen, waarin een chronologie is opgenomen. Deze chronologie is opgesteld op basis van alle verzamelde en verwerkte gegevens en vormt een uitgebreide beschrijving van alle ontwikkelingen in het stadiondossier van juni 2003 tot en met het einde van dit scriptieonderzoek: mei 2014.

- **Fase 1 | Juni 2003 – oktober 2004:**

- Oriënterende studiereis langs stadions in de VS en Canada van delegatie bestaande uit vertegenwoordigers van gemeente Rotterdam, Feyenoord, Ahoy, Havenbedrijf Rotterdam en Ontwikkelingsmaatschappij Stadshavens.
- **Op de agenda: een nieuw stadion met nieuw Ahoy in de Waalhaven (World Port Plaza 1).**
- Na onderzoek blijkt de Waalhaven als locatie ongeschikt.

- **Fase 2 | November 2004 – december 2005:**

- Nieuw haalbaarheidsonderzoek naar gecombineerd sport- en evenementencomplex bij de Kuip of bij Ahoy in het Zuiderpark.
- **Op de agenda: een nieuw stadion met nieuw Ahoy op één van de twee huidige locaties (World Port Plaza 2).**
- Conclusies van geheim TNO-onderzoek in media: de Kuip kan nog zeker vijftig jaar mee.
- Na onderzoek blijkt ook WPP 2 onhaalbaar: aparte toekomst van Ahoy en Stadion.

- **Fase 3 | Januari 2006 – november 2011:**

- Duidelijk is dat er 'iets' met het stadion dient te gebeuren.
- Eerst gemeentelijke focusverlegging naar breedtesport, maar al snel nieuwe ambitie: een brede inhaalslag op Rotterdam-Zuid.
- Startpunt van periode waarin Feyenoord zelden in rustiger vaarwater komt door sportieve én financiële problematiek.
- Start van de gemeente met het project-Stadionpark.
- Ambitie van de KNVB en KBWB en later het Rijk om het WK 2018 naar Nederland en België te halen en van de gemeente Rotterdam om hiervan ook de finale te huisvesten.
- **Op de agenda: een nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Nieuwe Maas.**
- De grond aan de Maas (industrialgebied 'klein België') blijkt steeds duurder dan verwacht.
- Aankondiging van drastische bezuinigingen bij de gemeente door de crisis.
- Het WK 2018 gaat niet naar Nederland en België, maar naar Rusland.
- Substantiële steun van het Rijk via investeringen en subsidies valt weg.
- Feyenoordfamilie (proftak Feyenoord, Stadion Feijenoord en amateur tak Sportclub Feyenoord) krijgt de verantwoordelijkheid toegeschoven voor het stadionsdossier.
- De 'icoon aan de Maas' is onbetaalbaar geworden voor de Feyenoordfamilie en de gemeenteraad trapt in de media hard op de rem voor gemeentelijke steun.

- **Fase 4 | December 2011 – juli 2013:**

- Feyenoordfamilie aan zet: tweestrijd om stadionontwikkeling tussen VolkerWessels en BAM.
- Sportieve ‘wederopstanding’ bij Feyenoord: tweede plaats en voorronde Champions League.
- Initiatiefgroep Red de Kuip introduceert zich met renovatiealternatief.
- **Op de agenda: renovatie van de Kuip (De Kuip 3.0).**
- Keuze van Feyenoordfamilie voor stadionplan van VolkerWessels en start met werken met de gemeente aan een masterplan.
- **Op de agenda: een nieuw stadion op Varkenoord (HNS ofwel ‘Het Nieuwe Stadion’).**
- Na drie ontmoetingen staakt Feyenoordfamilie de besprekingen met Red de Kuip.
- Raad(scommissie) en vervolgens college nemen Red de Kuip mee in besluitvorming.
- Second opinions op alle plannen, die veel commotie veroorzaken.
- Officieuze blijk van noodzaak gemeentelijke steun aan HNS vooral via financiële garantstelling.
- D66-wethouders in college steunen gemeentelijke steun aan HNS niet.
- College doet voorstel: financiële garantstelling voor en gebiedsinvesteringen rond HNS.
- Veel en uitgebreide publieke en politieke discussie over stadiondossier, ook in de media.
- De FSV en dus officieus de supporters scharen zich niet achter HNS.
- D66 (coalitie) en vervolgens ook Leefbaar Rotterdam (oppositie) steunen collegevoorstel niet.
- Geen meerderheid in raad: college trekt voorstel voor vergadering en stemming in.

- **Fase 5 | Augustus 2013 - ?:**

- Scherpe kritiek op Feyenoordfamilie, wethouder en burgemeester en prominenten die zich opwerpen met meningen en ideeën in de media.
- Draagvlak, en dan breed maatschappelijk, is het sleutelwoord: rol voor een boegbeeld of ambassadeur en alle supportersgeledingen direct aan tafel laten komen.
- Een trojka, bestaande uit Vervat, Van der Vegt en Van Sluis, moet voor Feyenoordfamilie (nu ook met de supporters) álle stadionplannen (opnieuw) onderzoeken.
- De eerste trojkaronde: dertien plannen van zeven partijen/personen.
- De tweede trojkaronde: twee 'vernieuwbouwplannen' van BAM en Red de Kuip.
- De derde trojkaronde: advies voor BAM, wat door Feyenoordfamilie overgenomen wordt.
- **Op de agenda: vernieuwbouw van de Kuip (De Nieuwe Kuip).**
- Schijn van eerste paal de grond in, maar waarschijnlijk wordt gemeentelijke ondersteuning tóch nodig via aandelenpakket en moeten college en dus raad opnieuw oordelen.
- Commissarissen en directieleden van Stadion en Feyenoord uiten twijfel over De Nieuwe Kuip.
- Een projectteam uit alle vier geledingen van Feyenoordfamilie onder leiding van Vervat.
- Zal de geschiedenis zich herhalen? En welke geschiedenis?

V Analyse

In dit hoofdstuk wordt de analyse van de casus uitgevoerd. De vooranalyse uit hoofdstuk IV en het conceptueel model uit hoofdstuk II dienen hiervoor als basis. Ten eerste vindt de analyse plaats over de vijf fasen die zijn onderscheiden. Ten tweede worden per fase eerst per policy entrepreneur de problemen behandeld die deze ondervindt. Vervolgens worden de oplossingen besproken die opkomen tijdens de fase en worden de visies van de policy entrepreneurs hierop geschetst, waaruit blijkt of en waarom zij de oplossing wel of niet ondersteunen. Daarna worden zoveel mogelijk chronologisch de (politieke) gebeurtenissen behandeld die van invloed zijn op uiteindelijk de agendadynamiek. Ten slotte wordt onderzocht welke en vooral hoe en waarom koppelingen tussen problemen en oplossingen ontstaan en (weer verdwijnen) en specifiek welke rol beïnvloeding door policy entrepreneurs speelt.

V.I Nieuw stadion? Met nieuw Ahoy? In de Waalhaven? (juni 2003 – oktober 2004)

V.I.I Problemen

Gemeente Rotterdam | De Rotterdamse overheid die wordt vertegenwoordigd door het college ondersteund door diens ambtenaren.

|Noodzaak tot herontwikkeling van de Waalhaven | De gemeente koestert al langer de wens om dit aloude industriegebied, evenals de Eemhaven, te transformeren tot woon-werkgebied en ziet ter versnelling van deze ontwikkeling een rol voor het creëren van publiekstrekkingen zoals het nieuwe Luxortheater deze op de Kop van Zuid gespeeld heeft.

|Schaarste van ruimte op Rotterdam-Zuid | Veel grond in dit deel van het gemeentelijke gebied is volgebouwd, waardoor voor gewenste nieuwe ontwikkelingen altijd een oplossing gevonden dient te worden voor de huidige bebouwing en dergelijke. Wanneer dit probleem en het vorige samen in ogenschouw worden genomen, zou men kunnen voorstellen dat een gezamenlijke oplossing mogelijk is. Verhuizing van Stadion en Ahoy naar de Waalhaven, een meer 'afgelegen' gebied op Zuid, zou immers betekenen dat de huidige locaties van de Kuip en Ahoy vrijkomen. Deze zijn voor de gemeente uiterst interessant met het oog op gewenste nieuwe ontwikkelingen van bedrijven en/of woningen, omdat ze zich wél middenin Zuid bevinden.

Havenbedrijf Rotterdam | De entiteit van de gemeente die beheer, exploitatie en ontwikkeling van het Rotterdamse haven- en industriegebied als taken heeft.

|Noodzaak tot herontwikkeling van de Waalhaven | Dit probleem en vervolgens de ambitie tot de ontwikkeling komen uit de koker van het Havenbedrijf. Deze policy entrepreneur ziet hierbij dezelfde rol als de gemeente voor publiekstrekkingen om deze ontwikkeling aan te zwengelen.

Ontwikkelingsmaatschappij Stadshavens | De entiteit van de gemeente en het Havenbedrijf die (her)ontwikkeling van onder andere de Waalhaven als taak heeft.

|**Noodzaak tot herontwikkeling van de Waalhaven** | Het ondervinden van dit probleem op eenzelfde wijze als gemeente en Havenbedrijf komt direct voort uit haar functie.

Stadion Feijenoord | De entiteit die eigenaar, beheerder en exploitant is van de Kuip.

|**Veroudering van accommodatie** | De Kuip is in 1994 voor het laatst grondig gerenoveerd en Stadion begint veroudering te ondervinden qua staat van het gebouw, maar nog veel meer qua functionaliteit.

|**Groeiende concurrentie** | De concurrentie op het gebied van wedstrijden en evenementen groeit nationaal, bijvoorbeeld met de Amsterdam ArenA, Heineken Music Hall, Gelredome, Goffertpark en het komende Ziggo Dome.

|**Toenemende eisen aan stadions** | Toeschouwers en met name ook sponsors vragen steeds meer en betere faciliteiten in stadions. Formeel verhogen de Europese (UEFA) en mondiale (FIFA) voetbalbonden hun eisen via het toebedelen van 'sterren' en toewijzen van grote wedstrijden.

|**Gebrek aan multifunctionaliteit van accommodatie** | Dit probleem maakt dat het huisvesten van andere evenementen dat voetbalwedstrijden steeds moeilijker wordt en zit vooral in het gemis van een dak op de Kuip. Het zorgt ervoor dat Stadion haar status als Nederlandse monopolist op concerten meer en meer verliest.

|**Terugloop in wedstrijden en evenementen** | In feite is dit het finale probleem, waaraan alle hiervoor genoemde factoren bijdragen. Het problematische zit vooral in grote daling van de inkomsten.

Ahoy | De entiteit die eigenaar, beheerder en exploitant is van het evenementencomplex.

|**Veroudering van accommodatie** | Voor Ahoy geldt dit probleem als nadrukkelijker en vooral acuter dan voor Stadion, daar Ahoy nooit meer een renovatie heeft ondergaan.

|**Groeiende concurrentie** | Dit probleem geldt op vergelijkbare wijze als voor Stadion.

|**Toenemende eisen aan evenementencomplexen** | Bezoekers, maar vooral ook organisatoren van evenementen vragen qua faciliteiten steeds meer aan evenementencomplexen.

|**Terugloop in wedstrijden en evenementen** | Ook voor Ahoy is dit het finale probleem, waaraan de hiervoor genoemde aspecten een bijdrage leveren, en resulteert het in grote daling van inkomsten.

Feyenoord | De Rotterdamse voetbalclub die geldt als vaste bespeler van de Kuip.

Opvallend is dat Feyenoord, kijkend naar de oplossingen, als policy entrepreneur kan worden aangemerkt, maar dat zij eigenlijk zelf (nog) niet problemen ervaart. In ieder geval relateert zij geen problemen aan het stadiondossier.

V.I.II Oplossingen

Nieuw stadion met nieuw Ahoy in Waalhaven (World Port Plaza 1) | Een oplossing waar de aanzet toe is gegeven door het Havenbedrijf Rotterdam.

| **Havenbedrijf Rotterdam en Ontwikkelingsmaatschappij Stadshavens:** WPP 1 kan de noodzakelijk geachte herontwikkeling van de Waalhaven aanjagen.

| **Gemeente Rotterdam:** WPP 1 kan de noodzakelijk geachte ontwikkeling van de Waalhaven aanjagen en schept ontwikkelbare ruimte op Zuid.

| **Stadion Feijenoord en Ahoy:** WPP 1 is een oplossing voor alle problemen met de huidige accommodatie, gaat uiteindelijk de terugloop in wedstrijden en evenementen tegen en keert de inkomstendaling.

| **Feyenoord:** WPP 1 resulteert uiteindelijk in verbetering van de situatie van de club, bijvoorbeeld door hogere inkomsten via stijging van het toeschouwersaantal en meer en betere faciliteiten voor de ontvangst van sponsors.

V.I.III (Politieke) gebeurtenissen

Politiek-bestuurlijke invloed van Leefbaar Rotterdam | Het is de periode na de moord op Pim Fortuyn en als populistisch beschouwde partijen zijn nog steeds in opmars. In Rotterdam uit dit zich in de invloed van Leefbaar Rotterdam, dat bij de raadsverkiezingen in 2002 met afstand de grootste partij is geworden en nu het college leidt. Dit maakt het adagium in de stad: „schoon, heel en veilig en Rotterdam weer aan kop van de lijstjes krijgen, maar dan de goede”. Tegelijkertijd creëert de invloed van de partij een stevige ambitie in de stad, die zich vertaalt in de formulering van een wens om te investeren in veelomvattende projecten. Het genoemde adagium maakt echter dat men binnen de gemeente steeds scherper is op de kosten gezien de genoemde andere prioriteiten.

Rol van wethouder Van Sluis | In lijn met het voorgaande kan worden gewezen op de rol van de vanuit een externe accountancyachtergrond benoemde Leefbaar Rotterdam-wethouder Van Sluis met de portefeuilles Haven, Economie, Werkgelegenheid en Milieu. Van Sluis is in woord en daad uiterst enthousiast over het opstarten van de geplande ontwikkelingen, maar wil tegelijkertijd in allerlei opzichten het maximale uit het budget halen.

Studiereis van delegatie in VS en toestemming voor planuitwerking en haalbaarheidsonderzoek | Een delegatie met daarin vertegenwoordigers van de gemeente, het Havenbedrijf, Stadshavens, Feyenoord en Ahoy maakt op initiatief van het Havenbedrijf, maar vooral Stadshavens een oriënterende studiereis langs diverse sportstadions in de VS en Canada. Het college geeft hierna ten eerste toestemming aan Stadshavens voor uitwerking van een plan voor een

gecombineerd sport- en evenementencomplex in de Waalhaven en ten tweede aan de Initiatiefgroep WPP, bestaande uit vertegenwoordigers van de policy entrepreneurs in deze fase, voor haalbaarheidsonderzoek hiernaar.

Waalhaven blijkt ongeschikt als locatie | Uit de verkenning door de Initiatiefgroep WPP naar WPP 1 blijkt dat een gecombineerd sport- en evenementencomplex kansrijk is en nadere uitwerking verdient, maar dat de Waalhaven als locatie daarvoor onvoldoende geschikt is. Centraal in deze conclusie staan de constatering van overschrijding van geluidsnormen, niet voldoen aan milieu- en veiligheidswetgeving en te hoge kosten voor noodzakelijke herontwikkeling van de infrastructuur.

Veranderde positie van het Havenbedrijf | Met de privatisering door de gemeente tijdens deze fase is het Havenbedrijf via een eeuwige erfpachtconstructie direct verantwoordelijk geworden voor alle Rotterdamse haven- en industriegebieden. Het Havenbedrijf constateert echter dat de Waalhaven in de huidige functie naar behoren functioneert. Hierbij komt dat deze capaciteit broodnodig wordt geacht, omdat realisatie van de Tweede Maasvlakte en dus veel extra capaciteit door rechterlijke uitspraken uiterst onzeker is.

V.I.IV De agenda: beïnvloeding door policy entrepreneurs en het ontstaan en verdwijnen van koppelingen

V.I.IV.I Ontstaan van koppeling: nieuw stadion met nieuw Ahoy in de Waalhaven (World Port Plaza 1)

De eerste oplossing die met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord op de agenda komt, is een **nieuw stadion met nieuw Ahoy in de Waalhaven (World Port Plaza 1)**. De verandering in de agenda is in eerste instantie het gevolg van een met name **cognitieve koppeling**. De gemeente en haar (nu nog) ‘verlengstukken’ Havenbedrijf en Stadshavens ondervinden als centraal probleem een noodzaak tot herontwikkeling van de Waalhaven. Het is vervolgens Stadshavens dat het idee oppert van een gecombineerd sport- en evenementencomplex als publiekstrekker in de Waalhaven, die de gewenste herontwikkeling daar moet aanjagen. Dit idee wordt opgepikt door de gemeente en het Havenbedrijf.

Vervolgens worden door deze drie policy entrepreneurs ook Stadion, Ahoy en Feyenoord betrokken erbij betrokken, gezien de huidige rol die zij spelen in sport en evenementen in Rotterdam, door de oplossing te framen als ook in hun belang. Deze policy entrepreneurs ontwikkelen daarop belangstelling voor het idee, omdat Stadion en Ahoy inderdaad merken dat het een oplossing kan zijn voor de problemen met hun huidige accommodatie en Feyenoord gewoon omdat verondersteld wordt dat het ‘goed is voor de club’. Op initiatief van het Havenbedrijf en vooral Stadshavens wordt de studiereis naar de VS en Canada georganiseerd. Tijdens deze studiereis ontstaat vervolgens ook een **sociale koppeling**, als een coalitie ontstaat van alle zes policy entrepreneurs. Ondanks dat zij in sommige gevallen totaal verschillende problemen ondervinden, bemerken dat zij dezelfde oplossing nastreven, die uiteindelijk inhoud krijgt als WPP 1.

Het betreft een koppeling die puur tot stand komt binnen de kring van de zes policy entrepreneurs. Overige mogelijk relevante **actoren** als Rotterdamse burgers, Feyenoordsupporters en media blijven vrijwel volledig buiten beeld, mogelijk omdat de planvorming zich in een uiterst vroeg stadium bevindt en dat het belang van Feyenoord, de voetbalclub die op zoveel publieke aandacht kan rekenen, in de discussie nog niet echt naar voren komt. Buiten dat de raad(scommissie) door wethouder Van Sluis wordt geïnformeerd, speelt ook deze geen rol.

Zowel het opperen van het idee door het Havenbedrijf als het samen met de gemeente en Stadshavens erbij betrekken van Stadion, Ahoy en Feyenoord kan worden beschouwd als een vorm van **rationele beïnvloeding**. Door te verduidelijken, bijvoorbeeld met de ervaring op de Kop van Zuid, hoe met een gezamenlijk sport- en evenementencomplex in de Waalhaven een variëteit aan problemen aangepakt kan worden, raken alle policy entrepreneurs overtuigd van deze oplossing. De organisatie van de studiereis op initiatief van vooral Stadshavens kan worden getypeerd als **culturele beïnvloeding**. Door met de delegatie stadions te bezoeken in de VS en Canada ontstaat een gedeeld beeld van hoe WPP 1 vorm dient te krijgen.

De **gebeurtenissen** die vervolgens een **policy window** openen, waardoor WPP 1 als oplossing daadwerkelijk op de agenda kán komen, zijn de toestemming van het college op de vraag van Stadshavens om planuitwerking en vervolgens haalbaarheidsonderzoek. De politiek-bestuurlijke invloed van Leefbaar Rotterdam in de stad en het grote enthousiasme en de voortrekkersrol van wethouder Van Sluis kunnen worden beschouwd als ondersteunende factoren in de start van alle ontwikkelingen.

De acties van Stadshavens kunnen worden geïnterpreteerd als vorm van **institutionele beïnvloeding**, omdat door sturing via regelgeleide interactie de gerealiseerde koppeling daadwerkelijk naar agendastatus wordt gebracht. Het is immers in gevallen als deze het college dat namens de gemeente een besluit moet nemen en de ambtenarij die dit tot uitvoering moet brengen. Hoe Stadion, Ahoy en Feyenoord zich nu opstellen, als ‘meeliftende partij’, kan in wezen ook worden getypeerd als institutionele sturing. Om hun voorkeuren terug te laten komen in de koppeling die op de agenda is verschenen, stromen zij mee in de ingezette ambtelijke procedures.

V.I.IV.II Verdwijnen van koppeling: nieuw stadion met nieuw Ahoy in de Waalhaven (World Port Plaza 1)

Een tweetal **gebeurtenissen** vormt de aanleiding tot het van de agenda verdwijnen van een **nieuw stadion met nieuw Ahoy in de Waalhaven (WPP 1)**. Ten eerste de conclusie uit de verkenning door de Initiatiefgroep WPP dat de Waalhaven als locatie voor een gecombineerd sport- en evenementencomplex als WPP 1 onvoldoende geschikt is. De Initiatiefgroep WPP bestaat uit vertegenwoordigers van alle zes policy entrepreneurs, waardoor de conclusie uit het haalbaarheidsonderzoek breed gedragen wordt.

Het resulteert allereerst in het verdwijnen van de **cognitieve koppeling**, omdat de policy entrepreneurs geen van alle een complex in de Waalhaven meer percipiëren als oplossing voor hun eigen problematiek. Hiermee verdwijnt automatisch ook de gerealiseerde **sociale koppeling**, daar van

een coalitie geformeerd rondom het voorstaan van dezelfde oplossing geen sprake meer is en de ondervonden problemen sterk uiteenlopen.

Wat ten tweede als **gebeurtenis** een rol speelt, is de veranderde positie van het Havenbedrijf. Deze policy entrepreneur wordt gedurende deze fase door de gemeente geprivatiseerd en daarmee direct verantwoordelijk voor de Waalhaven. Vanuit deze positie constateert het Havenbedrijf dus dat de Waalhaven in haar huidige haven- en industrie functie prima functioneert en dat die capaciteit onmisbaar is. Alhoewel deze ontwikkelingen meer op de achtergrond spelen, doet dit de vraag opdoemen in hoeverre er na verloop van tijd in deze fase nog wel een noodzaak tot herontwikkeling van de Waalhaven wordt ondervonden door het Havenbedrijf, de gemeente en zodoende ook de 'uitvoerende partij' Stadshavens.

Het verdwijnen van de **cognitieve koppeling** zou gezien het bovenstaande dus ook kunnen worden verklaard door het wegvallen van een eerst wel ondervonden, essentieel probleem, in plaats van de oplossing. Dit doet in ieder geval het Havenbedrijf en Stadshavens, maar in mindere mate ook de gemeente meteen naar de achtergrond verdwijnen als policy entrepreneur. Hiermee is ook geen sprake meer van de oorspronkelijke **sociale koppeling**, omdat de gevormde coalitie deels uit elkaar valt. Zoals in de volgende fase blijkt, blijft een coalitie echter wel in stand.

V.II Voetbal én entertainment bij de Kuip of Ahoy (november 2004 – december 2005)

V.II.I Problemen

Gemeente Rotterdam | De Rotterdamse overheid die wordt vertegenwoordigd door het college ondersteund door diens ambtenaren.

| **Schaarste van ruimte op Rotterdam-Zuid**

Stadion Feijenoord | De entiteit die eigenaar, beheerder en exploitant is van de Kuip.

| **Veroudering van accommodatie**

| **Groeiende concurrentie** | De concurrentie op het gebied van wedstrijden en evenementen groeit nu ook nadrukkelijk internationaal, bijvoorbeeld met de (geplande) komst van stadions in Portugal en Duitsland voor het EK 2004 en het WK 2006.

| **Toenemende eisen aan stadions**

| **Gebrek aan multifunctionaliteit van accommodatie**

| **Terugloop in wedstrijden en evenementen**

Ahoy | De entiteit die eigenaar, beheerder en exploitant is van het evenementencomplex.

| **Veroudering van accommodatie**

| **Groeiende concurrentie**

| **Toenemende eisen aan evenementencomplexen**

|Terugloop in wedstrijden en evenementen

Feyenoord | De Rotterdamse voetbalclub die geldt als vaste bespeler van de Kuip.

Feyenoord kan nog steeds, zonder problemen te ervaren, worden aangemerkt als policy entrepreneur.

V.II.II Oplossingen

Nieuw stadion met nieuw Ahoy op één van de twee huidige locaties (World Port Plaza 2) | Een oplossing die is ingebracht door de gemeente Rotterdam na het wegvallen van WPP 1.

|**Gemeente Rotterdam:** Met WPP 2 kunnen Stadion en Ahoy worden gefaciliteerd in oplossing van problematiek, wat eventueel ook in het belang is van aantrekkelijkheid van Rotterdam als stad en er komt ontwikkelbare ruimte vrij bij de Kuip óf Ahoy.

|**Stadion Feijenoord en Ahoy:** Ook WPP 2 is een oplossing voor alle problemen met de huidige accommodatie, gaat uiteindelijk de terugloop in wedstrijden en evenementen tegen en keert de inkomstendaling.

|**Feyenoord:** Ook WPP 2 resulteert uiteindelijk in verbetering van de situatie van de club, bijvoorbeeld door hogere inkomsten via stijging van het toeschouwersaantal en meer en betere faciliteiten voor de ontvangst van sponsors.

Renovatie van de Kuip | Een oplossing die niet zozeer door een policy entrepreneur wordt ingebracht, maar in de publieke discussie ter sprake komt, mede naar aanleiding van onderzoek naar de mogelijkheden hiertoe door Stadion na het wegvallen van WPP 1.

|**Gemeente Rotterdam:** Renovatie speelt geen rol, omdat het de wens is om Stadion en Ahoy gezamenlijk een nieuwe toekomst te geven.

|**Stadion Feijenoord en Feyenoord:** Renovatie wordt op basis van onderzoek niet gezien als de optimale oplossing voor de problematiek met de huidige accommodatie, omdat dit nooit minimaal hetzelfde op kan leveren als bouw van een nieuw stadion. Daarbij verhindert de veronderstelde monumentale status van de Kuip een grootschalige verbouwing.

|**Ahoy:** Renovatie van de Kuip doet logischerwijs niet ter zake en renovatie van Ahoy valt buiten dit scriptieonderzoek.

V.II.III (Politieke) gebeurtenissen

Toestemming voor nieuwe en uitgebreidere haalbaarheidsstudies | Na het wegvallen van het plan voor WPP 1 geeft het college toestemming voor de vervolgstappen van nieuwe en uitgebreidere haalbaarheidsstudies aan de nieuwe Regiegroep WPP, bestaande uit de overgebleven policy entrepreneurs. Het gaat dan om onderzoek naar het concept van Stadion en Ahoy gezamenlijk op één van de twee huidige locaties: bij de Kuip of in het Zuiderpark.

Uitkomen van het TNO-onderzoek | Geheimhouding wordt betracht door Stadion van een onderzoek in haar opdracht naar of de wensen van Stadion en Feyenoord qua exploitatiemogelijkheden bij een nieuw stadion ook in een gerenoveerde Kuip gerealiseerd kunnen worden. Desondanks komt naar buiten dat de Kuip nog zeker vijftig jaar mee zou kunnen en wordt een renovatiemogelijkheid geopend.

Huidige locaties ongeschikt en investering in en gedeeltelijke privatisering van Ahoy | Het college besluit om het exploitatiedeel van Ahoy te privatiseren en om in het vastgoeddeel te investeren. Enerzijds is het een beslissing op basis van het haalbaarheidsonderzoek naar WPP 2, waarin ten eerste ongeschiktheid van de locaties bij de Kuip en in het Zuiderpark blijkt en ten tweede acutere problemen van Ahoy ten opzichte van Stadion. Anderzijds is het een keuze vanuit eigen belang, daar Ahoy in tegenstelling tot Stadion gemeentelijk eigendom is. Daarbij maakt dit investeren in Ahoy ‘eenvoudiger’ dan in het private Stadion.

V.II.IV De agenda: beïnvloeding door policy entrepreneurs en het ontstaan en verdwijnen van koppelingen

V.II.IV.I Ontstaan van koppeling: nieuw stadion met nieuw Ahoy op één van de twee huidige locaties (World Port Plaza 2)

Na het wegvallen van WPP 1 is de volgende oplossing die op de agenda komt een **nieuw stadion met nieuw Ahoy op één van de twee huidige locaties (World Port Plaza 2)**. De agendawijziging kan worden geïnterpreteerd als ontstaan als gevolg van **sociale koppeling**. Het is namelijk de gemeente die via de aanzet tot nieuwe en uitgebreidere haalbaarheidsstudies naar het concept op één van de twee huidige locaties in feite een **gebeurtenis** ‘creëert’, die een **policy window** opent. Maar de gemeente doet dit slechts in beperkte mate met het oog op eigen problematiek en vooral vanuit begrip voor en erkenning van de problemen van Stadion en Ahoy. Dit tekent een bepaalde solidariteit van de gemeente met de overgebleven policy entrepreneurs uit de in de vorige fase ontstane coalitie, alhoewel de hieruit voortvloeiende oplossing wél ook in het belang van de gemeente kán zijn. Het gaat dan bijvoorbeeld om vrijkomende ruimte op Zuid bij één van de twee huidige locaties en vergroting van de aantrekkelijkheid van de stad met de komst van een dergelijk sport- en evenementencomplex.

De sturing van de gemeente via het opzetten van de nieuwe haalbaarheidsstudies door de Regiegroep WPP kan worden geïnterpreteerd als vorm van **institutionele beïnvloeding**. Door direct een nieuw proces van planuitwerking en onderzoek op te starten, maakt deze policy entrepreneur gebruik van haar centrale positie in gevallen als deze als overheid, die is gebaseerd op regels en instituties en dus wordt onderkend door de overige policy entrepreneurs. De reactie van Stadion, Ahoy en Feyenoord is vergelijkbaar met die in de vorige fase: ‘meeliften’ in en sturen om voorkeuren terug te laten komen in oplossing die uiteindelijk op de agenda komt via de procedures, wederom ook een vorm van institutionele beïnvloeding.

Van een nieuwe **cognitieve koppeling** is niet zozeer sprake, omdat in de gedachtegang van de policy entrepreneurs in feite niets is veranderd. Stadion en Ahoy zien in WPP 2 eenzelfde soort

oplossing voor hun problemen met de huidige accommodatie als in WPP 1, alleen de beoogde locatie is veranderd. Daarbij is, evenals tijdens de vorige fase, nog steeds slechts beperkt sprake van andere relevante actoren in de agendadynamiek buiten de policy entrepreneurs zelf. Zo wordt de gemeenteraad betrokken bij de uitgebreide en voornamelijk technische vooronderzoeken, maar vormt deze daarover geen mening en wordt dit ook niet verlangd door bijvoorbeeld een te verwachten collegevoorstel.

Groepen **actoren** die in deze fase wél een voorzichtige rol beginnen te spelen, zijn Rotterdamse burgers en vooral Feyenoordsupporters. Zij zien als consequentie van de op de agenda gekomen oplossing WPP 2 dat de Kuip in ieder geval niet meer het stadion van Feyenoord is en dat het daarom waarschijnlijk wordt gesloopt. Voor hen is dit een probleem, omdat zij grote emoties relateren aan de Kuip. Het gaat dan om zaken als historie en herinneringen, maar met name de als uniek ervaren sfeer in de als ‘voetbaltempel’ bekendstaande Kuip.

Een **gebeurtenis** die deze emoties aanwakkert, is het naar buiten komen van de conclusie uit het door Stadion gevraagde onderzoek van TNO dat de Kuip nog zeker vijftig jaar mee kan als speelstadion. Dit gaat tegen de algemene gedachte dat het oude stadion technisch ‘versleten’ is en nieuwbouw zodoende noodzakelijk.

Renovatie van de Kuip komt echter niet op de agenda, omdat zowel cognitief als sociaal geen koppeling ontstaat. Cognitief niet, vooral omdat Stadion en Feyenoord renovatie al niet eens zien als oplossing voor problemen of bron van vooruitgang. Ook sociaal niet, omdat renovatie van de Kuip totaal niet aansluit op de basis van de ontstane coalitie: een gezamenlijke oplossing voor Stadion en Ahoy.

De publieke discussie over sloop en renovatie blijft vervolgens uiterst beperkt, buiten (prominente) Feyenoorders en/of Rotterdammers in de media en op internet, in tegenstelling tot wat men zou verwachten na de genoemde emoties en gezien de status als volksclub. Een drietal verklaringen kan hiervoor worden gevonden. Ten eerste dat problemen en dus het belang van Feyenoord nog geen grote rol hebben gespeeld in de discussie tot nu toe. Potentiële critici worden zo niet getriggerd en het idee van de waarschijnlijke consequentie van WPP 2 van sloop van de Kuip vindt vervolgens maar mondjesmaat uitbreiding naar een groter publiek, een mechanisme in lijn met de visie van Cobb en Elder (1972).

Ten tweede kunnen Stadion en ook de gemeente de discussie al vroeg hebben ingedamd. Eerst via **culturele beïnvloeding** door begrip te tonen voor de emoties van supporters en Rotterdammers en daarmee te laten zien dat zij het beeld van de Kuip deelt. Stadion kiest deze lijn ook in het neerzetten van WPP 2 als iets waarmee de ‘eeuwige’ strijd met Amsterdam en Ajax (voorlopig) in Rotterdams voordeel beslist kan worden. Ook dit is iets wat aansluit op het beeld levend bij veel Feyenoorders en Rotterdammers. Meer onbewust draagt de gemeente hieraan bij, door WPP 2 te positioneren als een project van ongekende grootte en het te vergelijken met imposante complexen in de VS. Vervolgens bedient Stadion zich van **rationele beïnvloeding** door de genoemde actoren ervan te overtuigen dat in WPP 2 de multifunctionaliteit óm het stadion komt en niet erin. Hiermee zou WPP 2 net als de Kuip „een echt voetbalstadion” worden.

Ten derde zou de constatering kunnen wijzen op een (ander) beginnend verschijnsel: 'mobilization of bias' (Bachrach & Baratz, 1970). Een tegenstroom voor de algemene, absolute overtuiging voor nieuwbouw, de voorkeur van de policy entrepreneurs, komt niet echt tot stand. Maar de vraag is dan: krijgt renovatie van de Kuip wel de kans om als oplossing op de agenda te komen? Volgens het genoemde concept zou een beginnende tendens van een zeer sterke overtuiging voor nieuwbouw, gecombineerd met de macht waarover de policy entrepreneurs beschikken, kunnen maken dat die oplossing volkomen buiten de agendadynamiek blijft. Die macht zit bijvoorbeeld in formele beslissingsbevoegdheid, financiële middelen, relaties met media enzovoort. Volgens deze redenering zouden actoren met een voorkeur voor nieuwbouw worden bevoordeeld, terwijl zij met een andere voorkeur als renovatie worden benadeeld bij hun acties om hun oplossing te (laten) agenderen.

V.II.IV.II Verdwijnen van koppeling: nieuw stadion met nieuw Ahoy op één van de twee huidige locaties (World Port Plaza 2)

Ook het verdwijnen van de tweede op de agenda gekomen oplossing van **nieuw stadion met nieuw Ahoy op één van de twee huidige locaties (World Port Plaza 2)** kan worden verklaard door een **gebeurtenis**. Uit het haalbaarheidsonderzoek van de Regiegroep WPP blijkt dat de huidige locaties bij de Kuip en in het Zuiderpark ongeschikt zijn voor een gecombineerd sport- en evenementencomplex. Evenals in de vorige fase betreft het onderzoek door alle policy entrepreneurs, waardoor ook deze conclusie door geen van de vier betwist wordt. Hiermee komt de **cognitieve koppeling** nu wél te vervallen, omdat het gedeelde idee verdwijnt dat een gezamenlijke oplossing van de problematiek van Stadion en Ahoy mogelijk is.

Ook de **sociale koppeling** verdwijnt nu echter, omdat de gevormde coalitie rondom een gezamenlijke oplossing definitief uit elkaar valt. Met de keuze van de gemeente om te investeren in Ahoy, het deels te privatiseren en dus niets te bewerkstelligen voor Stadion is van een bepaalde, eerdergenoemde solidariteit tussen de policy entrepreneurs geen sprake meer. Eerder van het tegendeel, daar Stadion en Ahoy elkaar verwijten al vroeg in het proces puur voor het eigen belang te zijn gegaan, toen zij merkten dat WPP 2 weleens onhaalbaar zou kunnen zijn.

V.III De icoon aan de Maas (januari 2006 – november 2011)

V.III.I Problemen

Gemeente Rotterdam | De Rotterdamse overheid die wordt vertegenwoordigd door het college ondersteund door diens ambtenaren.

|**Problematiek op Rotterdam-Zuid** | Het gaat om problematiek op een zeer breed scala aan gebieden als economisch, sociaal, veiligheid, gezondheid, infrastructureel, stedenbouwkundig enzovoort. Indicatoren zijn bijvoorbeeld het opleidingsniveau, overgewicht, criminaliteit, werkloosheid en de kwaliteit van woningen en woonomgeving. Tevens wordt door de gemeente ervaren dat in de loop van tijd de stadsontwikkeling in Zuid niet volgens een bepaald idee is

verlopen met als een resultaat een chaotisch geheel, waarin die ontwikkelingen niet (goed) op elkaar aansluiten. Ten slotte is er de mobiliteitsproblematiek. Deelgemeenten IJsselmonde, Feijenoord en Charlois, in wezen een onderdeel van de gemeente, ervaren specifiek de toe- en uitstroom en het parkeren van auto's als groot op te lossen probleem. Dit speelt in een normale situatie al en dus in extreme mate met wedstrijden van Feyenoord. De gemeente onderkent dit, maar ziet ook het OV op Zuid (en dus rondom het stadion) als sterk onderontwikkeld ten opzichte van de rest van de stad.

Het belang in deze is dat een stadionoplossing een centrale, aanjagende factor zou kunnen zijn in een grootschalige herontwikkeling van het stadsdeel. Een 'vliegwieleffect' zou dan maken dat één grote ontwikkeling allerlei processen voor andere ontwikkelingen in gang kan zetten en/of versnellen. Het gaat dan volgens de gemeente bijvoorbeeld om het scheppen van werkgelegenheid door bedrijvigheid, aanpak van het OV en verbetering van de leefkwaliteit door recreatiemogelijkheden.

|Noodzaak tot een tweede WK-waardig stadion in Rotterdam | Deze noodzaak ontstaat, doordat de gemeente zich aan de ambitie van de KNVB en KBVB voor het WK 2018 heeft geconformeerd.

|Terugloop in wedstrijden en evenementen | Dit voor met name Stadion al langer bestaande probleem begint in deze fase ook door de gemeente ondervonden te worden. Het zou namelijk de (inter)nationale concurrentiepositie van Rotterdam als stad op sport- en evenementengebied aantasten. Voorbeelden zijn grote voetbalfinales die nu niet meer naar de havenstad komen, maar ook het uitwijken van U2 naar Amsterdam voor concerten. Buiten de economische waarde voor de stad die nu verloren gaat, wordt volgens de gemeente ook de status als vestigingsplaats bijvoorbeeld verslechterd.

|Wat te doen met de Kuip? | Het is een probleem dat met de beginnende WK-ambitie en vervolgens eigenlijk automatisch met het bovengenoemde probleem meekomt. Onduidelijk is echter wie hiervoor nu de verantwoordelijkheid draagt. Is dat nu uiteindelijk de gemeente, of de eigenaar Stadion? Duidelijk is wel dat bestaan van de Kuip als voetbalstadion naast een nieuw stadion in ieder geval onwaarschijnlijk is. Dat zou betekenen dat er, zonder nieuwe functie, een niet te exploiteren gebouw overblijft, wat lasten met zich meebrengt die door een partij op zich moeten worden genomen. Sloop is in dit geval zeer waarschijnlijk. Alles hangt af van hoe de overgang wordt geregeld van de stadionentiteit, de huidige eigenaar van de Kuip, naar een nieuw stadion, iets wat tot op heden nog volledig onbesproken is.

Stadion Feijenoord | De entiteit die eigenaar, beheerder en exploitant is van de Kuip.

|Veroudering van accommodatie

|Groeierende concurrentie | De concurrentie op het gebied van wedstrijden en evenementen groeit nu ook nadrukkelijk internationaal, bijvoorbeeld met de (geplande) komst van stadions in Portugal en Duitsland voor het EK 2004 en het WK 2006.

|Toenemende eisen aan stadions

|Gebrek aan multifunctionaliteit van accommodatie

|Terugloop in wedstrijden en evenementen

|Tegenvallende sportieve prestaties van Feyenoord | Voor Stadion is dit vooral een probleem met het oog op minder (grote) wedstrijden in de Kuip en in mindere mate door lagere bezoekersaantallen.

|Slechte financiële situatie van Feyenoord | Vooral relevant voor Stadion is dat dat de belangrijkste gebruiker minder financiële middelen ter beschikking heeft om verbetering van de sportieve prestaties na te streven.

|Wat te doen met de Kuip? | Dit probleem geldt op vergelijkbare wijze als voor de gemeente.

Feyenoord | De Rotterdamse voetbalclub die geldt als vaste bespeler van de Kuip.

|Tegenvallende sportieve prestaties | Deze zijn uiteraard een probleem met het oog op het doel van een professionele voetbalclub. Feyenoord grijpt met de KNVB-beker in seizoen 2007/2008 weliswaar de eerste prijs in jaren, maar is in de strijd om de bovenste plekken niet alleen voorbijgestreefd door Ajax en PSV, maar ook door provincieclubs. Het gaat dan om Heerenveen, Twente en Groningen, die wél kunnen beschikken over nieuwe of verbouwde stadions. Steeds is sprake van vroege uitschakeling in de UEFA Cup, het Europese toernooi waar Feyenoord telkens aan deelneemt door het mislopen van de Champions League als gevolg van de matige prestaties in de Eredivisie.

|Slechte financiële situatie | Dit probleem komt naar voren met het in de media bekend worden van een substantiële schuldenlast, omdat al enige seizoenen (veel) meer wordt uitgegeven dan er binnenkomt. Door de magere sportieve prestaties worden minder inkomsten gerealiseerd, bijvoorbeeld door mislopen van de financieel enorm lucratieve Champions League. Daarbij blijven de uitgaven voor bijvoorbeeld spelers hetzelfde of worden deze zelfs hoger.

De wisselwerking met de sportieve prestaties is enorm. Het sportieve kan in het profvoetbal namelijk onmogelijk los gezien worden van het financiële. Gaat het financieel goed, dan komen er meer inkomsten binnen bij de club en vice versa. Maar van de kans op sportief succes wordt over het algemeen weer gedacht dat deze groter is als de clubuitgaven groter zijn, bijvoorbeeld voor het contracteren van (betere) spelers en staffleden.

Feyenoord start in deze fase met een forse operatie om de financiële situatie te verbeteren, al gaat dit minder snel dan gehoopt. Het dieptepunt is de komst van de door diens vader betaalde speler Stedan Babović. Door onder meer een deal met de fiscus en het opzetten van investeringsfondsen worden echter weldegelijk grote stappen gemaakt. In wezen vormen de sportieve perikelen de aanleiding tot een substantiële vooruitgang qua financiële situatie. Na een historische 10-0-nederlaag bij en tegen PSV nemen de 'Vrienden van Feyenoord' de club over met aankondiging van investeringen.

KNVB | De Nederlandse voetbalbond.

|Noodzaak tot een tweede WK-waardig stadion in Rotterdam | Dit probleem werpt zich op door de ambitie en vervolgens lobby samen met de KBVB voor het binnenhalen van het WK 2018 in Nederland en België. Alleen de Kuip, die voor dat eventuele toernooi ook nog gebruikt zal worden, is onvoldoende voor de organisatie daarvan. Zonder nieuw Rotterdams stadion zou direct de gehele WK-missie bij voorbaat een kansloze zijn.

Rijk | De Nederlandse overheid die wordt vertegenwoordigd door het kabinet met diens ambtenaren.

|Noodzaak tot een tweede WK-waardig stadion in Rotterdam | Omdat het Rijk zich zeer spoedig en uitdrukkelijk na het uitspreken van de WK-ambitie bij de initiatoren KNVB en KBVB voegt, wordt dit probleem op eenzelfde wijze gepercipieerd als door de KNVB.

V.III.II Oplossingen

Nieuw WK-finalewaardig stadion op het noorden van Varkenoord of op het zuiden van Varkenoord | Twee oplossingen die door de gemeente Rotterdam wordt ingebracht binnen respectievelijk de ontwikkelingsmodellen Stadionpark en United voor de gebiedsvisie Stadionpark.

|Gemeente Rotterdam, Stadion Feijenoord, Feyenoord, KNVB en Rijk: Een nieuw WK-finalewaardig stadion op het noorden van Varkenoord of op het zuiden van Varkenoord lost de ondervonden problemen op of draagt daaraan bij, maar wordt vrijwel meteen al niet gezien als de oplossing die de voorkeur verdient.

Nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Nieuwe Maas | Een oplossing die door de gemeente Rotterdam wordt ingebracht binnen het ontwikkelingsmodel Maas voor de gebiedsvisie Stadionpark,

|Gemeente Rotterdam: Met een nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Nieuwe Maas wordt het mogelijk om het WK 2018 naar Nederland en België te halen en de finale naar Rotterdam. Daarnaast kan het een aanjager zijn van de aanpak van de problematiek op Zuid en verbetert het de concurrentiepositie van Rotterdam op het gebied van sport en evenementen. Deze oplossing heeft wél de voorkeur, vanwege het iconische aspect: de uitstraling, de ambitie en het niveau. Ten slotte kan deze stadionvariant ook ingezet worden voor de voorzichtige ambitie voor de Olympische Spelen 2028 via een tijdelijke aanpassing.

|Stadion Feijenoord en Feyenoord: Met een nieuw WK-finalewaardig aan de Nieuwe Maas kunnen de problemen met de huidige accommodatie worden opgelost en wordt een bijdrage geleverd aan verbetering van de financiële en sportieve situatie van Feyenoord. Deze oplossing heeft wél de voorkeur, vanwege het iconische aspect: de uitstraling, de ambitie en het niveau.

|KNVB en Rijk: Met een nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Nieuwe Maas wordt het mogelijk om het WK 2018 naar Nederland en België te halen. Deze oplossing heeft wél de voorkeur, vanwege het iconische aspect: de uitstraling, de ambitie en het niveau.

Hergebruik van de Kuip | Een oplossing die zijdelings wordt genoemd door de gemeente Rotterdam bij het inbrengen van de oplossing van een nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Nieuwe Maas.

|Gemeente Rotterdam en Stadion Feijenoord: Met hergebruik van de Kuip (bijvoorbeeld een doorgang voor het treinstation en/of luxe appartementencomplexen) naast een nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Maas wordt oplossing geboden voor het probleem wat te doen met het oude stadion na gebruik tijdens het WK 2018. Hiermee wordt eventuele sloop voorkomen.

|Feyenoord: Hergebruik van de Kuip doet niet ter zake, omdat Feyenoord ‘slechts’ huurder is van het oude stadion en verhuist naar het nieuwe stadion.

|KNVB en Rijk: Hergebruik van de Kuip heeft betrekking op zaken die geheel buiten de verantwoordelijkheid vallen van het Rijk en de KNVB.

Renovatie van de Kuip | Een oplossing die Stadion Feijenoord en Feyenoord, in overleg met de gemeente Rotterdam, overwegen na het wegvallen van WPP 2. Na het wegvallen van een nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Nieuwe Maas pleit een meerderheid in de gemeenteraad echter opnieuw voor onderzoek naar deze oplossing.

|Gemeente Rotterdam: Renovatie van de Kuip is geen oplossing met het oog op de WK-ambitie, omdat hiermee niet het daarvoor noodzakelijk geachte tweede stadion verrijst. Na het latere wegvallen van die ambitie is het volgens de gemeente, sterk op instigatie van de raad, zaak om renovatie in ieder geval te onderzoeken.

|KNVB en Rijk: Renovatie van de Kuip is geen oplossing met het oog op de WK-ambitie, omdat hiermee niet het daarvoor noodzakelijk geachte tweede stadion verrijst.

|Stadion Feijenoord en Feyenoord: Renovatie van de Kuip is, vergeleken met een nieuw stadion, een suboptimale oplossing voor de problemen met de accommodatie en vervolgens met het oog op verbetering van de financiële en sportieve situatie van Feyenoord.

Nieuw stadion in de Afrikaanderwijk | Een oplossing die wordt ingebracht door de VVD-fractie in de gemeenteraad.

|Gemeente Rotterdam: Een nieuw stadion in de Afrikaanderwijk verdient, na het wegvallen van de WK-ambitie, volgens de gemeente verkennend onderzoek.

V.III.III (Politieke) gebeurtenissen

Gemeentelijke ambitie: van top- naar breedtesport | In de periode na WPP 2 verlegt de gemeente de focus van puur topsport naar vooral breedtesport (op Zuid) en verdwijnt een stadionoplossing enige tijd werkelijk volledig uit het zicht. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in het Masterplan Sportjaar 2005, ontwikkeld omdat Rotterdam in 2005 is aangewezen als ‘European Capital of Sport’. In het plan wordt nadrukkelijk gesproken over sportcluster Varkenoord, maar ondanks de ligging hiervan pal naast de Kuip blijft de stadionkwestie volkomen onbesproken.

Gemeenteraadsverkiezingen en coalitieakkoord 2006-2010: inhaalslag op Zuid en Stadionpark

Bij de verkiezingen in 2006 wordt PvdA de grootste partij. In het coalitieakkoord wordt weliswaar niets expliciet geformuleerd met betrekking tot het stadion, maar wordt wél aangekoerst op een omvangrijke inhaalslag op Rotterdam-Zuid. Een drietal overheidsplannen ligt er of ontstaat in dit kader: (1) de Stadsvisie 2030 met de VIP-projecten, (2) het investeringsprogramma 'Pact op Zuid' (later: Nationaal programma kwaliteitssprong op Zuid) en (3) Rijksbeleid voor de Randstad. Met name de start met het VIP-project Stadionpark is een essentiële ontwikkeling.

Rol van wethouder Bolsius en nieuwe gemeentelijke ambitie: (her)koppeling van top- en breedtesport

Via de portefeuilles Financiën, Sport en Buitenruimte volgt Bolsius als verantwoordelijk wethouder in het stadiondossier Van Sluis op. Bolsius geldt als uiterst enthousiast over het project-Stadionpark, wat zich uit in de formulering van een bestuursopdracht, die moet resulteren in een gebieds- en structuurvisie Stadionpark. In deze bestuursopdracht wordt nadrukkelijk een nieuwe gemeentelijke ambitie duidelijk, waarin niet alleen meer breedte-, maar ook topsport weer ruim baan krijgt in het gebied. Zo wordt bij de ontwikkeling van sportcampus Varkenoord nu al sterk rekening gehouden met de komst van een nieuw stadion, wat gerelateerd kan worden aan de volgende 'gebeurtenis'.

Officieuze en officiële kandidaatstelling van Nederland, België én Rotterdam voor WK 2018 en daarmee investeringen en subsidies van het Rijk

Al vroeg in deze fase wordt vanuit de KNVB (en KBVB) een voorzichtige ambitie en lobby duidelijk voor het naar Nederland en België halen van het WK 2018. Het is dan ook voor niemand een verrassing meer dat de kandidaatstelling later officieel wordt bevestigd. Het Rijk kondigt formeel ondersteuning aan met substantiële investeringen en subsidies als gevolg en ook de gemeente Rotterdam conformeert zich al vroeg aan de WK-ambitie, vooral via het willen leveren van twee stadions: de Kuip en een nieuw stadion. Al vlot stelt men in Rotterdam zich tot doel dat dit nieuwe stadion ook de finale van het toernooi moet (kunnen) huisvesten.

Ambtelijke procedures voor Stadionpark

Ambtelijke procedures voor Stadionpark liepen reeds, maar met de uitwerking van de bestuursopdracht zijn de lijnen hiervoor definitief uitgezet. Uit alles blijkt dat het nieuwe stadion, nodig voor realisatie van de WK-ambitie, centraal staat. Voor de gebiedsvisie Stadionpark worden drie potentiële ontwikkelingsmodellen gepresenteerd: Stadionpark, United en Maas. Het essentiële verschil tussen deze modellen zit in de beoogde plaats van het nieuwe stadion.

Vaststelling door college en raad van gebieds- en structuurvisie met vooral aspecten van model-

Maas | In lijn met de algemeen heersende gedachte besluit het college tot vaststelling van een gebiedsvisie Stadionpark met daarin grotendeels aspecten van het model-Maas. Dit impliceert dat door het college aangekoerst wordt op een nieuw stadion aan de Nieuwe Maas. Ook in de structuurvisie,

kortweg een verdere uitwerking van de gebiedsvisie, staat dit stadionplan centraal. Beide worden ook door de raad vastgesteld.

Rol van burgemeester Opstelten | Niet verantwoordelijk wethouder Bolsius, maar burgemeester Opstelten speelt bij de presentatie van de gebiedsvisie en dus vooral het plan voor een nieuw stadion aan de Maas vlak de politieke hoofdrol. Het is vlak voor het afscheid van de eind 2008 vertrekkende Opstelten, die stelt nog daarvoor het nieuwe stadion te willen realiseren als afscheidscadeau aan de stad en dit ziet als een besluit dat iemand maar eenmaal in diens leven kan nemen. Opstelten is dan ook de grote inspirator van de ambities voor het WK 2018 en de OS 2028 in Rotterdam. Diverse betrokkenen schetsen de invloed van Opstelten op het proces als substantieel en zelfs doorslaggevend, ondanks dat dit formeel gezien zijn taak niet zo zou dienen te zijn, bijvoorbeeld door het versneld doordrukken van zaken in de laatste weken: „oude politiek, waarin de zonnekoning nog een icoon wil achterlaten”.

Burgemeester Aboutaleb vervangt Opstelten en wethouder Lamers vervangt Bolsius | Opstelten wordt begin 2009 als burgemeester opgevolgd door Aboutaleb. De nieuwe burgemeester heeft volgens verscheidene betrokkenen veel tijd nodig om ingewerkt te raken in het stadiondossier en hetzelfde gevoel voor de zaak te krijgen als zijn voorganger. Daarbij geniet Aboutaleb bij de raad een compleet andere status dan Opstelten.

De problematiek rond integratieadviseur Ramadan leidt ertoe dat de positie van verantwoordelijk wethouder in het stadiondossier van Bolsius deels overgenomen wordt door Lamers via de portefeuilles Buitenruimte, Sport en Concernorganisatie. Bolsius krijgt namelijk na de ontwikkelingen de portefeuilles Haven en Financiën. Lamers wordt beschouwd als veel minder enthousiast over Stadionpark dan Bolsius en zou vooral „op de winkel passen” tot de volgende verkiezingen en daardoor weinig daadkracht tonen in zijn besluitvorming.

Grond op ‘klein België’ | In de loop van deze fase wordt meer en meer duidelijk over de (financiële) consequenties van de gemeentelijke keuze voor een nieuw stadion aan de Maas. Centraal staat de grond van de hiervoor beoogde locatie, waarop zich nu een bedrijventerrein bevindt dat in de volksmond bekendstaat als ‘klein België’. Uit ambtelijk onderzoek blijkt dat de verwervingskosten van deze grond substantieel hoger zijn oorspronkelijk verwacht en voortdurend worden door marktwerking extra kostenposten duidelijk. Het gaat dan om uitkopen van en schadevergoeding bieden aan de huidige grondeigenaren, de nu daar gevestigde bedrijven. Wat dit realiseert, is dat de kosten van het nieuwe stadion aan de Maas steeds hoger worden.

Veranderende status van het Nederlandse voetbal | Gaandeweg deze fase komt ook steeds meer een andere constatering naar voren: de status van het Nederlandse voetbal verandert gestaag. De Nederlandse Eredivisie staat steeds minder te boek als competitie die tegen succes in de Europese (sub)top aanzit, maar steeds meer als opleidingscompetitie waaruit goede, jonge spelers continu eerder

worden weggekocht door rijke buitenlandse clubs, waarbij financiering vanuit bijvoorbeeld Rusland en het Midden-Oosten steeds gebruikelijker wordt.

Passen de stadionplannen die tot op heden de revue zijn gepasseerd nog wel bij deze constatering? Deze plannen zijn in belangrijke mate (mede) vormgegeven vanuit de gedachte dat Feyenoord via een nieuw stadion als Nederlandse club (een groot deel van) die internationale financiële afstand kan overbruggen. Onder professionals ontstaat hierover nu echter publiekelijk twijfel. Meer en meer leeft de gedachte dat de ambitie onrealistisch is en dat de nationale top en incidenteel de Europese subtop realistischere doelen zijn, wat ook de vraag doet opdoemen of de eisen aan een nieuw stadion niet te hoog meer zijn.

Niet alleen die voetbalontwikkelingen, maar ook de stadionontwikkelingen zelf leiden tot deze conclusies. In een topland als Duitsland, maar ook in Oost-Europa verschijnt het ene na het andere ‘top of the bill’-stadion binnen veel kortere tijd. Het wordt voor en binnen Nederland onmogelijk geacht om hiermee te wedijveren, bijvoorbeeld qua politiek-bestuurlijke en budgettaire situatie.

Economische en financiële crisis en gemeentelijke bezuinigingen | Een factor waar in deze fase vrijwel niemand aan ontsnapt, is de economische en financiële crisis. Deze crisis speelt mondiaal inmiddels al enige tijd, maar de gevolgen beginnen in Nederland voor overheid, bedrijven en burgers pas nu echt merkbaar te worden. Alhoewel de gemeente bij de presentatie van de gebiedsvisie Stadionpark en dus het nieuwe stadion aan de Maas dit eerst publiekelijk sterk bagatelliseert („het Rijk draagt wel bij”, „een investering die terugverdiend kan worden”, „anticyclisch investeren”, „crisis voorbij bij start van de bouw”), blijkt in algemene zin dat op korte termijn grootschalige bezuinigingen nodig zijn. De gemeente neemt gedwongen afscheid van de situatie waarin zij jaarlijks geld overhield, vooral omdat verwachte inkomsten uit grondposities door de vastgoedcrisis drastisch worden bijgesteld. Voor de gemeente maakt het de financiële middelen om en bereidheid tot het bijdragen aan een stadionoplossing beperkter.

Gemeenteraadsverkiezingen en coalitieakkoord 2010-2014: koppeling stadionbesluit aan WK 2018 en dus Rijksondersteuning | Bij de verkiezingen in 2010 wordt PvdA opnieuw de grootste partij, waarna in het coalitieakkoord de Rotterdamse ambitie voor het worden van finalestad van het WK 2018 via een nieuw stadion opnieuw duidelijk wordt. Ook komt echter expliciet naar voren dat steun van het Rijk hierbij een absolute voorwaarde nummer één is. Het collegebesluit over wel of niet (financiële) steun aan realisatie van het nieuwe stadion (aan de Maas) wordt zodoende volledig gekoppeld aan wel of niet het WK 2018 en dus wel of niet ondersteuning van het Rijk via investeringen en subsidies. Hiermee wil de nieuwe coalitie ook extra druk leggen op het eindresultaat.

Daarnaast leiden de verkiezingen tot een nieuwe raad, die bestaat uit een aanzienlijk aantal nieuwe leden. Zij zouden het stadionproces dan de eerdere twee betrokken raden, mogelijk omdat zij niet de euforie van het begin van het dossier kennen en dus met een meer open blik de zaak beschouwen. Dit uit zich bijvoorbeeld in uitlatingen over het niet willen verstrekken van een „blanco

cheque” aan Stadion en Feyenoord en over opgejaagd voelen tot een instemmend besluit door de steeds benadrukte WK-ambitie.

Wethouders Laan en Kriens vervangen Lamers en Bolsius | Laan (via de portefeuille Sport en recreatie en Kunst en cultuur) en Kriens (via de portefeuilles Financiën, Bestuur, Organisatie en Volksgezondheid) nemen de positie van verantwoordelijk wethouders in het stadiondossier over van Lamers en Bolsius. Evenals Lamers worden Laan en Kriens ook beschouwd als veel minder enthousiast en daadkrachtig met betrekking tot Stadionpark in vergelijking met voorgangers Van Sluis en Bolsius. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in uitspraken dat de gemeente met infrastructurele investeringen al genoeg bij zou dragen. Het is de eerste keer sinds de start van het stadiondossier dat zowel gemeentebestuur als –politiek zich zo ‘kritisch’ opstellen tegenover een oplossing. De gemeente is immers altijd juist de aanjager hiervan geweest.

WK 2018 niet naar Nederland en België, wegvallen van Rijksondersteuning en uitstel van een collegebesluit | De FIFA heeft de keuze gemaakt om het WK 2018 niet te gunnen aan Nederland en België, maar aan Rusland. Voor het stadiondossier is het belangrijkste gevolg dat de substantiële steun van het Rijk in de vorm van investeringen en subsidies, met name voor een nieuw stadion, volledig wegvalt en daarmee veruit het grootste deel van de verwachte financiering. Het college besluit een beslissing over (financiële) ondersteuning aan het nieuwe stadion aan de Maas uit te stellen.

Raad duikt in vacuüm met geslaagde eis van onderzoek naar renovatie van de Kuip | De raad duikt in het vacuüm dat is ontstaan na het uitstel van een collegebesluit en daarmee onduidelijkheid over de vervolgstappen. De raad komt zelfs, terwijl zij hier in feite helemaal geen zeggenschap over heeft, met allerlei eigen voorzetten tot een stadionoplossing, waaronder een nieuw stadion in de Afrikaanderwijk (VVD) en het bredere plan voor ‘Olympia aan de Maas’ (D66). De belangrijkste is echter een initiatief tot onderzoek naar de kosten van renovatie, dat wordt gesteund door een meerderheid, onder meer bestaande uit de machtsblokken PvdA en Leefbaar Rotterdam. Het is de laatste partij die het initiatief hiertoe neemt met het oog op het TNO-rapport. Op de kritiek dat de wensen die gelden voor nieuwbouw nooit in de Kuip te realiseren zouden zijn, stelt de raad de vraag of de gemeente, gezien de enorme bezuinigingen en zonder steun van het Rijk, wel bereid moet zijn om die wensen te financieren. De motie met de vraag om het genoemde onderzoek door Leefbaar Rotterdam en ChristenUnie/SGP wordt aangenomen en met een positief advies van wethouder Laan naar Stadion gestuurd. Tevens wordt hierbij aangekondigd dat de tijd tot meiretraite wordt gebruikt om allerlei alternatieve liggende plannen naast een nieuw stadion aan de Maas.

Meiretraite van college en definitieve omslag in stadiondossier: verantwoordelijkheid volledig naar Feyenoordfamilie | In de meiretraite van het college wordt de omslag in het stadiondossier definitief en vooral formeel duidelijk. Het college besluit dat Stadionpark ‘slechts’ in LTIP

(langetermijninvesteringsplanning) blijft, waardoor ruimte blijft voor realisatie van de gebiedsontwikkeling, maar dat het initiatief voor een nieuw stadion nu volledig bij de inmiddels ontstane Feyenoordfamilie komt te liggen. Het gaat dan zowel om het plan zelf als om de financiering. Het college beslist dat de gemeentelijke ondersteuning daarbij zo beperkt mogelijk dient te blijven. Het is een omslag waarvan de tekenen dus al langer duidelijk werden sinds de nieuwe financiële realiteit door de crisis, het wegvallen van het WK 2018 en de wisselingen van burgemeester, wethouders en raad.

Raad schiet 'icoon aan de Maas' af in media | Na een periode waarin Stadion, verantwoordelijk hiervoor samen met Feyenoord, namens de Feyenoordfamilie diverse businesscases heeft ontwikkeld voor het nieuwe stadion aan de Maas, schiet de raad via commentaren in de media (zoals verwacht) deze optie definitief af. Na het wegvallen van het WK 2018 en dus Rijksondersteuning is immers gebleken dat een enorm gat is ontstaan in de verwachte financiering dat Stadion, Feyenoord en de gemeente niet willen en/of kunnen opvullen. De raad stelt dat voor de gemeente het risico hierbij te groot is. De lasten voor de grond zouden te zwaar op de businesscase drukken van Stadion en Feyenoord, waardoor gemeentelijke 'redding' al snel noodzaak zou worden.

V.III.IV De agenda: beïnvloeding door policy entrepreneurs en het ontstaan en verdwijnen van koppelingen

V.III.IV.I Ontstaan van koppeling: nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Nieuwe Maas

De oplossing die in deze fase op de agenda komt, is een **nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Nieuwe Maas**. Het op de agenda komen van de 'icoon aan de Maas' kan worden geïdentificeerd als gevolg van aanvankelijk een min of meer 'spontane' **cognitieve koppeling**. Er is namelijk sprake van een breed scala aan sterk uiteenlopende problemen van zeer diverse policy entrepreneurs, waarvan die actoren gedurende deze fase echter redelijk toevallig zijn gaan denken dat deze aangepakt kunnen worden met eenzelfde oplossing: een nieuw stadion. Zodoende kan niet, zoals in eerdere fasen, een bepaalde policy entrepreneur aangewezen worden die de cognitieve koppeling echt bewust tot stand doet komen.

Terwijl de problematiek van Stadion in feite dezelfde is gebleven of zelfs is verergerd, is nu ook Feyenoord via de sportieve en financiële situatie problemen gaan ondervinden, waarvoor een stadionoplossing zou kunnen 'werken'. Buiten dat de gemeente nu met het oog op de concurrentiepositie van Rotterdam de terugloop van wedstrijden en evenementen ook is gaan ervaren als probleem, is zij ook een rol gaan zien voor het nieuwe stadion als aanjager voor de totaalaanpak van de problematiek op Zuid. Daarna is ook nog eens de ambitie gekomen van de KNVB en vervolgens ook het Rijk om het WK 2018 naar Nederland en België te halen, wat hen policy entrepreneur maakt, vanwege de ontstane noodzaak tot een tweede Rotterdams stadion. Omdat de gemeente zich conformeert aan de ambitie en zelfs finalestad wil worden, ontstaat deze noodzaak ook voor haar.

Het is deze spontane cognitieve koppeling, die uiteindelijk ook een **sociale koppeling** doet ontstaan in de vorm van een coalitie rondom een nieuw stadion. De coalitie is een samenwerking tussen de policy entrepreneurs puur vanuit hun eigen problemen en belangen. Het Rijk en de KNVB hebben de

Rotterdamse stadionontwikkeling nodig voor hun WK-ambitie. De gemeente kan door deze WK-ambitie substantiële Rijkssteun tegemoet zien via subsidies en investeringen, waarmee ook andere eigen doelen als 'Zuid' en verbetering van de concurrentiepositie kunnen worden gerealiseerd. Stadion en Feyenoord ten slotte zien hun inkomsten fors stijgen met de stadionoplossing die door alle policy entrepreneurs voorgestaan wordt.

Wat de 'icoon aan de Maas' formeel op de agenda doet komen, is een **gebeurtenis**, die een **policy window** opent, namelijk de vaststelling door de gemeente en vervolgens de raad van een gebieds- en structuurvisie Stadionpark, die volkomen is opgesteld rondom een nieuw stadion aan de Maas. Deze gebeurtenis kan echter worden beschouwd als logisch gevolg van een reeks eerdere **gebeurtenissen**, zoals het coalitieakkoord met daarin de inhaalslag op Zuid, de start met het project-Stadionpark, het enthousiasme en de ambitie van nieuwe wethouder Bolsius en de kandidaatstelling voor het WK 2018.

Wat betreft de koppeling in deze fase is tot nu steeds gesproken over 'een nieuw stadion', omdat die koppeling pas later inhoudelijk invulling krijgt en (meer formeel) op de agenda komt als 'icoon aan de Maas'. Het is ook pas na de oorspronkelijke koppeling dat sturing door policy entrepreneurs in deze fase echt een rol gaat spelen. Als relevante **actoren** in deze fase buiten de policy entrepreneurs kunnen worden beschouwd: Feyenoordsupporters, Rotterdammers en de raad.

Uit de sturing blijkt dat het vooral de gemeente is die de 'oplossing' draagt. Het Rijk en de KNVB spelen geen rol op de voorgrond, buiten hun (materiële) ondersteuning van de oplossing. Sturing die een essentiële rol speelt, zijn de zogenoemde 'doelgroepbijeenkomsten', waarbij de gemeente bij een aantal stappen tijdens de planvorming in contact komt met vrijwel (alle) groepen actoren die uiteindelijk geconfronteerd worden met de 'icoon aan de Maas'. Bij deze bijeenkomsten wordt elke stap uitgelegd en de mogelijkheid geboden tot inspraak. Wat hiermee gebeurt, is het ontstaan van een gedeelde betekenis onder de genoemde actoren van het gebied. Zo bekeken, zou het kunnen worden getypeerd als **culturele beïnvloeding**. Een andere interpretatie van de sturing door de gemeente is dat het **politieke beïnvloeding** betreft, omdat niet zozeer door de inhoud, maar door tevredenheid over de procedure onder de genoemde actoren steun en draagvlak wordt verkregen voor het uiteindelijke plan.

Wat alom geïnterpreteerd wordt als **politieke beïnvloeding** is de leidende rol in het proces na de ontstane koppeling richting de 'icoon aan de Maas' van Opstelten. De vertrekkende burgemeester noemt het plan zijn „afscheidscadeau” en ziet het persoonlijk als uniek om zo een besluit te mogen nemen. Dit uit zich in, zoals alom wordt ervaren, in gebruik van zijn (in)formele macht om actoren te overtuigen van een nieuw stadion aan de Maas. Het gaat dan om binnen de gemeente, maar ook de raad, Stadion en Feyenoord. Anderzijds zou de rol van Opstelten kunnen worden getypeerd als **institutionele beïnvloeding**, omdat de burgemeester ook persoonlijk ambtelijke procedures voor Stadionpark aanstuurt en met name versnelt.

Actoren die in deze fase veel meer dan in de vorige een rol spelen, zijn de raad, Feyenoordsupporters en Rotterdammers. Voor zoverre hierover iets in algemene zin kan worden gesteld, wordt veelal ondervonden dat zij de ontstane koppeling en het op de agenda komen van de

‘icoon aan de Maas’ steunen. Er is eigenlijk sprake waarin ‘niemand’ kanttekeningen plaatst bij deze oplossing en ook de vragen en eisen van informatie van de raad blijven uit. De alom gebruikte benaming ‘icoon aan de Maas’ laat dit perfect zien. Er bestaat een beeld van een groots stadion op een kloppende locatie, die bij het binnenrijden van de stad onmiskenbaar zorgt voor een ‘wow-effect’. Wat dit ook realiseert, is dat het probleem wat dan te doen met de Kuip helemaal niet lijkt te spelen, emoties onder supporters en Rotterdammers totaal niet de kop op steken en oplossingen als renovatie en hergebruik van de Kuip vrijwel onbesproken blijven. Een betrokkene schetst: „de ‘icoon aan de Maas’ ging over de huidige Kuip heen”.

Het lijkt puur beeldvorming en weinig ratio. Nergens in de publieke en politieke discussie komt bijvoorbeeld nog terug wat de kosten en opbrengsten zijn voor de gemeente, omdat met het oog op verwachte Rijkssteun vanuit een luxepositie wordt gedacht en niet vanuit kostenbewustzijn. Veel sturing van de gemeente, Stadion en Feyenoord sluit dan ook aan op deze tendens en kan worden geïnterpreteerd als **culturele beïnvloeding**, bijvoorbeeld door middel van taal: „de trekker van Zuid en heel Rotterdam”, „het Wembley van Nederland”, „landmark van sportstad Rotterdam” en vergelijking met het Opera House in Sydney en het ‘vogelnest’-stadion in Beijing. Maar een sleutelrol kan worden toegedicht aan het gebruik van beeld door de gemeente en dan specifiek de twee artist impressions van het stadion aan de Maas. Het zijn deze illustraties die in alle media terugkomen en worden besproken.

Tekenend voor de fase is dan ook dat de argumentatie van Stadion en Feyenoord waarom zij beter zouden worden van het stadion aan de Maas, wat dus geïnterpreteerd kan worden als **onsuccesvolle rationele beïnvloeding**, totaal niet opgepikt wordt, zelfs niet door Feyenoordsupporters. Door bijvoorbeeld de FSV lijkt het bijvoorbeeld aan de hand van de beeldvorming als vanzelfsprekendheid te worden beschouwd dat de ‘icoon aan de Maas’ ook goed zal zijn voor Feyenoord, zonder dat in haar uitleg daarvan duidelijk wordt waarom.

V.III.IV.II Verdwijnen van koppeling: nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Nieuwe Maas

Het van de agenda verdwijnen van een **nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Nieuwe Maas** kan worden beschouwd als een proces over langere tijd, in plaats van als verandering die plotseling plaatsvindt. Het is een **gebeurtenis** die aanleiding geeft tot het deels verdwijnen van de **cognitieve koppeling**. Omdat het WK 2018 niet naar Nederland en België komt, vervalt de noodzaak tot een tweede Rotterdams stadion voor de KNVB en het Rijk en daarmee in feite hun enige probleem met betrekking tot deze casus. Vervolgens vallen zij ook weg als policy entrepreneur en zien ze de ‘icoon aan de Maas’ dus niet meer als oplossing voor hun problematiek, waardoor van de cognitieve koppeling bij de KNVB en het Rijk geen sprake meer is.

De **sociale koppeling** verdwijnt vervolgens voor een deel, omdat de KNVB en het Rijk zich uit de samenwerkingscoalitie terugtrekken, daar zij hier immers geen belang meer bij hebben. Vooral de terugtrekking door het Rijk heeft grote implicaties, aangezien hiermee een essentiële **gebeurtenis** wordt gecreëerd: het wegvallen van Rijkssteun via substantiële subsidies en investeringen voor realisatie van vooral de ‘icoon aan de Maas’. De gemeente heeft een stadionbesluit in het nieuwe coalitieakkoord zelfs volledig verbonden aan wel of niet Rijkssteun.

Het wordt echter zo essentieel door een reeks overige **gebeurtenissen**, die de **cognitieve koppeling**, waarbij de gemeente, Stadion en Feyenoord als policy entrepreneurs zijn overgebleven, sterk onder druk zetten. Ten eerste is er de kwestie rond de grond op 'klein België', die realisatie van de 'icoon aan de Maas' steeds duurder maakt voor de gemeente, Stadion en Feyenoord. Ten tweede de economische en financiële crisis en vervolgens de drastische bezuinigingen, die de beschikbare financiële middelen bij de gemeente voor de oplossing sterk doen afnemen. Het creëert een omslag bij de gemeente van alle ontwikkelingen in de stad zelf in de hand nemen en houden („wederopbouwgemeente”) naar meer overlaten aan de maatschappij en alleen faciliteren waar echt nodig en mogelijk. Ten derde is er de veranderende status van het Nederlandse voetbal, die de drie overgebleven policy entrepreneurs kritisch doet afvragen of een stadionplan met zulke hoge kosten nog wel past bij de tijdsgeest. Wat deze gebeurtenissen tezamen uiteindelijk bewerkstelligen, is dat de **cognitieve koppeling** volledig verdwijnt. De gemeente, Stadion én Feyenoord zien een nieuw stadion aan de Maas niet meer als geschikte oplossing voor hun eigen problemen.

Omdat eigen problemen in feite de enige basis waren van de **sociale koppeling** verdwijnt ook deze nu volledig. Dit uit zich in hoe de policy entrepreneurs na de gebeurtenissen interacteren. Waar eerst sprake was van samenwerking tussen de gemeente enerzijds en Stadion en Feyenoord anderzijds, is nu sprake geworden van onderhandeling over wie welke kosten van de 'icoon aan de Maas' dekt in de door Stadion ontwikkelde businesscases.

Een tweetal andere (deel)verklaringen kan worden gevonden voor het verdwijnen van de koppelingen. Ten eerste de **gebeurtenissen** van wisselingen van burgemeester en wethouders. Aboutaleb, Lamers, Laan en Kriens worden als veel minder daadkrachtig beschouwd in het sturen van het stadiondossier dan voorgangers Opstelten en Bolsius. Onder betrokkenen wordt alom gesteld dat de laatstgenoemde burgemeester en wethouder veel meer in staat worden geacht om via beïnvloeding de cognitieve en/of sociale koppeling wél in stand te houden.

Ten tweede de **perceptie van policy entrepreneurs**. Het idee is dat een oplossing niet zozeer van de agenda verdwijnt door bijvoorbeeld een andere kijk hierop of een specifieke gebeurtenis, maar door hoe naar de policy entrepreneur gekeken wordt, die de oplossing nadrukkelijk ondersteunt. In dit geval gaat het om hoe door de gemeente, maar ook door bijvoorbeeld de raad en Rotterdammers naar Feyenoord gekeken wordt. Door de vele polemiek rond de club, ontstaan door de sportieve en financiële situatie, zou Feyenoord weinig 'goodwill' hebben gekweekt, wat de ondersteuning van de club in het stadiondossier en dus van 'haar' oplossing minder waarschijnlijk maakt.

Wat de 'icoon aan de Maas' formeel van de agenda doet verdwijnen, is een reeks **gebeurtenissen**, eigenlijk nadat al geen sprake meer is van koppeling. Ten eerste de voor het eerst in het stadiondossier zo zichtbare raad, die zelf stadionplannen oppert en (succesvol) onderzoek naar renovatie van de Kuip eist door Stadion. Ten tweede de meiretraite van het college, een definitieve omslag in het stadiondossier: verantwoordelijkheid volledig naar de (inmiddels) Feyenoordfamilie. Ten derde en vooral het in de media definitief afschieten van het plan door de raad.

V.IV HNS versus (?) Red de Kuip (december 2011 – juli 2013)

V.IV.I Problemen

Feyenoordfamilie | De entiteit die Feyenoord, Stadion Feijenoord en Sportclub Feyenoord samen vertegenwoordigt.

| **Veroudering van accommodatie**

| **Groeiende concurrentie**

| **Toenemende eisen aan stadions**

| **Gebrek aan multifunctionaliteit van accommodatie**

| **Terugloop in wedstrijden en evenementen** | Dit probleem wordt in deze fase versterkt. Ten eerste maakt de KNVB duidelijk dat het Nederlands elftal met het oog op de faciliteiten voorlopig geen officiële wedstrijden meer afwerkt in de Kuip, maar in de ArenA. Ten tweede komt de problematiek rondom concerten naar voren. Critici stellen dat deze evenementen meer en meer van Rotterdam naar Amsterdam trekken, omdat de grootste concertorganisator van Nederland Mojo een Amsterdams bedrijf is dat effectief eigenaar is van het Ziggo Dome. Terwijl voor het eerste aspect (Oranje) een stadionoplossing zou kunnen werken, wordt dit voor het tweede (concerten) gezien de marktsituatie dus sterk in twijfel getrokken door critici, maar niet door de Feyenoordfamilie.

| **Tegenvallende sportieve prestaties van Feyenoord** | In dit kader is sprake van verbetering van de situatie via een ‘wederopstanding’ onder leiding van trainer Ronald Koeman en onder aanvoering van de gehuurde spits John Guidetti. Met het bereiken van de tweede plaats in seizoen 2011/2012 wordt voor het eerst in jaren weer de voorronde van de Champions League bereikt. Het succes wordt desondanks als incidenteel beschouwd.

| **Slechte financiële situatie van Feyenoord** | Het bovengenoemde heeft eveneens een positieve invloed op het terugbrengen van dit probleem, wat echter al zichtbaar is gebeurd door de bezuinigingen, getuige overplaatsing van categorie ‘één’ naar ‘twee’. Het betekent dat de club niet langer onder curatele staat van de KNVB, maar nog verre van financieel gezond is.

| **Wat te doen met de Kuip?** | Dit probleem wordt in deze fase extra benadrukt door de aandeelhouders van Stadion verenigd in de VASF. Zij ervaren onduidelijkheid over de overgangsregeling van de oude vennootschap naar een eventuele nieuwe en vrezen benadeling. Stadion maakt nu echter wél duidelijk dat dit een probleem is dat zij en de aandeelhouders onderling moeten oplossen, terwijl eerst de verantwoordelijkheid steeds onduidelijk bleef.

Gemeente Rotterdam | De Rotterdamse overheid die wordt vertegenwoordigd door het college ondersteund door diens ambtenaren.

| **Problematiek op Rotterdam-Zuid**

| **Terugloop in wedstrijden en evenementen**

|Wat te doen met de Kuip? | Alhoewel nu duidelijk is dat dit probleem de verantwoordelijkheid is van Stadion en dus de Feyenoordfamilie, wordt het nog wel door de gemeente ervaren, omdat het toch uiteindelijk effectief de gemeente kan worden die opdraait voor de eventuele kosten een ‘oplossing voor de Kuip’ bij de komst van een nieuw stadion.

Red de Kuip | Een particuliere stichting van vrijwilligers met het initiatief om een renovatiealternatief van de Kuip te ontwikkelen, daar zij zich niet kan vinden in de liggende nieuwbouwplannen.

|Wat te doen met de Kuip? | Red de Kuip introduceert zich in deze fase als partij en wordt in feite getriggerd door het idee dat de bij haar zo geliefde Kuip waarschijnlijk gesloopt wordt ten gunste van nieuwbouwplannen, waarin zij zich ook nog eens niet kan vinden. Daarbij is er nog geen eventuele plausibele hergebruiksooplossing, buiten dat Red de Kuip inhoudelijk überhaupt niet gelooft dat zo een oplossing realistisch is.

|Tegenvallende sportieve prestaties van Feyenoord | Red de Kuip stelt het belang van Feyenoord volledig centraal te plaatsen en ondervindt dus in eerste instantie dit probleem.

|Slechte financiële situatie van Feyenoord | Evenals de Feyenoordfamilie legt Red de Kuip de relatie tussen dit probleem en het vorige.

|Veroudering van accommodatie | Red de Kuip beaamt, wederom net als de Feyenoordfamilie, de problemen geassocieerd met de huidige accommodatie en koppelt deze aan het belang en dus de matige sportieve en financiële situatie van Feyenoord als profclub specifiek. Dit geldt zodoende ook voor de volgende problemen.

|Groeïende concurrentie

|Toenemende eisen aan stadions

|Gebrek aan multifunctionaliteit van accommodatie

|Terugloop in wedstrijden en evenementen

V.IV.II Oplossingen

Sloop/nieuwbouw van de Kuip | Een oplossing die door de Feyenoordfamilie wordt ingebracht nadat zij het initiatief in het stadiondossier toegeschoven heeft gekregen van de gemeente Rotterdam. In de latere, door de Feyenoordfamilie georganiseerde tweestrijd tussen marktpartijen VolkerWessels en BAM om de gunst van de stadionontwikkeling geldt deze oplossing als basis onder het plan van BAM.

|Feyenoordfamilie: Sloop/nieuwbouw van de Kuip is absoluut ongewenst vanwege het moeten doorspelen van Feyenoord in het stadions tijdens bouwwerkzaamheden, wat grote meerkosten voor bouw en veiligheid zou opleveren, maar ook sfeerverslechtering.

Nieuw stadion op Varkenoord (HNS) | De tweede oplossing die in deze fase door de Feyenoordfamilie wordt ingebracht. In de tweestrijd tussen VolkerWessels en BAM geldt deze oplossing als basis onder het plan van VolkerWessels. Als de Feyenoordfamilie de keuze maakt voor deze oplossing, komt deze bekend te staan als ‘Het Nieuwe Stadion’ ofwel HNS.

| Feyenoordfamilie: HNS is de optimale oplossing van de problematiek met de huidige accommodatie en voor het verbetering aanbrengen in de financiële en sportieve situatie van Feyenoord. Daarbij past deze oplossing bij de huidige financiële realiteit, omdat de kosten fors zijn teruggebracht vergeleken met die van eerdere stadionoplossingen.

| Gemeente Rotterdam: HNS kan een aanjager zijn van de aanpak van de problematiek op Zuid en verbetert de concurrentiepositie van Rotterdam op het gebied van sport en evenementen. Daarbij is HNS nodig voor de Feyenoordfamilie gezien haar problemen. Uiteindelijk wordt HNS, met het oog op kosten en risico's, ook gezien als passend bij de financiële realiteit.

| Red de Kuip: HNS is niet de beste oplossing voor de financiële en sportieve problematiek van Feyenoord via oplossing van de problemen met de huidige accommodatie. Daarbij zijn de kosten voor de Feyenoordfamilie en uiteindelijk ook de maatschappij via de gemeente te hoog. HNS past daarom niet bij de financiële realiteit en huidige status van het Nederlandse voetbal. Ten slotte is HNS 'het niet waard' om afscheid te nemen van de Kuip als voetbalstadion én gebouw, aangezien daarmee zoveel emotionele waarde verloren gaat.

Hergebruik van de Kuip | Een oplossing die zijdelings ter sprake wordt gebracht door de Feyenoordfamilie rond een onderzoeksopdracht aan architectuurhistorisch bureau Crimson bij het inbrengen van de oplossing van HNS, maar die geen concrete invulling krijgt, omdat de Feyenoordfamilie eerst wil afwachten of HNS überhaupt doorgaat.

| Feyenoordfamilie: Hergebruik van de Kuip (bijvoorbeeld een Rijksmonument of het hart van sportcampus Varkenoord) biedt een oplossing voor het probleem wat te doen met het oude stadion na de komst van HNS, waarmee eventuele sloop wordt voorkomen.

| Gemeente Rotterdam: Hergebruik van de Kuip als oplossing voor het probleem wat te doen met het oude stadion na de komst van HNS is de verantwoordelijkheid van Stadion Feijenoord.

| Red de Kuip: Hergebruik van de Kuip op levensvatbare wijze is niet mogelijk.

Renovatie van de Kuip (De Kuip 3.0) | Een oplossing die door de gemeenteraad is ingebracht, waarna de Feyenoordfamilie door wethouder Laan 'verplicht' is om naast HNS een grote en een kleine renovatievariant te ontwikkelen. De 'echte' renovatieoplossing komt in deze fase echter van Red de Kuip, dat uit onvrede over HNS en na de mislukte samenwerking met de Feyenoordfamilie zelf De Kuip 3.0 inbrengt.

| Feyenoordfamilie: Renovatie van de Kuip en dus de Kuip 3.0 is, vergeleken met HNS, een suboptimale oplossing voor de problemen met de accommodatie en vervolgens met het oog op verbetering van de financiële en sportieve situatie van Feyenoord. Daarbij is deze oplossing niet te financieren, gelet op de verwachte opbrengsten en kosten.

| Gemeente Rotterdam: Renovatie van de Kuip dient gedegen te worden onderzocht als oplossing, maar HNS sluit aan op de problemen van de gemeente en is het enige, formeel door een daartoe bevoegde partij als de Feyenoordfamilie ingediende plan.

Red de Kuip: Met renovatie van de Kuip en dus De Kuip 3.0 is het even goed of zelfs beter dan met HNS mogelijk om verbetering te realiseren in de financiële en sportieve situatie van Feyenoord via aanpak van de problemen met de huidige accommodatie. Daarbij past deze oplossing beter bij de huidige status van het Nederlandse voetbal en vooral de financiële realiteit, vanwege de substantieel lagere kosten voor de Feyenoordfamilie én maatschappij via de gemeente in vergelijking met die van HNS. Ten slotte wordt met deze oplossing direct het vraagstuk met betrekking tot wat te doen met de Kuip weggenomen.

V.IV.III (Politieke) gebeurtenissen

Pleiten door raad en commissie voor renovatie en binnenlaten van Red de Kuip | Tijdens de start van deze fase wordt in de raad en commissie Fysieke Infrastructuur en Buitenruimte (FIB), bijvoorbeeld door Leefbaar Rotterdam, PvdA en VVD, meerdere malen opnieuw vurig gepleit voor (onderzoek naar) renovatie van de Kuip. Tegelijkertijd verwelkomt zij Red de Kuip met haar plan dan ook hartelijk, bijvoorbeeld in de vorm van de mogelijkheid tot presentaties.

Start van gemeente van werken aan masterplan samen met Feyenoordfamilie | Na de keuze van de Feyenoordfamilie voor het plan van VolkerWessels als basis onder HNS wordt door college en ambtenaren gestart met het samen met de Feyenoordfamilie werken aan een masterplan voor HNS, waarin de stedenbouwkundige uitgangspunten en mobiliteit naar voren dienen te komen.

Officieuze blijk van gemeentelijke steun voor HNS | Al spoedig blijkt officieus dat voor realisatie van HNS door de Feyenoordfamilie gemeentelijke steun noodzakelijk is. Het gaat om investeringen in de infrastructuur rondom het stadion, maar vooral om een financiële garantstelling, die nodig is om de langetermijnfinanciering te verkrijgen. Het reeds enige tijd werken van de gemeente met de Feyenoordfamilie aan het masterplan voor HNS wordt gezien als officieuze blijk van het willen bieden van deze gemeentelijke steun.

Binnenlaten van Red de Kuip door college | Op instigatie van de commissie wordt Red de Kuip ook door het college binnengelaten, doordat haar plan, weliswaar indirect doordat Stadion Feijenoord het eerst moet beoordelen en voorzien van financiering en exploitatie, wordt meegenomen in de voorbereiding van de collegebesluitvorming.

Rol van wethouders Laan, Kriens en later Moti | Wethouder Kriens is in eerste instantie betrokken bij HNS via het bepalen van de financiële kaders voor de gemeente en Laan gedurende de gehele fase gezien haar portefeuille Sport. Diverse betrokkenen stellen dat zowel Kriens als Laan moeilijk echt zijn te overtuigen van (het nut van) een gemeentelijke rol in een stadionoplossing. Zij worden beschouwd als veel minder 'sport minded' dan voorgangers Van Sluis en Bolsius.

Kriens wordt gedurende het planvormingsproces voor HNS opgevolgd door Moti, de voormalig PvdA-fractievoorzitter die eerder extreem kritisch was over een gemeentelijke (financiële) bijdrage aan een stadionoplossing. De nieuwe financiële wethouder ziet nu echter veel meer in een gemeentelijke rol dan Kriens.

D66-wethouders in college niet voor gemeentelijke steun voor HNS, maar andere wethouders wél voor? | Bij de presentatie van HNS door de Feyenoordfamilie wordt vrijwel direct duidelijk dat binnen het college onder de D66-wethouders geen steun is voor het officieuze idee van gemeentelijke ondersteuning. De wethouders beschouwen een stadionbesluit, met hun interpretatie van het coalitieakkoord, als ‘vrij’ sinds het wegvallen van het WK 2018 en achten zich dus niet gebonden aan afspraken. Maar zijn de wethouders van de andere partijen dan wél voor? Diverse betrokkenen schetsen de situatie als één waarin de andere coalitiepartijen niet zozeer tegen gemeentelijke ondersteuning voor HNS zijn, maar ook niet vol overtuiging voor.

Commissie neemt werk van college over | Het verloop van het politiek-bestuurlijke proces in deze fase gaat in tegen de normale gang van zaken. Waar de wethouder(s) en ook de burgemeester normaalgesproken al vroeg een raadsmeerderheid trachten te bewerkstelligen voor een (te verwachten) belangrijk voorstel als dat met betrekking tot HNS, is dit nu allerminst het geval. Het college laat het initiatief om HNS te presenteren, verduidelijken en ‘verdedigen’ aan de commissie meteen volledig aan de Feyenoordfamilie. De commissie begint dan ook zelfs al te wikken en wegen over HNS en alternatieven, bijvoorbeeld ook via de second opinions, voordat er überhaupt een collegevoorstel ligt over een gemeentelijke rol daarin. Hiermee kan worden gesteld dat de commissie in feite het werk van het college overneemt.

Meiretraite en voorstellen van college: officiële blijk van gemeentelijke steun voor HNS | Direct na de meiretraite van het college wordt via de uitgelekte e-mail van wethouder Moti aan de fractievoorzitters van de coalitiepartijen duidelijk dat in LTIP ruimte blijft bestaan voor een nieuw stadion en dus de garantstelling. Hierna worden dan uiteindelijk ook officieel twee voorstellen gedaan door het college: ‘Het Nieuwe Stadion’ en ‘Stadionpark: Sportcampus en Park de Twee Heuvels’. In het eerste voorstel komen de ondersteuning van en dus garantstelling voor HNS naar voren samen met de overige nodige investeringen in het gebied rondom het stadion.

D66 en vervolgens Leefbaar Rotterdam in raad niet achter voorstel en dus geen meerderheid | Zoals gesteld, is een meerderheid in de raad voor het voorstel nog allerminst zeker. Terwijl coalitiepartijen PvdA, VVD en CDA vrijwel zeker voor gaan stemmen, maakt de fractie van de vierde coalitiepartij D66 in de aanloop naar de beslissende raadsvergadering publiekelijk bekend tégen het voorstel te zullen stemmen, naar eigen zeggen om het college de tijd te geven alsnog een meerderheid te vinden.

Hiervoor is het nu afhankelijk van Leefbaar Rotterdam, de grootste oppositiepartij waarvan de fractie stelt als enige haar keuze nog niet te hebben bepaald. De grote tegenpool in de stad van PvdA, de partij die nu het college leidt, maakt echter een avond voor de stemming in de raadsvergadering bij Knevel & Van den Brink bekend ook unaniem tegen het voorstel te gaan stemmen. Het impliceert dat bij voorbaat duidelijk is dat geen meerderheid wordt behaald 'voor HNS'.

Intrekken van voorstel door college | In de ochtend voor het debat en uiteindelijk de stemming in de beslissende raadsvergadering trekt het college het voorstel met betrekking tot HNS in, omdat er hoe dan ook geen meerderheid zou worden behaald. Het andere voorstel, vooral met betrekking tot sportcampus Varkenoord, wordt wél aangenomen.

V.IV.IV De agenda: beïnvloeding door policy entrepreneurs en het ontstaan en verdwijnen van koppelingen

V.IV.IV.I Ontstaan van koppeling: nieuw stadion op Varkenoord (HNS)

De oplossing die in deze fase eerst op de agenda komt, is een **nieuw stadion op Varkenoord (HNS)**. De agendawijziging kan worden geïnterpreteerd als gevolg van een **cognitieve koppeling**, waarop door de Feyenoordfamilie aangestuurd is en waarbij in feite (initieel) alleen de gemeente verder betrokken is. De Feyenoordfamilie stuurt allereerst aan op de koppeling door gebruik te maken van **rationele beïnvloeding**. Zij beargumenteert richting de gemeente waarom HNS voor haar de beste oplossing is gezien de problematiek met de accommodatie, financiën en sportieve prestaties en hoe deze oplossing in het nog vorm te geven plan zijn beslag moet gaan krijgen. De koppeling komt vervolgens tot stand, omdat de gemeente begrip toont voor de problemen van de Feyenoordfamilie, deze erkent en vervolgens ook 'heil ziet' in HNS. Dit is mede het geval, omdat de gemeente de verantwoordelijkheid voor een stadionplan en de financiering daarvan na de 'icoon aan de Maas' volledig bij de Feyenoordfamilie heeft gelegd en het dus in beginsel ook een stadionplan 'voor Feyenoord' is geworden.

De koppeling komt daarbij tot stand na sturing van de Feyenoordfamilie, die kan worden aangemerkt als **institutionele beïnvloeding**. Ondanks dat het weggevallen idee voor het nieuwe stadion aan de Maas altijd erin centraal gestaan heeft, gelden voor de gemeente nog altijd de gebieds- en structuurvisie Stadionpark als leidraad voor de geplande gebiedsontwikkeling. De Feyenoordfamilie haakt hierop in door haar planaanzet voor HNS te introduceren als passend binnen deze formeel door de gemeente vastgelegde ambities en door te voldoen aan de procedures die hiervoor zijn vastgesteld. Een stadionontwikkeling van de Feyenoordfamilie kan dus niet relatief losstaand worden gerealiseerd, maar moet voor de gemeente altijd gepaard gaan met een ontwikkeling van de directe omgeving. Dit ontwikkelen van de directe omgeving heeft weer betrekking op het belangrijkste probleem van de gemeente: de brede noodzaak tot herontwikkeling van Zuid. Omdat de Feyenoordfamilie in haar sturing van de oplossing aankoerst op aansluiting op liggende plannen en procedures wordt deze ook opgepikt.

Deze aansluiting en uiteindelijk dus koppeling uit zich in de start van een samenwerking tussen de gemeente en Feyenoordfamilie aan het masterplan voor HNS. Deze **gebeurtenis** zou kunnen worden

geïnterpreteerd als factor die het **policy window** opent en de mogelijkheid schept tot het formeel op de agenda komen van HNS. Tevens kan de aanvang van de samenwerking worden beschouwd als **sociale koppeling**. De nieuwe coalitie is gebaseerd op begrip vanuit de gemeente voor de problemen van de Feyenoordfamilie, maar ook op de eigen gemeentelijke belangen die via HNS behartigd kunnen worden. In de beginfase van de planuitwerking is sprake van onderhandeling tussen beide policy entrepreneurs, maar een mogelijk conflictueuze situatie blijft nadrukkelijk achterwege.

V.IV.IV.II **Ontstaan van koppeling: renovatie van de Kuip (De Kuip 3.0)**

Voor het eerst in het stadiondossier is met het op de agenda komen van **renovatie van de Kuip (De Kuip 3.0)** sprake van een situatie waarin twee oplossingen tegelijkertijd op de agenda staan. De mogelijkheid tot deze agendaverandering wordt gecreëerd, in feite een opening van het **policy window**, wordt gecreëerd door een eerdere **gebeurtenis**: het pleiten door de raad en commissie voor (onderzoek naar) renovatie van de Kuip na het wegvallen van de ‘icoon aan de Maas’. Men zou hieruit kunnen concluderen dat van ‘mobilization of bias’ (Bachrach & Baratz, 1970) in het voordeel van nieuwbouw en haar voorvechters geen sprake meer is, voor zover dit het geval is geweest. De nieuwe financiële en sportieve realiteit hebben hieraan bijgedragen, daar zij hebben genoopt tot veel kritischer nadenken over de haalbaarheid van de bouw van een nieuw stadion.

Red de Kuip heeft hier niet zozeer op aangestuurd, maar vervolgens wel volop gebruik van gemaakt. Het resulteert in een **cognitieve koppeling**, waar de raad en vooral de commissie bij betrokken zijn als relevante **actoren**. Deze actoren stonden dus al in meerderheid open voor een renovatiealternatief en Red de Kuip speelt hierop in door te beargumenteren dat de problematiek van de Feyenoordfamilie met haar plan minstens even goed kan worden opgelost als met HNS, maar dan tegen substantieel lagere kosten voor de Feyenoordfamilie én waarschijnlijk de gemeente, omdat in ieder geval minder gemeentelijke ondersteuning zal worden gevraagd dan voor HNS. Daarbij maakt Red de Kuip duidelijk dat met haar oplossing direct het dilemma wat te doen met de Kuip wordt weggenomen. Het kan als een vorm van **rationele beïnvloeding** worden getypeerd, die onder grote tevredenheid met een keuze tussen alternatieven wordt opgepakt door de raad en commissie en vervolgens resulteert in de **gebeurtenis** van binnenlaten van Red de Kuip voor presentaties.

Maar met deze koppeling heeft Red de Kuip haar doel allerminst bereikt. Om haar oplossing uiteindelijk tot uitvoering te laten komen, wat daadwerkelijk het doel is geworden na de mislukte besprekingen met de Feyenoordfamilie om ‘slechts’ een alternatief voor HNS klaar te hebben liggen, moet de Feyenoordfamilie deze adopteren. Daarvoor zal dus echter eerst HNS van de agenda moeten verdwijnen. Door de **gebeurtenis** van officieuze blijf van gemeentelijke steun voor HNS is het vrijwel zeker dat het college een voorstel gaat doen, waarover de raad dus moet stemmen. Red de Kuip ziet in deze uiteindelijke beslissing van de raad een mogelijkheid om HNS van de agenda af te krijgen.

Waar Red de Kuip vervolgens mee start, is het intensief communiceren met de commissie, gericht op het bewerkstelligen van toezicht op het besluitvormingsproces, hulp en druk op het college, waar vervolgens ook nadrukkelijk sprake van is. Dit kan worden getypeerd als het veiligstellen van een belang door (indirect) gebruik te maken van de macht van de commissie en dus **politieke**

beïnvloeding van Red de Kuip. De ontstane situatie vertoont kenmerken van een **sociale koppeling**, waarbij Red de Kuip en de commissie bij betrokken zijn. Solidariteit met Red de Kuip, uit tevredenheid over het alternatief dat zij biedt, staat namelijk centraal.

De initiatiefgroep richt zich daarnaast sterk op „de wereld buiten het stadhuis” door direct **actoren** als Feyenoordsupporters, Rotterdamse burgers en aandeelhouders van Stadion en Feyenoord bij haar plan te betrekken. Red de Kuip bedient zich daarbij ten eerste van **rationele beïnvloeding** op eenzelfde manier en met vergelijkbare als bij de commissie. Ten tweede positioneert de policy entrepreneur haar plan via taal en beelden (bijvoorbeeld een video van De Kuip 3.0) als redding van de Kuip met haar historie, architectuur en vooral sfeer. Het is een beeldvorming die nadrukkelijk aansluiting vindt bij de genoemde actoren, wat geïnterpreteerd kan worden als **culturele beïnvloeding**. De gang van zaken kan vervolgens worden beschouwd als een **cognitieve én sociale koppeling**, waarbij dus nu ook supporters, burgers en aandeelhouders betrokken zijn geraakt. Opnieuw verdient het opmerking dat deze actoren en hun gedrag onmogelijk in algemeenheid ‘gevat’ kunnen worden. Inschattingen op basis van bevindingen van directe betrokkenen zijn hierin leidend, maar ook bijvoorbeeld resultaten uit handtekeningenacties en enquêtes.

De gerealiseerde koppelingen leiden tot een substantiële (betuiging van) steun aan Red de Kuip, zowel politiek als publiek. Wat deze steun bewerkstelligt, is een grote druk op het college, geformaliseerd via vragen vanuit de commissie, om de oplossing van de initiatiefgroep naast HNS ook mee te nemen in de voorbereiding van de besluitvorming. Dit gebeurt dan ook, waardoor Red de Kuip nu, naast door de raad en commissie, nu ook door het college is binnengelaten in het proces. Deze **gebeurtenis** maakt in feite dat de oplossing van Red de Kuip nu ook formeel op de agenda komt.

Wat hiernaast opnieuw een rol lijkt te spelen, is de **perceptie van policy entrepreneurs** en nu niet in het verdwijnen van een koppeling, maar in het ontstaan. Bij het tot stand komen van steun voor Red de Kuip en vervolgens de agendering van haar oplossing lijkt een rol te spelen wat het imago van de initiatiefgroep op zich is onder de genoemde diverse actoren. In de algemene beeldvorming staat Red de Kuip te boek als maatschappelijk betrokken team, slechts bestaande uit vooraanstaande vrijwilligers. Daarbij ontstaat het beeld dat Red de Kuip in tweestrijd is met de Feyenoordfamilie en dat zij überhaupt tegen nieuwbouw is, terwijl beide formeel absoluut niet het geval zijn. Het is een beeldvorming die sympathie opwekt en in het voordeel werkt van Red de Kuip en haar renovatieoplossing.

V.IV.IV.III Verdwijnen van koppelingen: nieuw stadion op Varkenoord (HNS) en renovatie van de Kuip (De Kuip 3.0)

Het opvallende in deze fase is dat de meeste ontwikkelingen plaatsvinden nadát koppelingen hebben plaatsgevonden en de twee oplossingen op de agenda zijn gekomen. In feite beginnen deze met de manier waarop de Feyenoordfamilie de besprekingen met Red de Kuip staakt. De Feyenoordfamilie haalt in de media keihard uit naar de initiatiefgroep en zet een uiterst negatief beeld neer van haar oplossing („onwenselijk, onuitvoerbaar en amateuristisch”). Dit kan worden geïnterpreteerd als **onsuccesvolle culturele beïnvloeding**, omdat het beeld allerm minst overgenomen wordt. Onder de relevante **actoren** als de raad, de commissie, Feyenoordsupporters en Rotterdammers, die met Red de Kuip betrokken zijn

in de **sociale koppeling**, is juist sprake van het tegendeel en ontstaat alleen maar meer steun voor de initiatiefgroep. Een publieke strijd tussen de Feyenoordfamilie en Red de Kuip ontbrandt.

Alom is duidelijk dat deze strijd (voorlopig) beslist wordt met de stemming van de raad over het collegevoorstel voor gemeentelijke steun voor HNS, omdat daarmee helder wordt of HNS daadwerkelijk tot uitvoering kan komen. Dit voorstel komt officieel pas na de meiretraite, maar in feite gaat iedereen hier al sinds de start met het masterplan (achteraf terecht) vanuit. Waar Red de Kuip de commissie (en dus effectief ook de raad) al direct bij haar koppelingen betrokken heeft naast de supporters, burgers en aandeelhouders, is dit wat betreft de Feyenoordfamilie echter (nog) niet het geval.

Een aantal factoren kan worden geobserveerd in het verdere verloop van deze fase, waarvan wordt verondersteld dat deze invloed hebben op de uiteindelijke agendadynamiek: (1) beïnvloeding door de policy entrepreneurs, (2) perceptie van policy entrepreneurs (3) (de perceptie van) een onopgelost probleem en (4) versterkend effect van de media. Ten behoeve van het overzicht worden deze apart van elkaar besproken.

Beïnvloeding door de policy entrepreneurs | Veel meer beïnvloeding door de policy entrepreneurs kan in deze fase worden geobserveerd dan in eerdere fasen. Een zekere selectiviteit bij de analyse van de verklaring die deze kan bieden voor de agendadynamiek wordt derhalve betracht. Deze selectiviteit is gebaseerd op de kijk hierop van directe betrokkenen in woord en geschrift. Als over de relevante **actoren** wordt gesproken, gaat het steeds over raad, commissie, supporters, Rotterdammers en aandeelhouders van Stadion en Feyenoord.

De volgende essentiële observaties zijn gedaan met betrekking tot de Feyenoordfamilie:

- *Op momenten uitleggen en weerleggen in plaats van continu draagvlak zoeken* | Eigenlijk vanaf de presentatie van HNS is de Feyenoordfamilie gestart met het op bepaalde, vooral ‘officiële’ momenten en manieren zeer gedetailleerd uitleggen van haar plan en waarom dit de beste oplossing is (voor haarzelf). Het gaat bijvoorbeeld om commissiebijeenkomsten, persconferenties en –berichten en een open brief, terwijl debatten, voorlichtingsavonden, tv- en radio-uitzendingen, interviews en informele contacten met politici (tot laat in de fase) worden vermeden. Kritiek op HNS wordt daarnaast voortdurend tegengesproken. Dit schaarse uitleggen en antwoorden wordt ervaren als „bot” en „arrogant”.

De Feyenoordfamilie heeft relevante actoren niet vooraf meegenomen in het proces van planontwikkeling, bijvoorbeeld om na te gaan wat zij belangrijk vinden bij een stadionoplossing. Enerzijds wordt ondervonden dat geen gemeenschappelijke betekenis van het plan gerealiseerd wordt en is op deze manier **geen sprake van succesvolle culturele beïnvloeding**. Anderzijds zou geen steun en draagvlak voor de oplossing zijn ontstaan, daar de genoemde actoren allerminst tevreden instemmen met het proces daar naartoe van de policy entrepreneur(s), waarin die actoren zich totaal niet gehoord voelen. Zo is **geen sprake van succesvolle politieke beïnvloeding**. Beide

lijken erop te duiden dat de Feyenoordfamilie (bewust) lange tijd het stadiondossier puur als private en hoogstens lichtelijk politieke discussie heeft beschouwd en allerm minst als publieke.

- *Geen beeld en gevoel bij de ratio* | De weg die de Feyenoordfamilie met de positionering van HNS is ingeslagen, is een uiterst rationele. Communicatie over het plan richting de relevante actoren wordt omschreven als „kil boekwerk van 300 pagina’s”, „rekenmodel vol ratio” en „bedrijfskundig epistel met allemaal berekeningen”. Het ‘iconische’, waar rondom het stadion aan de Maas juist zoveel aan werd geappelleerd met taal en beelden, wordt nu juist totaal niet benadrukt, bijvoorbeeld door het (lang) volkomen ontbreken van tekeningen en zelfs artist impressions. Dit leidt tot het maar moeizaam tot stand komen van enthousiasme, inspiratie en een goed gevoel met betrekking tot HNS. Er is zodoende ook op deze manier **geen sprake van succesvolle culturele beïnvloeding**. Wat in het voordeel van de Feyenoordfamilie pleit, is de enorm veronderstelde complexiteit van de businesscase, bijvoorbeeld door de garantstellingsconstructie. Dit zorgt vrijwel automatisch voor een uiterst technische en financiële communicatie.
- *Negativiteit in plaats van positiviteit* | De Feyenoordfamilie communiceert met name negatief over de Kuip, renovatie en actoren die renovatie voorstellen en/of twijfelen aan nieuwbouw. Van positiviteit over haar eigen plan is zelden sprake. Andere constatering en in dit kader zijn het schetsen van teloorgang van Feyenoord bij niet doorgaan van HNS en een noodzaak tot (ongewenste) overname door een „rijke Arabier of Rus”. Althans, dit is het beeld dan onder de relevante actoren alom leeft. Hiermee kan worden gesteld dat sprake is van **onsuccesvolle culturele beïnvloeding**, omdat een beeld van negativiteit rondom HNS is ontstaan.

Wat Red de Kuip betreft, zijn de volgende essentiële observaties gedaan met het oog op haar sturing:

- *Bewust richten op de centrale actoren* | Red de Kuip maakt al spoedig de keuze om zich in haar communicatie in het besluitvormingsproces vrijwel niet meer in eerste instantie te richten tot de gemeente, maar volledig tot de commissie. Hiermee wil zij voorkomen dat een meerderheid tijdens de stemming in de raad ontstaat. Dit op zich kan geïnterpreteerd worden als **institutionele beïnvloeding**, omdat de initiatiefgroep zo (bewust) de vastgestelde procedures negeert.

Een tegenstem van een raadsfractie van een coalitiepartij is hiervoor noodzakelijk en Red de Kuip besluit zich derhalve te richten op D66, de meest kritische coalitiepartij, en vervolgens Leefbaar Rotterdam, de grootste oppositiepartij. Dit uit zich in een continu bilateraal contact om raadsleden van deze partijen ervan te overtuigen dat renovatie een betere oplossing kan zijn dan HNS. Gezien de officiële communicatie over de afwegingen voor de fractiebesluiten (argumentatie, relatie tussen middel en doel) kan worden gesteld dat sprake is van **rationele beïnvloeding**. Of dit de ware beweegredenen zijn van de fracties bij het bepalen van hun (voorgenomen) stem is echter onzeker, maar dit vraagstuk valt buiten dit scriptieonderzoek.

- *Druk ‘buiten stadhuis’ opvoeren* | De andere relevante actoren als supporters, Rotterdammers en aandeelhouders heeft Red de Kuip reeds betrokken bij haar koppelingen. De initiatiefgroep ziet echter in dat deze actoren voor een bepaalde druk op de raad(scommissie) kan leggen. Is er

bijvoorbeeld veel en overduidelijke steun onder deze actoren voor Red de Kuip en haar plan, dan wordt het voor de raad politiek gezien moeilijker om 'ja' te zeggen tegen HNS.

Red de Kuip blijft zodoende continu communiceren en terugkoppeling ontvangen van de actoren. Ten eerste gaan deze De Kuip 3.0 inhoudelijk meer zien als betere oplossing (**rationele beïnvloeding**). Ten tweede voelen de actoren zich gehoord voorafgaand aan en tijdens de planvorming (**politieke beïnvloeding**) en ten derde ontstaat een gedeelde betekenis van wat Red de Kuip met haar oplossing kan betekenen voor Feyenoord en voor de stad (**culturele beïnvloeding**).

Met betrekking tot de derde policy entrepreneur, de gemeente, zou men verwachten dat deze, gezien haar problemen en rol bij de oplossing, veel nadrukkelijker zou sturen. Dit is dus allerm minst het geval, wat zich uit in de **gebeurtenis** van de commissie die eigenlijk het werk van het college overneemt bij voorbereiding van de besluitvorming. De beschreven situatie met betrekking tot de wethouders (van D66) kan hierin een rol spelen, maar de waaromvraag valt buiten dit scriptieonderzoek. In de chronologie in de bijlagen wordt hierover wél meer duidelijk. De volgende essentiële observaties zijn gedaan met het oog op de sturing van de gemeente:

- *Wat heeft 'Rotterdam' eraan?* | De onderbouwing van de gemeente die 'landt' bij de relevante actoren van het voorstel tot steun aan HNS werkt allerm minst overtuigend. HNS zou nodig zijn voor de Feyenoordfamilie en bij en voor de gemeente is er financieel ruimte en zijn de risico's aanvaardbaar. Wat de steun aan HNS de stad daadwerkelijk oplevert, is voor de actoren onduidelijk, wat getypeerd kan worden als **onsuccesvolle rationele beïnvloeding**.
- *Onzichtbaarheid van burgemeester en wethouder* | Zoals beschreven bij de **gebeurtenissen** spelen vooral burgemeester Aboutaleb en wethouder Laan een rol sterk op de achtergrond. Dit maakt dat vanuit de gemeente weinig sprake is van regie over het politieke proces. De bestuurders hebben (lang) vrijwel geen informele contacten met de raad en commissie en betrekken hen zodoende niet in dit proces om hen te bewegen tot een 'ja'-stem, waardoor **geen sprake van succesvolle politieke beïnvloeding** is.
- *Van niets naar 'iconisch'* | Waar het voorgaande betrekking had op de gang van zaken achter de schermen, bevindt deze constatering zich op het publieke domein. Vanuit de gemeente blijft het lange tijd vrijwel stil omtrent HNS, totdat de burgemeester en wethouder het stadionplan vanuit het niets omschrijven met „iconisch” en „een nieuwe dynamiek”, het vergelijken met de Nieuwe Waterweg en de Erasmusbrug en betitelen als onmisbaar voor Rotterdam. Het is een beeld van HNS dat door de actoren totaal niet opgepikt wordt en wordt beschouwd als op niets gebaseerd: **onsuccesvolle culturele beïnvloeding**.

Perceptie van policy entrepreneurs | Ook nu kan een rol worden toegedicht aan de perceptie van policy entrepreneurs onder de relevante actoren. Twee factoren kunnen worden onderscheiden. Ten eerste *onenigheid binnen de geledingen van Feyenoord*. Het gaat dan om de drie onderdelen van de Feyenoordfamilie, die zakelijk zodanig met elkaar verweven zijn, dat zij volkomen andere belangen

kunnen hebben (in het stadiondossier). Het gaat echter ook om het volledig ontbreken van vertegenwoordiging van supporters daarin, wat tezamen zorgt voor een perceptie van allerm minst eensgezindheid binnen en rondom de Feyenoordfamilie.

Ten tweede *wantrouwen jegens de Feyenoordfamilie en de gemeente*. Het gaat om wantrouwen van Rotterdammers, maar vooral supporters jegens bestuurders, directieleden enzovoort. Alhoewel sommigen beweren dat dit iets van alle tijden is (zie bijvoorbeeld de kwestie rondom Van den Herik), spitst het wantrouwen zich nu toe op specifieke vragen, volkomen los van de vraag of deze wel of niet terecht zijn. Hebben renovatie en Red de Kuip echt ooit een eerlijke kans gekregen? Waarom treden de Feyenoordfamilie en ook de gemeente niet meer naar buiten? Hebben zij soms iets te verbergen? Is HNS nu uiteindelijk wel of niet goed voor Feyenoord, want staat het belang van Feyenoord centraal of spelen er hele andere zakelijke belangen op de achtergrond? Waarom hangt rond HNS continu een gevoel van 'schimmigheid'? Is de gemeente onafhankelijk of heeft zij al vroeg 'partij gekozen' voor de Feyenoordfamilie en nieuwbouw? Het zijn allemaal vragen die in deze fase naar voren komen. Red de Kuip en haar oplossing spinnen (bewust) garen bij het wantrouwen, omdat zij onder de actoren vervolgens weer gepercipieerd wordt als 'David' vechtend tegen een 'Goliath'.

Onopgelost probleem | Tegen het eind van deze fase wordt meer en meer duidelijk voor welk probleem HNS geen oplossing is: wat te doen met de Kuip? De Kuip 3.0 van Red de Kuip is dit uiteraard wel. Omdat de Feyenoordfamilie (of de gemeente) ook geen concrete hergebruiksopties inbrengt, blijft dit probleem ook onopgelost in de ogen van relevante actoren. Dit houdt een enorme hoeveelheid emotie in de discussie, bijvoorbeeld omdat de vrees voor een financieel debacle en voor sloop 'in de lucht blijft hangen'. Men is ook al die jaren niet bij de hand genomen naar een afscheid van de Kuip.

Zijdelings speelt hierbij dat de algemene perceptie is dat met HNS niet de '10' in de plaats komt van de Kuip, zoals dit wél het geval was met de 'icoon aan de Maas'. Het is niet de grote stap vooruit als van het Groningse Oosterpark naar de Euroborg, die automatisch begrip voor verhuizing en sloop opwekt. Daarbij wordt HNS altijd automatisch (in negatieve zin) vergeleken met het Maasstadion.

Versterkend effect van de media | Het is in deze fase dat de media voor het eerst in deze casus een veel nadrukkelijker rol spelen. Deze verandering heeft tot gevolg dat het effect van vrijwel iedere ontwikkeling omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord enorm wordt versterkt door de media. Het betekent bijvoorbeeld dat een actie van de ene actor gericht op een specifieke andere actor wordt opgepikt door de media en daardoor niet alleen effect heeft op die specifieke actor, maar ook op allerlei andere actoren.

Het zijn met name AD, RTV Rijnmond en de Telegraaf die het stadiondossier belichten. Onder betrokkenen bestaat consensus dat AD het meest positief bericht over Red de Kuip, dat RTV Rijnmond zich gaandeweg iets meer aan de zijde van de Feyenoordfamilie schaart en dat de Amsterdamse (!) Telegraaf sporadisch publiceert in het voordeel van HNS. De vragen of dit zo is en waarom betreffen een andere discussie. Helder is echter dat deze media hun bovengenoemde effect hebben via toonzetting,

onderwerpkeuzes, timing en citaten. Voorbeelden zijn de open brief tegen HNS op de voorpagina van AD van ex-Feyenoordvoorzitter Van den Herik, enquêtes pal voor de beslissende raadsvergadering onder supporters, Rotterdammers en zelfs specifiek Leefbaar Rotterdam-stemmers en diepgravend onderzoek in De Groene Amsterdammer naar de financiers van HNS.

Met de **gebeurtenissen** met betrekking tot de voornemens tot tegenstemmen van D66 en vervolgens Leefbaar Rotterdam en het intrekken van het voorstel tot gemeentelijke ondersteuning door het college gebeurt waar hierboven naar is gehint: een **nieuw stadion op Varkenoord (HNS)** verdwijnt formeel van de agenda. Het plan is onuitvoerbaar geworden, vooral omdat de Feyenoordfamilie zonder de gemeente nooit de financiering ervan kan bewerkstelligen. Met het 'nee tegen HNS' verdwijnt echter, zonder dat verandering optreden in 'haar' koppelingen, meteen ook **renovatie van de Kuip (De Kuip 3.0)** formeel van de agenda, omdat de Feyenoordfamilie deze oplossing (nog) verre van adopteert en gemeentebestuur en -politiek nu even compleet niets meer te zeggen hebben over het stadiondossier.

De Feyenoordfamilie (en ook gemeente) zijn er dan uiteindelijk misschien wel in minimale zin in geslaagd om de relevante actoren als de raad, de commissie, supporters, Rotterdammers en aandeelhouders te betrekken bij de **cognitieve koppeling**, maar zeker is dat dit niet is gelukt bij de **sociale koppeling**. Het is wellicht zo dat het is gelukt om men nut en noodzaak te laten inzien van een nieuw stadion voor Feyenoord én Rotterdam überhaupt, maar dan vervolgens absoluut niet om men bij een coalitie te betrekken om specifiek HNS voor elkaar te boksen.

Het is onmogelijk, gezien de veelheid aan ontwikkelingen, om exact aan te wijzen waarom deze koppelingen niet of niet volledig tot stand zijn gekomen. Wél is het waarschijnlijk dat de hierboven besproken succesvolle, onsuccesvolle en gemiste beïnvloeding door de policy entrepreneurs een rol heeft gespeeld. Daarbij heeft de perceptie van de policy entrepreneurs hun positie bij het op de agenda krijgen en houden van 'hun' oplossing verzwakt (in het geval van de Feyenoordfamilie en gemeente) of juist versterkt (Red de Kuip). Het probleem 'de Kuip' is onopgelost gebleven met HNS en zowel ratio als emotie heeft dit een enorme hindernis gemaakt in zowel cognitieve als sociale koppeling. Ten slotte lijken de media alle effecten (bewust of onbewust) te hebben versterkt.

V.V Nieuwe ronde, nieuwe kansen (augustus 2013 - ?)

V.V.I Problemen

Feyenoordfamilie | De entiteit die Feyenoord, Stadion Feijenoord, Sportclub Feyenoord en nu ook de supporters samen vertegenwoordigt.

|Veroudering van accommodatie

|Groeiende concurrentie

|Toenemende eisen aan stadions

|Gebrek aan multifunctionaliteit van accommodatie

|Terugloop in wedstrijden en evenementen

|Tegenvallende sportieve prestaties van Feyenoord | Dit probleem wordt gaandeweg minder en minder acuut. Er kan zelfs worden gesteld dat de club, gezien de begroting, met achtereenvolgens een derde en tweede plek in de Eredivisie boven verwachting presteert. Het probleem op zich blijft echter bestaan, maar dan in de zin van de mogelijkheid dat het slechts incidenteel succes betreft en dat de stap naar de echte top (kampioenschap) niet wordt gemaakt. Hierbij wordt steeds uitgegaan van de gedachte dat Feyenoord als nationale topclub samen met Ajax en PSV elk jaar om de titel zou moeten strijden.

|Slechte financiële situatie van Feyenoord | Min of meer hetzelfde geldt voor dit probleem, dat ook sterk verkleind is door het fors snijden in de uitgaven, voornamelijk aan spelers. Dit wordt opgevangen door gebruik te maken van eigen jeugdspelers, die relatief weinig kosten. Tegelijkertijd wordt nu ieder jaar Europees voetbal behaald en zelfs (voorrunde van de) Champions League. Ook dit probleem is zodoende meer relatief, dan absoluut geworden. Het is wel een algemeen bekend gegeven dat Feyenoord qua financiële mogelijkheden, getuige de begrotingen, (sterk) achterloopt op minimaal vier andere Eredivisionisten.

|Wat te doen met de Kuip bij een nieuw stadion?

Gemeente Rotterdam | De Rotterdamse overheid die wordt vertegenwoordigd door het college ondersteund door diens ambtenaren.

|Problematiek op Rotterdam-Zuid

|Wat te doen met de Kuip?

|Terugloop in wedstrijden en evenementen

V.V.II Oplossingen

Vernieuwbouw van de Kuip (De Nieuwe Kuip) | Een oplossing die door de trojka naar voren wordt gebracht die namens de nieuwe Feyenoordfamilie alle mogelijke stadionoplossingen van externe partijen verkent. In deze verkenning geldt deze oplossing, die kan worden beschouwd als uitgebreidere aanpassing van de Kuip dan een renovatie, als basis onder de plannen van Red de Kuip (Red de Kuip), BAM (De Nieuwe Kuip), Zwarts & Jansma en Erick van Egeraat.

|Feyenoordfamilie: Volgens het advies van de trojka is vernieuwbouw van de Kuip de beste oplossing gezien de sportieve en financiële situatie van Feyenoord. Deze oplossing pakt namelijk, passend bij de huidige economische, financiële én sportieve realiteit gezien kosten en opbrengsten, de problematiek met de huidige accommodatie voldoende aan. Het probleem van doorspelen tijdens werkzaamheden is op te lossen door de techniek en daarom niet prohibitief voor deze oplossing. Daarbij wordt het probleem wat dan te doen met de Kuip meteen weggenomen. Ten slotte wordt het advies van de trojka voor het plan van BAM (De Nieuwe Kuip) als beste keuze na toetsing op specifieke, objectieve criteria overgenomen.

|Gemeente Rotterdam: Het initiatief tot een stadionoplossing ligt bij de Feyenoordfamilie en de gemeente komt pas in beeld om te oordelen over ondersteuning via gebiedsontwikkeling, infrastructuur en eventuele financiële bijdrage als een concrete oplossing wordt neergelegd.

Renovatie van de Kuip | Een oplossing die door de trojka naar voren wordt gebracht die namens de nieuwe Feyenoordfamilie alle mogelijke stadionoplossingen van externe partijen verkent. In deze verkenning geldt deze oplossing als basis onder het plan van prof. dr. ir. Hennes de Ridder.

|Feyenoordfamilie: Volgens het advies van de trojka is renovatie van de Kuip een te beperkte oplossing met het oog op de sportieve en financiële situatie van Feyenoord, omdat deze de problematiek met de huidige accommodatie onvoldoende aanpakt.

|Gemeente Rotterdam: De gemeente bevindt zich tijdens het opkomen van deze oplossing nog volledig op de achtergrond.

Nieuw stadion | Een oplossing die door de trojka naar voren wordt gebracht die namens de nieuwe Feyenoordfamilie alle mogelijke stadionoplossingen van externe partijen verkent. In deze verkenning geldt deze oplossing als basis onder het plan van VolkerWessels (De superKuip) en KCAP.

|Feyenoordfamilie: Volgens het advies van de trojka past een nieuw stadion gezien kosten en opbrengsten niet bij de huidige economische, financiële en sportieve realiteit. Tevens blijft het probleem wat dan te doen met de Kuip onopgelost. De gebiedsontwikkeling die KCAP in haar oplossing mede wil realiseren, is de daarbij verantwoordelijkheid van de gemeente en niet die van de Feyenoordfamilie.

|Gemeente Rotterdam: De gemeente bevindt zich tijdens het opkomen van deze oplossing nog volledig op de achtergrond.

V.V.III (Politieke) gebeurtenissen

Gemeenteraadsverkiezingen en coalitieakkoord 2014-2018: inhaalslag op Zuid en Stadionpark |

Na het aannemen van het voorstel met betrekking tot sportcampus Varkenoord door de raad en het intrekken van het HNS-voorstel door het college breekt een periode aan van weinig politiek-bestuurlijke besluitvorming. De verkiezingen komen er immers aan. En na een verkiezingscampagne, waarin het stadiondossier geen grote rol heeft gespeeld, monden deze uit in een forse overwinning van Leefbaar Rotterdam ten opzichte van de voormalig grootste partij PvdA.

In het coalitieakkoord neemt het college een afwachtende houding aan met betrekking tot het stadion. Gesteld wordt dat het stadion belangrijk is voor Rotterdam, maar dat de verantwoordelijkheid van de gemeente 'slechts' zit in de ontwikkeling van Stadionpark en de benodigde infrastructuur voor een stadionoplossing. Daarbij wordt duidelijk aangegeven dat het nemen van deze verantwoordelijkheid moet passen binnen de budgettaire kaders en de Europese regelgeving voor overheidssteun.

Turbulente start van coalitie met minimale meerderheid | Het nieuwe college kent een uiterst turbulente start. Commotie ontstaat na de benoeming van Schneider als wethouder namens Leefbaar Rotterdam in plaats van Ingeborg Hoogveld. Het is een benoeming die tot stand is gekomen op initiatief van de oppositie en die de fractie van Leefbaar Rotterdam (qua stemming) sterk verdeelt en daardoor wantrouwen creëert. De algehele verwachting is dat de oppositie vroeg of laat politiek gezien 'iets terug verwacht' van Schneider bij een belangrijk dossier. Daarbij is het al een college dat steunt op de minimale raadsmeerderheid van de coalitie van 23 zetels. Dit zou het verkrijgen van meerderheden voor collegevoorstellen een wankel proces maken, wat in de toekomst bij een politiek gevoelig dossier als het stadion tot uiting zou kunnen komen.

Wethouder Visser vervangt Laan en Moti | Adriaan Visser neemt namens D66 de positie als verantwoordelijk wethouder over van Laan en Moti via de portefeuilles Financiën en Sport. Visser heeft een uitgebreid verleden in stedelijke ontwikkeling bij zowel de gemeente als in het bedrijfsleven. De nieuwe wethouder breekt met de ingezette trend door direct publiek zichtbaar te zijn in het stadiondossier, ondanks de (nog) zeer beperkte rol van de gemeente in het proces in deze fase.

Gemeentelijke steun toch opnieuw waarschijnlijk noodzakelijk | Rondom het door de Feyenoordfamilie overgenomen advies van de trojka voor het vernieuwingsplan van BAM wordt, tegengesteld aan eerdere berichten, duidelijk dat waarschijnlijk toch gemeentelijke betrokkenheid wordt gevraagd buiten de sowieso noodzakelijke investeringen in gebiedsontwikkeling en infrastructuur. Gesproken wordt over een aandeel van €35 miljoen in de totale investering om andere financiering tegen gunstigere voorwaarden mogelijk te maken. Officieel is het stadionplan nog niet door de Feyenoordfamilie bij de gemeente ingediend, maar het zou haar wederom afhankelijk maken van een voorstel van het college en goedkeuring daarvan door de raad.

V.V.IV De agenda: beïnvloeding door policy entrepreneurs en het ontstaan en verdwijnen van koppelingen

V.V.IV.I Ontstaan van koppeling: vernieuwbouw van de Kuip (De Nieuwe Kuip)

Vernieuwbouw van de Kuip (De Nieuwe Kuip) is de oplossing, die na het debacle rondom HNS op de agenda komt. Deze verandering in de agenda kan worden beschouwd als gevolg van allereerst een **sociale koppeling**, waar door de Feyenoordfamilie zeer nadrukkelijk op is aangestuurd. De Feyenoordfamilie is in deze fase gestart met het (officieel en daadwerkelijk) erbij betrekken van de supporters en amateurtak Sportclub Feyenoord. Na de installatie van en opdrachtverstrekking aan de trojka door de Feyenoordfamilie voor het onderzoeken van alle nieuwe en bestaande stadionplannen is sprake van een continu proces, waarin de opnieuw relevante **actoren** als de raad, de commissie, Rotterdammers en aandeelhouders bij iedere stap uitvoerig worden geïnformeerd en deze stappen met hen tot in detail worden afgestemd. De trojka bestaat met Van Sluis, Van der Vegt en Vervat dan ook uit personen met uitermate veel ingangen in de bestuurlijke, politieke, ambtelijke én zakelijke wereld en de

status om als het gevraagde boegbeeld van een stadionplan op te treden in de publiciteit. Ten slotte is 'tegenstander' Red de Kuip geen factor meer zoals in de vorige fase. De initiatiefgroep kan nu niet meer worden beschouwd als policy entrepreneur, maar eerder als partij vergelijkbaar met VolkerWessels en BAM. Red de Kuip kan zich nu namelijk wél vinden in het door de Feyenoordfamilie bepaalde te doorlopen proces, conformeert zich dus hieraan en voert totaal geen strijd zoals hiervoor.

De uitwerking van de acties van de Feyenoordfamilie op de genoemde actoren kan op een aantal manieren worden geïnterpreteerd. Ten eerste als **institutionele beïnvloeding**, daar via de contacten met politici en het daarbij vroeg bespreken van plannen voortdurend is getracht het stadiondossier een plaats te laten krijgen in de verkiezingsprogramma's en -campagne en vervolgens de formatie en het coalitieakkoord. En met succes, gezien de **gebeurtenis** van een coalitieakkoord, waarin de ruimte wordt geboden voor een stadionontwikkeling. Ten tweede als **culturele beïnvloeding**, want door de intensieve interactie met de actoren ontstaat een gemeenschappelijk beeld van hoe de uiteindelijke stadionoplossing eruit moet komen te zien. Maar ten derde vooral **politieke beïnvloeding**. Wat in woord en geschrift alom terugkomt in visies op deze fase is enorm(e) steun en draagvlak onder de genoemde actoren voor de wijze waarop de trojka te werk gaat en hoe deze die actoren daarbij betreft. Er is, compleet tegengesteld aan de vorige fase, sprake van openheid en duidelijkheid in het proces. Het is deze brede instemming met het proces die onder de relevante actoren uiteindelijk ook steun en draagvlak opwekt voor de uiteindelijke oplossing: De Nieuwe Kuip.

In feite voordat dit plan als uiteindelijke oplossing is 'gekozen', is al sprake van een coalitie van de Feyenoordfamilie en de gemeente, die gedurende deze fase na de verkiezingen toch weer voorzichtig policy entrepreneur is geworden, en de raad, commissie, Rotterdammers en aandeelhouders op basis van steun en draagvlak voor 'een' stadionoplossing. Het is deze **sociale koppeling** die de doorslag lijkt te geven, omdat de **cognitieve koppeling** er vrijwel automatisch uit volgt. Vrijwel vanzelfsprekend lijkt de Feyenoordfamilie zich succesvol te hebben bediend van argumentatie en het leggen van de link tussen problemen en oplossing (en dus **rationele beïnvloeding**) richting de actoren, maar, zoals bij de vorige fase aangestipt, was in feite al alom duidelijk dat er 'iets' met het stadion dient te gebeuren, zij het uiteraard wel passend bij de problemen en omstandigheden die worden ondervonden. Het was puur het uitblijven van het echt 'men hierachter weten te krijgen'.

Wanneer teruggegrepen wordt op de factoren die in de vorige fase meespelen bij het uitblijven van koppeling en op de agenda blijven van HNS, kan hier ook nu een verklaring in worden gezien van de constatering van min of meer het tegenovergestelde. Ten eerste de **perceptie van policy entrepreneurs**. Van onenigheid tussen de geledingen van Feyenoord lijkt geen sprake meer, omdat het oplossen en kunnen weghouden van dit probleem één van de eerste stappen van de Feyenoordfamilie is geweest 'na HNS'. Dit maakt dat acties en uitspraken van Sportclub Feyenoord en commissarissen en directieleden van Stadion en Feyenoord over twijfel aan De Nieuwe Kuip ook direct in de kiem kunnen worden gesmoord. Van wantrouwen jegens de Feyenoordfamilie lijkt ook geen sprake meer. De policy entrepreneur heeft bewust gekozen voor nieuwe gezichten en vooral voor van het „in een black box ontwikkelen van een plan” naar totale openheid en duidelijkheid (bijvoorbeeld met voortdurende

persconferenties en presentie in de media en debatten) richting in feite de gehele maatschappij. De Feyenoordfamilie is het stadiondossier gaan beschouwen als niet alleen private en mogelijk politieke discussie, maar echt als publieke discussie. Van wantrouwen jegens de gemeente is eigenlijk automatisch geen sprake meer door het zo sterk een stap terugdoen als policy entrepreneur.

Ten tweede kan worden teruggerepen op het eerder **onopgeloste probleem** van wat te doen met de Kuip. Ook hiervan is nu geen sprake meer, omdat met de op de agenda gekomen vernieuwbouwoplossing De Nieuwe Kuip 'de Kuip wordt gered'. Zowel met het oog op ratio als emoties kan het weggenomen vooruitzicht van overbodigheid en/of sloop van de Kuip geen rol meer spelen in het eventueel van de agenda verdwijnen van de voorliggende oplossing.

Hiermee dringt zich opnieuw de vraag op: zijn koppelingen en een verandering in de agenda gerealiseerd, die stand houden en tot uitvoering komen in een daadwerkelijke stadionoplossing? Op het moment van schrijven is dit nog allerminst zeker. De Feyenoordfamilie heeft nu namelijk een andere keuze gemaakt dan in de vorige fase. Toen is besloten om vanuit een prille aanzet tot een stadionplan direct samen met de gemeente de volledige gebiedsontwikkeling vorm te geven. Nu is echter de keuze gemaakt om, weliswaar in informeel overleg, eerst de specifieke stadionoplossing compleet te ontwikkelen en pas later formeel bij de gemeente aan te kloppen voor de gebiedsontwikkeling, die zij als gemeentelijke taak én zaak beschouwt.

Dit lijkt lange tijd absoluut geen probleem te hoeven worden, zeker gezien de welwillendheid tot gebiedsontwikkeling in het coalitieakkoord, zij het dat enkele **gebeurtenissen** geobserveerd worden, die de situatie ineens heel anders zouden kunnen maken. Het gaat dan vooral om de onverwachte, maar plotseling waarschijnlijk toch noodzakelijke blijf van meer en andere gemeentelijke ondersteuning, namelijk een financieel aandeel in De Nieuwe Kuip. Dit betekent dat de gemeente hoogstwaarschijnlijk weer veel nadrukkelijker naar voren zal gaan treden als policy entrepreneur. Veel meer dan alleen voor gebiedsontwikkeling zal de gemeente voor de directe gevraagde financiële ondersteuning terugverlangen dat zij hiermee allerlei publieke ambities kan invullen, bijvoorbeeld gericht op haar eigen bredere problemen vooral met betrekking tot Zuid. Het zal dus veel meer dan eerst gedacht een 'stadion voor Rotterdam' moeten worden, in plaats van een 'stadion voor Feyenoord'.

Het is dus afwachten welke gevolgen de nieuwe dimensie, die de op de agenda gekomen stadionoplossing heeft gekregen, gaat hebben voor de positie van eerst de gemeente als policy entrepreneur en vervolgens de raad en commissie als relevante actoren. Het college zal namelijk opnieuw een voorstel moeten gaan doen tot gemeentelijke ondersteuning van De Nieuwe Kuip, waarover de raad moet stemmen. De kans bestaat bijvoorbeeld dat de politieke fracties in de raad voor het steunen van een gemeentelijk aandeel in de stadionoplossing hun eigen belangen (ook) vertegenwoordigd willen zien.

Enkele andere **gebeurtenissen** lijken in dit kader al een rol te spelen. Zo is er de uiterst turbulente start van de coalitie en vooral de minimale meerderheid in de raad waar het college op steunt. Alom wordt gesteld dat beide een voorbode zijn voor politiek-bestuurlijke instabiliteit, die bij een zo gevoelig dossier als het stadion tot uiting zou kunnen komen. Tegelijkertijd wordt wethouder

Visser sinds zijn aantreden al ervaren als zeer enthousiast over een stadionoplossing en kundig in het proces tot daadwerkelijke realisatie hiervan. De nieuwe wethouder wordt in dit opzicht beschouwd als complete tegenpool van voorganger Laan. Het contrast in het begin van deze fase met het einde van de vorige was zo gigantisch, dat eigenlijk niemand meer eraan twijfelde of het nu echt zou gebeuren: realisatie van een stadionoplossing. Gaandeweg is deze rotsvaste overtuiging door de ontwikkelingen nu dus toch weer wat afgezwakt.

VI Conclusies, reflectie en aanbevelingen

Bij dit onderzoek naar de agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord is gebleken dat de onderzoeker, gezien de veelheid aan ontwikkelingen, al snel in de verleiding zou kunnen komen om allerlei zijpaden in te slaan. Het risico is dan dat deze de eigenlijke hoofdlijn, bij dit scriptieonderzoek dus de probleemstelling, uit het zicht dreigt te verliezen. Te allen tijde is daarom getracht om bij elke stap vooral de deelvragen scherp voor ogen te blijven houden. Deze vormen in wezen de opsplitsing van de hoofdvraag, die op deze wijze werkbaar is gemaakt. Het logische slot van het komen tot conclusies betekent dan ook een terugkeer naar deze hoofdvraag: **welke agendadynamiek kan sinds 2003 worden onderscheiden omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord en hoe kan deze agendadynamiek worden verklaard?**

Het is in paragraaf VI.I dat op genoemde wijze wordt getracht om te komen tot die conclusies. Vervolgens wordt in paragraaf VI.II gereflecteerd op het verloop van dit scriptieonderzoek. Het gaat dan om de vraag in hoeverre en vervolgens waarom de theorie bij het empirisch onderzoek behulpzaam en/of informatief is geweest. Er worden hierbij ook constatering gedaan die niet direct in lijn zijn met het conceptueel model. In paragraaf VI.III wordt rekenschap gegeven van een aantal (mogelijke) beperkingen van dit onderzoek. Volgend uit al het voorgaande worden in paragraaf VI.IV allereerst suggesties gedaan voor toekomstig onderzoek. Ten slotte wordt teruggekeerd naar de praktijk. Het gaat dan om aanbevelingen die worden gedaan aan actoren die betrokken zijn bij de agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord. Deze aanbevelingen zouden wellicht ook breder getrokken kunnen worden naar andere dossiers, waarbij agendadynamiek eveneens zo een nadrukkelijke rol speelt.

VI.I Conclusies

In het conceptueel model is verondersteld dat een verandering in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord optreedt als een koppeling ontstaat tussen problemen en een oplossing of juist als deze koppeling verdwijnt. Een koppeling kan volgens het model ontstaan als het policy window geopend is als gevolg van een (politieke) gebeurtenis. Vervolgens kan de koppeling plaatsvinden op cognitieve en sociale wijze, waarbij respectievelijk sprake van koppeling is vanwege een verbinding van ideeën, concepten, kennis enzovoort en als gevolg van een relatie tussen actoren als samenwerking, coalitie, solidariteit enzovoort. Beïnvloeding door policy entrepreneurs (rationeel, politiek, cultureel, institutioneel) wordt ten slotte gezien als de centrale verklaring voor het ontstaan, behoud en verdwijnen van een koppeling.

Allereerst is de vraag van wélke veranderingen in de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord sprake is geweest. Terugblikkend naar de (voor)analyse kan worden gesteld dat sinds de aanvang van de casus in juni 2003 tot en met de afsluiting van dit onderzoek in mei 2014 een zestal oplossingen op de agenda heeft gestaan. Het gaat om achtereenvolgens en soms gelijktijdig: **nieuw stadion met nieuw Ahoy in de Waalhaven, ofwel World Port Plaza 1** (juni 2003 – oktober 2004),

nieuw stadion met nieuw Ahoy op één van de twee huidige locaties, ofwel World Port Plaza 2 (november 2004 – december 2005), **nieuw WK-finalewaardig stadion aan de Nieuwe Maas** (januari 2006 – november 2011), **nieuw stadion op Varkenoord, ofwel Het Nieuwe Stadion** (december 2011 – juli 2013), **renovatie van de Kuip, ofwel De Kuip 3.0** (december 2011 – juli 2013) en **vernieuwbouw van de Kuip, ofwel De Nieuwe Kuip** (augustus 2013 - ?).

Maar wat verklaart nu deze reeks aan veranderingen in de agenda, ofwel deze agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord? Terugkijkend op de analyse kan inderdaad worden gesteld dat, *elke keer dat een oplossing op de agenda komt, er een bepaalde koppeling tussen problemen en die oplossing is geobserveerd*. Het gaat dan om koppelingen waarbij in ieder geval één of meer *policy entrepreneurs* betrokken zijn, maar in sommige gevallen ook andere relevante actoren. In de loop der tijd kunnen worden geïdentificeerd als *policy entrepreneurs*: gemeente Rotterdam, Havenbedrijf Rotterdam, Ontwikkelingsmaatschappij Stadshavens, Ahoy, Stadion Feijenoord, Feyenoord, KNVB, Rijk en Red de Kuip. Als *overige relevante actoren* in deze casus kunnen worden beschouwd: Feyenoordsupporters, Rotterdammers, aandeelhouders van Stadion en Feyenoord en de raad(scommissie).

De *problemen* waar gedurende alle jaren oplossingen aan zijn gekoppeld, lopen sterk uiteen. Zo vangt de casus eigenlijk aan met een probleem dat niet direct betrekking heeft op het stadion: de door de gemeente, het Havenbedrijf en Stadshavens ondervonden noodzaak tot herontwikkeling van de Waalhaven. Vervolgens constateert zowel Stadion als de beoogde samenwerkingspartner Ahoy problemen met de huidige accommodatie als veroudering, groeiende concurrentie, toenemende eisen en uiteindelijk dus een terugloop aan wedstrijden en evenementen. Deze problemen van Stadion blijven in feite tot het einde van het onderzoek bestaan en verergeren op den duur zelfs. Feyenoord ervaart vervolgens ook een problematiek met haar huidige stadion doordat zij verzeild is geraakt in een moeilijke situatie, zowel op financieel als sportief vlak. Van een stadionoplossing wordt een substantiële verhoging van inkomsten verwacht, waarmee vervolgens de kans op sportief succes groter wordt geacht.

Het tekent echter de complexiteit van deze casus dat het lange tijd niet deze problemen zijn, waarvan men al snel geneigd is te denken dat deze juist centraal staan, die voorop staan binnen de agendadynamiek. Dat zijn namelijk problemen van andere *policy entrepreneurs* als de gemeente, de KNVB en het Rijk. Het gaat dan om de brede problematiek op Rotterdam-Zuid, waarbij de gemeente een stadionoplossing ziet als aanjager voor de aanpak daarvan of de ambitie om het WK 2018 naar Nederland en België te halen, waarvoor een tweede Rotterdams stadion noodzakelijk is.

De genoemde complexiteit wordt vergroot doordat *policy entrepreneurs* in sommige gevallen begrip en erkenning tonen voor elkaars problemen en dus belangen of deze zelfs ‘overnemen’, maar in andere gevallen een totaal andere interpretatie van problemen erop nahouden. Een voorbeeld is het probleem wat nu te doen met de Kuip, als sprake is van de komst van een nieuw stadion. In dat geval is voortbestaan van de Kuip als voetbalstadion hoogst onwaarschijnlijk met als gevolg het overblijven van een niet te exploiteren gebouw, waardoor sloop juist uiterst waarschijnlijk is. Bijvoorbeeld de gemeente ziet deze gang van zaken vanuit rationeel oogpunt als probleem, Red de Kuip emotioneel bezien, terwijl

Stadion het lang slechts ervaart als zaak voor later. Het enorme financiële kostenplaatje dat hangt aan welke stadionoplossing dan ook, maakt de complexiteit alleen maar groter.

Terug naar de koppelingen tussen deze problemen en een oplossing. Geconstateerd is dat niet altijd per se eerst sprake hoeft te zijn van een *cognitieve koppeling*, waarna vervolgens ook een *sociale koppeling* vorm krijgt. Toch is in het merendeel van de gevallen in eerste instantie sprake van het ontstaan van een verbinding in het denken tussen problemen en oplossing en vervolgens pas van het opkomen van bijvoorbeeld een coalitie of samenwerking om problemen daadwerkelijk met die stadionvariant op te lossen. Een voorbeeld van het tegendeel is de situatie bij WPP 2, waarbij de gemeente deze oplossing in feite op de agenda brengt via coalitievorming met Stadion, Ahoy en Feyenoord uit begrip en erkenning en daaruit voortvloeiend solidariteit.

Vervolgens is echter de vraag *hoe deze koppelingen ontstaan: gestuurd of spontaan*. Alhoewel hiertussen geen absoluut onderscheid gemaakt kan worden, kan worden gesteld dat in het overgrote deel van de gevallen het lijkt te gaan om een koppeling waar door een policy entrepreneur daadwerkelijk op is aangestuurd. Slechts eenmaal lijkt sprake van een min of meer 'spontane' koppeling. Dit geldt voor de cognitieve koppeling die ontstaat bij uiteindelijk de 'icoon aan de Maas'. Hierbij raken de gemeente, de KNVB, het Rijk, Stadion en Feyenoord betrokken, omdat zij alle redelijk 'organisch' zijn gaan inzien dat die oplossing weleens zou kunnen 'werken' voor al hun zo uiteenlopende problemen.

Interessant met het oog op de hoofdvraag is echter ook *waarom koppelingen tussen de problemen en bepaalde oplossingen die opkomen juist niet ontstaan*. Een tweetal mogelijke verklaringen hiervoor is afgeleid uit de analyse. Ten eerste kan koppeling van die oplossingen uitblijven, omdat er geen policy entrepreneur is die deze ondersteunt en ook oppakt. Redenen hiervoor kunnen zijn dat deze een bepaalde oplossing überhaupt niet ziet als één voor de problemen, zoals (lang) de Feyenoordfamilie met renovatie van de Kuip, of dat deze een andere oplossing de voorkeur geeft, zoals de gemeente de 'icoon aan de Maas' prefereerde boven de twee varianten op Varkenoord. Ten tweede zijn er aanwijzingen voor het verschijnsel 'mobilization of bias' (Bachrach & Baratz, 1970). Dit heeft specifiek betrekking op de discussie over de renovatieoplossing, of eerder het uitblijven daarvan. Een zeer sterke overtuiging voor nieuwbouw bij vooral de gemeente, Stadion en Feyenoord, gecombineerd met de macht waarover deze policy entrepreneurs beschikken, zou volgens deze gedachte kunnen maken dat renovatie als oplossing volkomen buiten de agendadynamiek blijft. Actoren met een voorkeur voor nieuwbouw worden dan bevoordeeld bij het (laten) agenderen van 'hun' oplossing, terwijl actoren met een andere voorkeur als renovatie juist worden benadeeld bij hun acties daartoe. Men zou dan in dit voorbeeld kunnen stellen dat met op de agenda komen van De Kuip 3.0, de renovatieoplossing 'van' Red de Kuip, deze 'mobilization of bias' (Bachrach & Baratz, 1970) doorbroken is.

Zojuist is geconstateerd dat de overgrote meerderheid van de koppelingen is ontstaan op aansturing van policy entrepreneurs. Hiermee kan met een grote mate van waarschijnlijkheid de bewering worden gedaan dat *beïnvloeding door policy entrepreneurs kan worden beschouwd als belangrijke verklaring voor het op de agenda komen van oplossingen* met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord. Maar kan vervolgens ook onderbouwd iets worden gezegd over het type

beïnvloeding (rationeel, politiek, cultureel of institutioneel) dat ‘werkt’ voor het realiseren van een koppeling? Dit is in veel mindere mate het geval. Zo ‘werken’ bij de koppelingen van WPP 1 bijvoorbeeld de rationele en culturele beïnvloeding van het Havenbedrijf, terwijl bij HNS institutionele beïnvloeding van de Feyenoordfamilie de doorslag lijkt te geven. De context bij het ontstaan van de koppelingen is daarbij steeds dermate complex en uniek dat ook geen beargumenteerde uitspraken kunnen worden gedaan over in welke situatie een bepaald type beïnvloeding ‘werkt’ voor het agenderen van oplossingen.

Ook twee *alternatieve verklaringen voor het ontstaan van koppelingen en het dus op de agenda komen van oplossingen kunnen worden onderscheiden*. Ten eerste kan ‘mobilization of bias’ (Bachrach & Baratz, 1970) niet alleen worden beschouwd als factor in het niet ontstaan van koppelingen, maar ook in het juist wél ontstaan daarvan. Het mechanisme zou dan op vergelijkbare manier werken als beschreven, maar dan in het voordeel van nieuwbouwoplossingen. Ten tweede kan de perceptie van policy entrepreneurs bijdragen aan het tot stand komen van een koppeling. Het idee is dan dat een oplossing niet zozeer op de agenda komt door de oplossing zelf, maar doe hoe door andere policy entrepreneurs of relevante actoren naar de policy entrepreneur gekeken wordt, die de oplossing ondersteunt of zelfs inbrengt. Een voorbeeld is het uiterst positieve imago van Red de Kuip, dat mogelijk positief werkt voor het op de agenda komen van haar oplossing De Kuip 3.0.

Als tijdens de looptijd van deze casus zo veel oplossingen op de agenda hebben gestaan en zojuist geconstateerd is dat deze telkens kunnen worden beschouwd als gevolg van het ontstaan van koppelingen, dan betekent dit ook dat een aantal koppelingen is verdwenen. Maar *wat kunnen verklaringen zijn voor het verdwijnen van koppelingen?* Beantwoording van deze vraag is net zo relevant bij verklaring van de agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord als die waarom koppelingen ontstaan, omdat hieruit zou kunnen worden afgeleid waardoor koppelingen wél stand zouden kunnen houden.

Het oogt als een *combinatie van factoren die centraal staat in het verdwijnen van koppelingen*. Ten eerste lijken met name *gebeurtenissen* een doorslaggevende rol te spelen. Deze kunnen bijvoorbeeld maken dat policy entrepreneurs een oplossing in mindere mate of zelfs helemaal niet (meer) zien als één voor hun problemen (verdwijnen van cognitieve koppeling) of dat een coalitie, samenwerking enzovoort uit elkaar valt (verdwijnen van sociale koppeling). Voorbeelden zijn: uitkomen van onderzoeken, waaruit blijkt dat WPP 1 en 2 onhaalbaar zijn; veranderde positie van het Havenbedrijf; wegvallen van het WK 2018 en (financiële) Rijkssteun; de economische en financiële crisis en dus bezuinigingen; de oplopende kosten van de benodigde grond op ‘klein België’; de veranderende status van het Nederlandse voetbal; niet goedkeuren door de raad van een noodzakelijke financiële garantstelling van de gemeente voor HNS.

Gebeurtenissen die opvallenderwijs veel invloed lijken te hebben op de agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord zijn *wisselingen van burgemeesters en wethouders*. Zo werken de acties van bijvoorbeeld burgemeester Opstelten en wethouders Van Sluis en Bolsius uiterst positief voor het ontstaan en blijven bestaan van koppelingen, terwijl dit bijvoorbeeld voor burgemeester Aboutaleb en wethouders Lamers, Laan en Kriens in veel mindere mate geldt. Dit heeft

met name betrekking op een breed ervaren gebrek aan sturing en uiteindelijk dus beïnvloeding door de gemeente Rotterdam als policy entrepreneur. Het geeft een bepaalde overlap aan.

Dit brengt automatisch tot de factor die ten tweede een rol lijkt te spelen in het verdwijnen van koppelingen: *beïnvloeding door policy entrepreneurs*. Het gaat dan om verschillende situaties. Zo kan er 'geen sprake' zijn van succesvolle beïnvloeding door policy entrepreneurs, zoals het bijvoorbeeld als een gemis werd ervaren dat de Feyenoordfamilie relevante actoren niet direct bij de planontwikkeling heeft betrokken. Onsuccesvolle beïnvloeding is eveneens mogelijk. Een voorbeeld is de uitleg van de gemeente waarom zij HNS (financieel) zou moeten ondersteunen, die totaal niet 'landde'. Verder kan beïnvloeding door andere policy entrepreneurs een rol spelen, bijvoorbeeld de argumentatie van Red de Kuip, die twijfel zaaide over 'het concurrerende' HNS. Opnieuw verdient opmerking dat gesteld kan worden dat beïnvloeding door policy entrepreneurs een verklaring is voor de agendadynamiek in het stadiondossier, maar dat verantwoorde stellingen over het type beïnvloeding niet mogelijk zijn.

Ten derde kan *perceptie van policy entrepreneurs* ook als mogelijke verklaring worden beschouwd voor het verdwijnen van koppelingen. Het beschreven mechanisme werkt dan vice versa. Voorbeelden zijn Feyenoord, dat ten tijde van haar financiële en sportieve dieptepunt weinig 'goodwill' kende bij de gemeente en andere actoren als supporters en Rotterdammers. Ook kunnen de onenigheid binnen de geledingen van de Feyenoordfamilie (profclub, amateurvereniging, Stadion en supporters) en een zeker wantrouwen van supporters en Rotterdammers jegens de Feyenoordfamilie en gemeente worden gezien als voorbeeld.

Ten vierde is sprake van een *onopgelost probleem* dat bij kan dragen aan het verdwijnen van koppelingen. Het gaat in deze casus dan specifiek om het probleem wat te doen met de Kuip bij de komst van een nieuw stadion, waarbij geen plan (bijvoorbeeld hergebruik) is voor het oude stadion. Of het nu is vanuit ratio of vanuit emotie, dit onopgeloste probleem kan zowel leiden tot het verdwijnen van een cognitieve als sociale koppeling. Ten vijfde kan een *versterkend effect van de media* worden geobserveerd, als het gaat om acties van policy entrepreneurs. Dit lijkt echter vooral te gaan spelen nadat koppelingen zijn gerealiseerd, wellicht omdat dan de media-aandacht pas toeneemt.

Gesproken is over waarom koppelingen ontstaan en waarom deze verdwijnen en dus waarom oplossingen op de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord komen en daar weer van verdwijnen. Niets is nog gezegd over *waarom een koppeling blijft bestaan en waarom een oplossing op de agenda blijft*. Omdat er sinds 2003 in wezen nog niets is gerealiseerd met betrekking tot het Rotterdamse stadiondossier valt hierover ook onmogelijk iets met 'zekerheid' te zeggen.

Wél kan gekeken worden naar, op moment van schrijven, de laatste koppeling die is gerealiseerd en die De Nieuwe Kuip als oplossing op de agenda heeft doen komen. Hierbij is sprake van een cognitieve én sociale koppeling, waar alle policy entrepreneurs en overige relevante actoren (bijvoorbeeld raad, commissie, Rotterdammers, aandeelhouders en supporters) al spoedig in meer of mindere mate bij zijn betrokken. De centrale policy entrepreneur, de Feyenoordfamilie, heeft hiervoor gebruik gemaakt van een breed scala aan sturingsvormen die kunnen worden getypeerd als beïnvloeding op rationeel, politiek, cultureel en institutioneel vlak. Het is onmogelijk om in de toekomst te kijken,

maar op dit moment lijkt alleen een gebeurtenis roet in het eten te kunnen gooien en de koppeling onder druk te zetten. Het zou dan bijvoorbeeld kunnen gaan om een veranderde situatie door alsnog een noodzaak tot gemeentelijke steun en dus een beslissing daarover van het college en de raad. Het zou de Feyenoordfamilie nopen om, met het oog op deze nieuwe situatie, de andere policy entrepreneur (de gemeente) en overige relevante actoren toch betrokken te houden bij deze koppeling om te voorkomen dat deze wederom onder druk komt te staan en mogelijk opnieuw zelfs verdwijnt.

VI.II Reflectie

Wat deze conclusies duidelijk maken, is dat het conceptueel model en de daarin verwerkte theoretische inzichten over het algemeen gezien in grote mate behulpzaam zijn geweest bij het beschrijven en verklaren van de agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord. Zo is het mogelijk geweest om via de concepten van problemen, oplossingen en (politieke) gebeurtenissen de processen die hebben geleid tot een agendaverandering zeer inzichtelijk te maken en daarmee verdere analyse beter uitvoerbaar. Tevens bleken het tot stand komen van cognitieve en/of sociale koppelingen en beïnvloeding door policy entrepreneurs inderdaad uiterst plausible verklaringen voor wijzigingen in de agenda binnen dit dossier. Geen meer algemeen geldige, concrete uitspraken kunnen gedaan worden over de relatie tussen de vier typen beïnvloeding door policy entrepreneurs specifiek en koppelingen op basis van de observaties van de effecten van (een gebrek aan) een bepaald soort beïnvloeding daarop. Op dit terrein was in het conceptueel model vooraf tegelijkertijd echter ook niets verondersteld.

Ondanks de groot ogende geldigheid van het conceptueel model zijn ook constatering en gedaan die buiten het model omgaan of zelfs niet in lijn zijn met datgene wat is geconceptualiseerd. Op basis van deze constatering en worden enkele suggesties gedaan tot aanvullingen en aanpassingen van het conceptueel model. Deze constatering en suggesties zullen hier achtereenvolgens worden besproken:

‘Mobilization of bias’ | ‘Mobilization of bias’ (Bachrach & Baratz, 1970) kan worden beschouwd als belangrijke verklaring voor het ontstaan en voortduren van bepaalde koppelingen en dus voor het op de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord komen en blijven van bepaalde oplossingen. Tegelijkertijd kan dit mechanisme ervoor zorgen dat andere koppelingen juist niet ontstaan en andere oplossingen niet op die agenda komen. Via beïnvloeding kunnen policy entrepreneurs aansturen op dit mechanisme of dit juist proberen te doorbreken. Het mechanisme impliceert dat een zeer sterke overtuiging onder een groep policy entrepreneurs, die beschikt over substantiële macht (bijvoorbeeld beslissingsbevoegdheid, financiële middelen, mediarelaties enzovoort), voor een bepaalde oplossing een tendens creëert, die kan maken dat een andere oplossing totaal buiten de agendadynamiek blijft. (Eventuele) policy entrepreneurs met een voorkeur voor die andere oplossing zouden volgens deze redenering door die tendens worden benadeeld bij hun acties om koppeling en dus agendastatus te realiseren, terwijl de ‘machthebbende’ policy entrepreneurs hierbij juist (bewust) worden bevoordeeld. Een alternatief zou zodoende niet de kans krijgen om echt ter discussie te komen, waardoor de

oorspronkelijke oplossing in ieder geval hierdoor onbedreigd blijft. In de stadioncasus is dit verschijnsel diverse malen omschreven als „een tunnel gegraven richting nieuwbouw”.

Perceptie van een policy entrepreneur zelf | De perceptie van een policy entrepreneur kan bijdragen aan het tot stand komen van een koppeling en het op de agenda omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord komen van de oplossing die zij ondersteunt of zelfs inbrengt. Dit mechanisme kan ook vice versa werken. Het gaat om het beeld dat andere policy entrepreneurs of relevante actoren hebben van de policy entrepreneur dat bijvoorbeeld begrip of onbegrip en vertrouwen of wantrouwen opwekt.

Versterkende effect van de media | Het versterkende effect van de media speelt een essentiële rol bij de beïnvloeding door policy entrepreneurs. Hiervan is sprake als buiten de policy entrepreneurs ook veel andere relevante actoren bij de agendadynamiek betrokken zijn en doorgaans nadat (een) koppeling(en) zijn gerealiseerd, omdat op dat moment de media-aandacht toeneemt. De effecten van de beïnvloeding door policy entrepreneurs veranderen, bijvoorbeeld omdat deze groter worden of omdat deze effect hebben op heel andere manieren en actoren dan oorspronkelijk bij de sturing is bedoeld.

Policy window noodzakelijk voor koppeling? | Opening van het policy window dient niet, zoals wel verondersteld, te worden beschouwd als noodzakelijke stap voor het tot stand komen van een koppeling omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord. Dit verschijnsel lijkt slechts een procedurele stap binnen het proces van het ‘formeel’ op de agenda komen van een oplossing. De echte keuzes en beslissingen, en daarmee de daadwerkelijke koppelingen, hebben echter reeds hiervoor plaatsgevonden. Een voorbeeld is de vaststelling van de gebieds- en structuurvisie Stadionpark, die formeel het policy window opent, terwijl de uiteindelijk van beide eigenlijk al maanden bekend was. Het is een constatering die bij dit scriptieonderzoek een groot aantal keer op vergelijkbare wijze is gedaan en die duidt op ongeldigheid van het conceptueel model. Maar niet alleen dit, deze druist ook volledig in tegen wat Kingdon (1995) met het stromenmodel betoogt en tegen wat tijdens veel ander empirisch onderzoek is geconstateerd.

Policy entrepreneur of ‘gewoon’ een relevante actor? | Iets wat onmiskenbaar als centrale factor naar voren is komen in dit onderzoek naar de agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord, is het wel de invloed, op welke specifieke manier dan ook, daarop van policy entrepreneurs. Maar wat maakt een actor nu een policy entrepreneur met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord en niet gewoon een relevante actor zoals vele andere? De theorie reikt verschillende definities aan, waaronder die van Kingdon (1995), en dit begrip is bij dit scriptieonderzoek geoperationaliseerd aan de hand van enkele activiteiten die policy entrepreneurs doorgaans ontplooiën volgens Roberts en King (1991), die deze activiteiten weer gedistilleerd hebben uit eerder onderzoek. Identificatie met behulp van deze operationalisering is echter niet zo eenvoudig gebleken als vooraf verondersteld. Een voorbeeld is de fractie van Leefbaar Rotterdam in de gemeenteraad. Deze stond (na het wegvallen van de ‘icoon aan de Maas’) renovatie voor als nieuw idee, definieerde de problematiek van een nieuwe financiële realiteit, specificerde welke stadionalternatieven er op dat moment waren, bracht het idee van renovatie in bij actoren als Stadion, Feyenoord, de gemeente en de raad, mobiliseerde in de media de publieke opinie en hielp zo bij het bepalen van de besluitvormingsagenda.

Allemaal activiteiten die een policy entrepreneur dus, vanuit de theorie, wordt verondersteld te ontplooien. Maar betekent dit dat de fractie is beschouwd als policy entrepreneur?

Dit is (uiteraard) niet het geval, allereerst vanuit intuïtie, maar vervolgens ook op basis van argumentatie. Wanneer naar de genoemde definitie van een policy entrepreneur teruggrepen wordt, blijkt namelijk dat de raadsfractie van Leefbaar Rotterdam weliswaar wel een renovatieoplossing op de agenda wil krijgen, maar dat deze niet de daad bij het woord voegt en risico's neemt om dit daadwerkelijk te realiseren. Dit is ook logisch, gezien de rol en functie van deze actor, maar het tekent de moeilijkheid bij het identificeren van een policy entrepreneur aan de hand van diens activiteiten. Identificatie van een policy entrepreneur lijkt beter mogelijk met behulp van 'slechts' de definitie en dan specifiek het 'risico'-aspect hierin, bijvoorbeeld het daadwerkelijk investeren van geld en tijd en het op het spel zetten van reputatie om agendastatus te bewerkstelligen. Het is dit aspect in het bijzonder dat gedurende dit onderzoek continu een goede basis is geweest voor het bepalen van of een actor nu kan worden beschouwd als policy entrepreneur of 'slechts' als relevante actor.

De 'factor tijd' | De 'factor tijd' speelt een belangrijke rol binnen de totale agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord. Vanwege de lange looptijd van de casus en daarmee extreem lange fase van agendavorming is sprake van een vrij unieke situatie, waarin een verschijnsel als padafhankelijkheid de kans krijgt om te ontstaan. Dit komt naar voren in allerlei opzichten. Bijvoorbeeld in de vergelijking van oplossingen met eerdere stadionvarianten: elke oplossing die opkomt of wordt ingebracht, wordt vergeleken met de fantastisch geachte 'icoon aan de Maas'. Ook hebben zich allerlei relaties ontwikkeld tussen policy entrepreneurs en overige relevante actoren, die de agendadynamiek een heel andere richting op kan sturen dan die zonder deze voorhistorie. Een ander voorbeeld zit in de constatering dat gedurende de tijd zoveel problemen zijn opgekomen, ondervonden en geëvolueerd en zoveel gebeurtenissen hebben plaatsgevonden dat realisatie van een koppeling steeds moeilijker wordt, gezien de veelheid aan factoren die een rol is beginnen te spelen.

Op basis van deze reflectie op het conceptueel model kunnen de volgende stellingen worden geponeerd:

* **'Mobilization of bias' kan het op de agenda komen en blijven van bepaalde oplossingen en het daar vanaf blijven van andere oplossingen verklaren en policy entrepreneurs kunnen deze 'mobilization of bias' beïnvloeden.**

* **De perceptie van een policy entrepreneur door andere policy entrepreneurs en relevante actoren kan positief werken voor het op de agenda komen en blijven van de oplossing die deze ondersteunt en/of inbrengt of juist negatief.**

* **De media versterken de effecten van de beïnvloeding door policy entrepreneurs.**

* **Een policy window is alleen noodzakelijk voor formele agendastatus.**

* **Niet zozeer specifieke activiteiten, maar de constatering dat deze bereid is risico's te nemen voor het op de agenda krijgen van een oplossing maakt een actor een policy entrepreneur.**

* **De looptijd van de casus heeft invloed op verandering in de agenda.**

V.III Beperkingen van het onderzoek

Om aanbevelingen te kunnen doen voor toekomstig onderzoek is het eerst noodzakelijk om te reflecteren op het eigen werk. Een aantal beperkingen van dit scriptieonderzoek wordt hier vastgesteld. Ten eerste kan nooit alle beïnvloeding door policy entrepreneurs worden waargenomen. Een dermate complex dossier dat loopt over zo een lange tijd kent zo veel sturing, bijvoorbeeld achter de schermen, dat conclusies op dit terrein uiterst voorzichtig geformuleerd dienen te worden. Ten tweede is mogelijk sprake van een 'bias' met het oog op vooral de laatste twee fasen. De ontwikkelingen tijdens deze periode staan bij de onderzoeker, maar met name ook bij de respondenten scherper op het netvlies dan die in de fasen daarvoor. De geobserveerde agendadynamiek en verklaringen daarvoor zijn om deze reden mogelijk uitgebreider en talrijker in de laatste twee geanalyseerde fasen. Ten derde biedt het conceptueel model, sterk vormgegeven vanuit één theoretisch model, zeer veel houvast bij de beschrijving en verklaring van de agendadynamiek, maar er zou een soort 'tunnelvisie' kunnen ontstaan. Om dit tegen te gaan is, zoals gesteld, echter binnen en rondom het conceptueel model ook nadrukkelijk ruimte geboden voor hantering van alternatieve theoretische inzichten. Ten vierde moet rekenschap gegeven worden van een mogelijk verschil tussen wat men zegt/schrijft en wat men denkt. Het gaat dan niet alleen om respondenten bij interviews, maar ook om wat actoren communiceren in documenten. Zo zijn de belangen in het stadiondossier dermate groot, complex en tegenstrijdig dat het soms niet in een bepaald belang of zelfs geoorloofd is om te zeggen wat men denkt.

VI.III Aanbevelingen

Een drietal *suggesties voor toekomstig onderzoek* kan worden gedaan. Ten eerste is een eenvoudige, maar nodige suggestie om nader onderzoek te doen naar de constatering die tijdens de reflectie uiteen zijn gezet. Ten tweede kan worden aanbevolen om veel nadrukkelijker in te zoomen op policy entrepreneurs en hun beïnvloeding van de agendadynamiek. Met een grote waarschijnlijkheid kan worden gesteld dat sturing van policy entrepreneurs een belangrijke verklaring is voor het op de agenda komen en ervan verdwijnen van oplossingen met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord. Op basis van dit onderzoek kan echter moeilijk iets worden gezegd over welk type sturing in meer algemene zin nu welke invloed heeft op verandering in de agenda. Nu is de keuze gemaakt om te kijken naar de specifieke invloed van de sturing vanuit de vier beleidsbenaderingen van Bekkers (2007). De sturing zou echter ook in meer concrete zin kunnen worden geanalyseerd, dus qua specifieke acties. Bijvoorbeeld het werk van Roberts en King (1991) kan hierin inzicht verschaffen. Ten derde zou kunnen worden geadviseerd om de casus (nog) meer in detail te volgen. Nu is de casus in feite vanaf het begin 'achteraf' onderzocht via vooral documentanalyse en interviews. Wellicht zou een onderzoeker een nieuwe fase van de casus 'live' op de voet kunnen volgen en meer gebruik maken van observatie. Daar zitten methodologische risico's aan verbonden. Anderzijds wordt het empirisch materiaal enorm uitgebreid en kan de onderbouwing van specifieke bevindingen substantieel worden versterkt.

Aanbevelingen voor personen en organisaties uit de praktijk van de agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion Feijenoord lijken vooral te dienen worden gedaan aan de hand van de vraag: hoe

kunnen wij 'onze' oplossing op de agenda krijgen en houden en uiteindelijk zo tot uitvoering laten komen? Alhoewel, vanwege de uniciteit van deze en in feite elke casus, grote voorzichtigheid moet worden betracht, zouden deze aanbevelingen doorgetrokken kunnen worden naar qua belang, duur, complexiteit en publiciteit vergelijkbare cases. Men heeft bij het stadiondossier specifiek in ieder geval voldoende opties om te leren van het rijke verleden. Twee aspecten in het bijzonder lijken op eigen, specifieke wijze voor uiteenlopende typen actoren (van 'gevestigde orde' tot 'uitdager') te kunnen dienen als soort vorm van 'best practice': de in subparagraaf V.IV.IV beschreven acties van Red de Kuip en de in V.V.IV omschreven processturing van de Feyenoordfamilie in de laatste fase rond De Nieuwe Kuip.

Maar welke lering kunnen personen en organisaties (ofwel policy entrepreneurs) uit de praktijk in algemene zin nu trekken uit dit scriptieonderzoek met betrekking tot hun acties voor het op de agenda krijgen en houden van 'hun' voorstel of idee? Ten eerste dat het zaak is om alle andere relevante actoren vanaf het begin mee te nemen in hun denken, zodat zij het voorgestane voorstel of idee ook gaan beschouwen als oplossing voor de problemen die zij zien. Dit hoeven niet per se eigen problemen te zijn, maar kunnen ook problemen zijn van andere partijen. 'Andere relevante actoren' is in dit kader overigens een uiterst ruim begrip. Zo kan het gaan om overheidsinstellingen, bedrijven en burgerorganisaties. Opties voor een policy entrepreneur zijn bijvoorbeeld het overtuigen van deze andere partijen via allerlei mogelijke wegen (overleg, beeldvorming enzovoort), maar ook het 'schaven' aan de oplossing om zo die partijen alsnog mee te krijgen. Het geeft het belang aan van zowel openheid als flexibiliteit direct vanaf de start. Ten tweede is het dan essentieel dat de overige relevante actoren zo niet alleen in het denken worden meegenomen, maar dat zij vervolgens ook, via vergelijkbare manieren, daadwerkelijk steun gaan betuigen aan het voorstel of idee, of dat zij zelfs (ook) deelnemen aan bijvoorbeeld een coalitie om het voorstel of idee op de agenda te krijgen/houden. Ten derde is het daarbij absoluut af te raden voor een policy entrepreneur om te proberen om andere relevante actoren of actoren met potentiële relevantie buiten de agendadynamiek te houden. Het verloop 'rondom Red de Kuip' is in dit opzicht een negatief voorbeeld. Deze (potentiële) relevantie betekent doorgaans dat het relatief breed gedragen problemen en/of belangen zijn waarvoor een oplossing nodig is of in ieder geval wordt geacht. De actoren 'buiten de deur' proberen te houden die deze problemen en/of belangen vertegenwoordigen, lijkt juist averechts te werken en het op de agenda krijgen en houden van de 'eigen' oplossing alleen te bemoeilijken. Dialoog en waar mogelijk compromisvorming lijken betere keuzes.

Ten vierde speelt in dit kader niet alleen een rol hoe naar het voorstel wordt gekeken door andere relevante actoren, maar ook hoe zij kijken naar de policy entrepreneur die dit voorstel indient of nadrukkelijk ondersteunt. De policy entrepreneur zal dus enorm rekening moeten houden met de mate waarin deze als partij wordt vertrouwd, geaccepteerd, als 'kredietwaardig' wordt beschouwd alsook sympathie opwekt. Goede vertegenwoordiging van zowel de organisatie als het voorstel in de publiciteit (en dus in de zo belangrijk gebleken media) is essentieel. In de specifieke casus van het stadiondossier is daarom terecht gesproken over een rol voor een boegbeeld. Dit is bij voorkeur iemand die binnen de overheid en het bedrijfsleven en onder Rotterdammers én supporters een bepaalde status geniet.

Ten vijfde dient een policy entrepreneur ‘de factor tijd’ altijd uiterst scherp voor ogen te houden in zijn acties. Als sprake is van een langlopende casus, zoals bij het stadiondossier, is namelijk allereerst een zekere mate van padafhankelijkheid ontstaan. Een policy entrepreneur moet daarom nadrukkelijk rekening houden met de relaties die zich hebben ontwikkeld tussen alle betrokken actoren. Daarbij is een nieuw voorstel of idee er niet zomaar één, maar is dit er altijd één in een bepaalde reeks. Dit betekent dat het altijd vergeleken zal worden met voorgaande voorstellen. In het geval van het stadiondossier betekent dit met name vergelijking met de fantastisch geachte ‘icoon aan de Maas’ en de Kuip zelf. Dit zal in de (publieke) positionering van het voorstel naar voren moeten komen.

Ten slotte dient een policy entrepreneur het voorstel of idee te voorzien van een grote mate van flexibiliteit en adaptief vermogen. Als gekeken wordt naar het stadiondossier, dan blijken (interpretaties van) problemen en gebeurtenissen zo snel en zo sterk te veranderen dat oplossingen soms plotseling geen (passende) oplossing meer zijn. Te veel afhankelijkheid van externe factoren lijkt hierin een grote rol te spelen. Om dit te voorkomen, zal al vroeg in kaart moeten worden gebracht welke problemen leven onder (potentieel) relevante actoren en zal in het voorstel een oplossing moeten worden gevonden. Ook zal een grotere rol moeten zijn weggelegd voor scenario’s en het maken van plannen hiervoor. In het stadiondossier hebben diverse malen één of enkele ontwikkelingen tezamen een voorstel vrijwel direct volledig onhaalbaar gemaakt, waardoor men steeds ‘helemaal opnieuw’ moet beginnen. Het gaat dan om onvoorziene technische, economische en financiële ontwikkelingen, maar ook om ‘slechts’ wisselingen in bepalende posities. Daarom moet in dit kader ook te allen tijde worden voorkomen dat een voorstel vooral gedragen wordt of moet worden door een selecte groep personen en organisaties in plaats van dat een veel breder en dus stabiel draagvlak bestaat.

VI.IV Slotwoord

Practici noemen het stadiondossier steeds vaker een discussie die hangt tussen publiek en privaat. Het publieke komt bijvoorbeeld naar voren in de functie en het ruimtebeslag van het stadion, maar vooral in de financiële ondersteuning van de maatschappij, die er, hoe dan ook, voor lijkt te komen vanuit de gemeente. Verwacht wordt dan echter dat de oplossing ook ‘rendement’ heeft voor de gedeeltelijke financiers: de belastingbetalers en dus de maatschappij. Het moet dus niet alleen een stadion worden ‘voor Feyenoord’, maar ‘voor heel Rotterdam en omstreken’: een constatering perfect in lijn met wat dit scriptieonderzoek lijkt te leren over cognitieve én sociale koppeling. Essentieel lijkt dat werkelijk alle relevante personen en organisaties inzien, maar vooral echt vinden dat een stadionoplossing (ook) aansluit op hun belangen en dat zij, zij het slechts door informele uitspraak van steun, zich achter de initiatiefnemers scharen in de missie de stadionoplossing dan echt te realiseren.

Meest recent lijkt dit een sleutel tot succes te zijn gebleken, in ieder geval dan voor het stabiel op de agenda krijgen van een stadionoplossing. Maar houdt deze gerealiseerde agendastatus van dit laatste plan nu wél stand en wordt met De Nieuwe Kuip dan eindelijk die langverwachte stadionoplossing gerealiseerd? Ofwel: is de kogel nu echt door de Kuip? Het zijn vragen waarbij zelfs de grootste theoretische en praktische deskundigen zich niet zullen durven te branden aan antwoorden.

Referenties

- Abma, T., Veld, R.J. in 't (2001) *Handboek beleidswetenschap*, Amsterdam: Boom.
- Bachrach, P., Baratz, M.S. (1970) *Power and poverty: theory and practice*, New York: Oxford University Press.
- Bekkers, V.J.J.M. (2007) *Beleid in beweging: achtergronden, benaderingen, fasen en aspecten van beleid in de publieke sector*, Den Haag: Uitgeverij LEMMA.
- Bovens, M.A.P., Hart, P. 't., Twist, M.J.W. van (2007) *Openbaar bestuur: beleid, organisatie en politiek*, Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Cobb, R.W., Elder, C.D. (1972) *Participation in American politics: the dynamics of agenda-building*, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Cohen, M.D., March, J.G., Olsen, J.P. (1972) 'A garbage can model of organizational choice', *Administrative Science Quarterly*, 17, 1: pp. 1-25.
- Dahl, R.A. (1957) 'The concept of power', *Behavioral Science*, 2, 3: pp. 201-215.
- Dearing, J.W., Rogers, E.M. (1996) *Agenda setting*, Thousand Oaks: Sage Publications.
- Donk, W. van de (1997) *De arena in schema*, Assen: Van Gorcum.
- Hemerijck, A. (2001) 'De institutionele beleidsanalyse: naar een intentionele verklaring', in: Abma, T., Veld, R.J. in 't (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Amsterdam: Boom.
- Hoogerwerf, A. (1987) 'Beleid berust op veronderstellingen: de beleidstheorie', in: Lehning, P.B., Simonis, J.B.D. (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Meppel/Amsterdam: Boom.
- Hoogerwerf, A. (1989) *Overheidsbeleid*, Den Haag: Samsom.
- Hoppe, R. (1989) *Beleidsproblemen geproblematiseerd*, Muiderberg: Coutinho.
- Hufen, J.A.M., Ringeling, A.B. (1990) *Beleidsnetwerken*, Den Haag: VUGA.
- Kingdon, J.W. (1995) *Agendas, alternatives, and public policies*, New York: Harper.
- Klijn, E.H., Koppenjan, J., Termeer, K. (1993) 'Van beleidsnetwerken naar netwerkmanagement', *Beleid & Maatschappij*, 5: pp. 230-243.
- Koppenjan, J. (1993) *Management van de beleidsvorming*, Den Haag: VUGA.
- Mintrom, M. (1997) 'Policy entrepreneurs and the diffusion of innovation', *American Journal of Political Science*, 41, 3: pp. 738-770.
- Mintzberg, H., Waters, J.A. (1985) 'Of strategies, deliberate and emergent', *Strategic Management Journal*, 6, 3: pp. 257-272.
- Moody, R.F.I. (2010) *Mapping power: geographical information systems, agenda-setting and policy design*, Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Parsons, W. (1995) *Public policy*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Peters, B.G. (2002) *Governance: a garbage can perspective*, Wenen: Institut für Höhere Studien.
- Pfeffer, J., Salancik, G. (1978) *The external control of organizations*, New York: Harper.
- Roberts, N.C., King, P.J. (1991) 'Policy entrepreneurs: their activity structure and function in the policy process', *Journal of Public Administration Research and Theory*, 1, 2: pp. 147-175.
- Sabatier, P.A. (1993) 'Policy change over a decade or more', in: Sabatier, P.A., Jenkins-Smith, H.C. (red.) *Policy change and learning: an advocacy coalition approach*, Boulder: Westview Press.
- Sabatier, P.A., Jenkins-Smith, H.C. (1993) *Policy change and learning: an advocacy coalition approach*, Boulder: Westview Press.
- Schattschneider, E.E. (1960) *The semi-sovereign people: a realist's view of democracy in America*, New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Stone, D. (2003) *The policy paradox*, New York: Norton & Co.
- Termeer, K. (1993) 'Een methode voor het managen van veranderingsprocessen in netwerken', in: Koppenjan, J., Bruijn, J. de, Kickert, W.J.M. (red.), *Netwerkmanagement in het openbare bestuur*, Den Haag: VUGA.
- Thiel, S. van (2009) *Bestuurskundig onderzoek: een methodologische inleiding*, Bussum: Coutinho.
- Veld, R.J. in 't (1989) *De verguisde staat*, Den Haag: VUGA.

Appendices

A.I Interviewhandleiding

Inleiding

- Mijzelf voorstellen.
- Kort toelichten van onderzoek.
- Toelichten van structuur van het interview.
- Toestemming vragen voor geluidsopname.
- Verduidelijken dat geen sprake is van citeren in de scriptie.
- Afspraken maken over interviewverslag en terugkoppeling.

Vragen over het proces en het resultaat van agendadynamiek omtrent de toekomst van Stadion

Feijenoord

- Sinds wanneer bent u bij de casus van de toekomst van Stadion Feijenoord betrokken? En hoe?
- Wat zijn uw verantwoordelijkheden (binnen uw organisatie) met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord?
- Bent u in het verleden vanuit een andere functie of positie betrokken geweest bij de toekomst van Stadion Feijenoord?

- Wat zijn de belangen van u/uw organisatie met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord?
- Zijn deze belangen gedurende de looptijd van deze casus veranderd? Zo ja, waarom?
- Daaruit volgt: tot welke ideeën en beleidsvoorstellen van u/uw organisatie met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord leiden de genoemde belangen?
- Zijn deze ideeën en beleidsvoorstellen gedurende de looptijd van deze casus veranderd? Zo ja, waarom?

- Kort de belangrijkste ontwikkelingen schetsen per (relevante) fase met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord op basis van inhoudsanalyse.
- De volgende vragen worden per (relevante) fase gesteld.
- Hoe kijkt u naar deze schets van de ontwikkelingen in deze fase?
- Welke ideeën en beleidsvoorstellen met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord kwamen volgens u op de agenda in deze fase?
- Kunt u omschrijven hoe deze veranderingen in de agenda in deze fase volgens u tot stand kwamen? Wie of wat speelde hierbij een rol?
- Vonden er bepaalde (politieke) gebeurtenissen in deze fase plaats die een rol speelden in veranderingen in de agenda?
 - Aandachtspunten in tweede instantie: de (nationale) gemoedstoestand; de organisatie van politieke krachten; de positie van overheidsorganen.
- Werden bepaalde zaken duidelijk die als (nieuw) 'probleem' konden worden beschouwd, waardoor een ander idee of beleidsvoorstel op de agenda kon komen?
- Welke ideeën en beleidsvoorstellen met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord kwamen niet op de agenda of verdwenen daarvan in deze fase?
- Waardoor gebeurde dit volgens u?

- Speelden bepaalde (politieke) gebeurtenissen hierin een rol?
- Terugkomend op uw/jullie belangen, ideeën en beleidsvoorstellen: wat heeft u/uw organisatie ondernomen om deze op de agenda te krijgen?
 - Aandachtspunten in tweede instantie: indicatoren van rationele, politieke, culturele en institutionele beïnvloeding.
- Vonden deze acties specifiek plaats in een bepaalde fase? Zo ja, welke?
- Herkende u bij andere personen/organisaties acties om hun belangen, ideeën en beleidsvoorstellen op de agenda te krijgen? Zo ja, (van) welke?
- Vonden deze acties specifiek plaats in een bepaalde fase? Zo ja, welke?
- Hoe verhieldden deze acties van andere personen/organisaties zich tot die van u/uw organisatie? Ook gelet op overeenkomst/verschil in belangen, ideeën en beleidsvoorstellen.
- Welk effect hebben de acties van u/uw organisatie en andere personen/organisaties volgens u gehad op de veranderingen in de agenda?

Afsluiting

- Hoe kijkt u/uw organisatie over het algemeen terug op hoe de casus met betrekking tot de toekomst van Stadion Feijenoord tot dusverre is verlopen?
- Zou u/uw organisatie zaken, met de kennis van nu, anders hebben aangepakt?
- Hoe kijkt u/uw organisatie over het algemeen naar de toekomst van Stadion Feijenoord?
- Zijn er nog relevante zaken die volgens u nog niet zijn besproken tijdens dit interview?
- Kunt u personen noemen die volgens u relevant zijn om ook te interviewen voor deze scriptie?
- Afspraak herhalen over het interviewverslag en terugkoppeling,
- Bedanken voor deelname aan het interview.

A.II Respondentenlijst

Respondent	Positie(s) van waaruit respondent bij casus betrokken is/was	Datum en tijd van interview
Berg, Carl	<ul style="list-style-type: none"> • Directeur Bijzondere Opdrachten (Gemeente Rotterdam) • Directeur Strategie, Investerings en Fondsen (Stadsontwikkeling; Gemeente Rotterdam) • Chief Financial Officer (Stadsontwikkeling; Gemeente Rotterdam) • Directeur Directie Middelen en Control (Bestuursdienst; Gemeente Rotterdam) 	30 oktober 2013 (15:00 uur – 16:00 uur)
Dumas, Maurice	<ul style="list-style-type: none"> • Lid commissie Supporterszaken (Feyenoord Supportersvereniging) 	31 oktober 2013 (09:00 uur – 11:30 uur)
Eekelaar, Erwin	<ul style="list-style-type: none"> • Voorzitter (Red de Kuip) 	1 november 2013 (11:00 uur – 12:00 uur)
Geuskens, Jan	<ul style="list-style-type: none"> • Extern procesmanager Stadionpark (Gemeente Rotterdam) 	5 november 2013 (16:00 uur – 18:00 uur)
Gudde, Eric	<ul style="list-style-type: none"> • Algemeen directeur (Feyenoord) • Directeur (Sport en Recreatie; Gemeente Rotterdam) 	31 oktober 2013 (14:00 uur – 15:30 uur)
Harreman, Tom	<ul style="list-style-type: none"> • Lid gemeenteraad (Partij van de Arbeid; Gemeente Rotterdam) • Lid raadscommissie Fysieke Infrastructuur en Buitenruimte (Partij van de Arbeid; Gemeente Rotterdam) 	11 november 2013 (13:00 uur – 15:00 uur)
Houtman, Winfried	<ul style="list-style-type: none"> • Directeur Directie Middelen en Control (Bestuursdienst; Gemeente Rotterdam) 	24 oktober 2013 (14:30 uur – 16:00 uur)
Merwijk, Jan van	<ul style="list-style-type: none"> • Directeur (Stadion Feijenoord) 	25 oktober 2013 (15:00 uur – 17:00 uur)
Schneider, Ronald	<ul style="list-style-type: none"> • Lid gemeenteraad (Leefbaar Rotterdam; Gemeente Rotterdam) • Voorzitter fractie gemeenteraad (Leefbaar Rotterdam; Gemeente Rotterdam) • Lid raadscommissie Fysieke Infrastructuur en Buitenruimte (Leefbaar Rotterdam; Gemeente Rotterdam) • Wethouder Stedelijke Ontwikkeling en Integratie (Leefbaar Rotterdam; Gemeente Rotterdam) 	9 december 2013 (10:00 uur – 12:00 uur)
Verveen, Jos	<ul style="list-style-type: none"> • Lid gemeenteraad (Democraten 66; Gemeente Rotterdam) 	27 november 2013 (16:00 uur – 17:30 uur)

A.III Chronologie

Juni 2003 is het allereerste moment dat het tot dan toe altijd onwaarschijnlijke idee van Feyenoord spelend in een ander stadion dan de Kuip gaat leven. Een delegatie met daarin Jorien van den Herik (voorzitter Feyenoord), Wim van Sluis (Rotterdams wethouder Haven, Economie, Werkgelegenheid en Milieu namens Leefbaar Rotterdam), Jos van der Vegt (directeur Ahoy), Fred de Ruiters (directeur Ontwikkelingsmaatschappij Stadshavens) en Willem Scholten (directeur Havenbedrijf Rotterdam) maakt op initiatief van het Havenbedrijf en vooral Stadshavens een **oriënterende studiereis langs diverse sportstadions in de VS en Canada**. Stadion Feijenoord (en ook Ahoy) ontwikkelt belangstelling voor de voorzichtige plannen, omdat het zich namelijk realiseert dat de accommodatie in de toekomst aan vervanging toe is en modern moet blijven met het oog op de UEFA/FIFA-eisen en om te concurreren met bijvoorbeeld de ArenA, een nieuw complex daarnaast en het Gelredome. Het initiatief van het Havenbedrijf en vooral Stadshavens (beide effectief eigendom van de gemeente) ontstaat uit het al langer bestaande voornemen van de gemeente om de industriegebieden in de Waal-, Eem- en Merwe-Vierhaven(s), in navolging van de Kop van Zuid, om te vormen tot woon-werkgebied met diverse publiekstrekkingen zoals dus een nieuw stadion en/of evenementencomplex.

Het specifieke idee dat in augustus 2003 uit de studiereis voortkomt, is **een nieuw stadion mét nieuw Ahoy in de Waalhaven, ofwel World Port Plaza (WPP)**, voor 75.000 toeschouwers. Hierop volgt na toestemming van het college van B&W haalbaarheidsonderzoek door de Initiatiefgroep WPP met daarin alle betrokken partijen onder leiding van de extern ingehuurd projectleider Jan Geuskens. Bij een belangrijke deelnemer van de Initiatiefgroep WPP, het Havenbedrijf, is echter sprake van een belangrijke, op handen zijnde ontwikkeling. Het Havenbedrijf is onderdeel van de gemeente en wordt vanaf 2004 geprivatiseerd, waarna 50% van de aandelen gaat naar de gemeente en 50% naar het Rijk. Alle gemeentelijke haven- en industriegebieden worden met deze privatisering door de gemeente in 'oneindige' erfpacht overgedragen naar het Havenbedrijf, dat dus verantwoordelijk wordt.

In december 2003 is sprake van een conflict dat kenmerkend zal zijn voor de lang moeizame verhouding tussen Feyenoord, Stadion en de amateurtak Sportclub Feyenoord. Alle zes leden van de RvC van Stadion treden af uit onvrede over de toetreding van de penningmeester van Sportclub Feyenoord als zevende commissaris. Zij interpreteren dit als belangenversterving, gezien het meerderheidsbelang (52%) van de amateurtak in Stadion.

Het resultaat van de verkenning wordt in oktober 2004 door het college naar de gemeenteraad gestuurd. Hieruit blijkt dat een gecombineerd sport- en tentoonstellingscomplex een kansrijk concept is dat nader dient te worden uitgewerkt, maar dat de **Waalhaven als locatie daarvoor onvoldoende geschikt** is. Redenen zijn met name overschrijding van de geluidsnormen, niet voldoen aan milieu- en veiligheidswetgeving in de industriële havenomgeving en te hoge kosten voor herontwikkeling van de nu ongeschikte infrastructuur. WPP 1 valt zodoende af, maar de vervolgstappen zijn **nieuwe haalbaarheidsstudies door de nieuwe Regiegroep WPP (zonder het Havenbedrijf en Stadshavens) naar WPP 2, ofwel het concept op één van de twee huidige locaties van Stadion en Ahoy**.

Terwijl het een tijd lang stil is gebleven, verschijnen in september 2005 berichten in de media over een **onderzoek van TNO** in opdracht van Stadion naar of de wensen van Stadion en Feyenoord qua exploitatiemogelijkheden bij een nieuw stadion ook in een gerenoveerde Kuip gerealiseerd kunnen worden. **Alhoewel geheimhouding wordt betracht, komt toch naar buiten dat de Kuip nog zeker vijftig jaar mee zou kunnen**, wat tegen de algemene gedachte ingaat dat het stadion technisch versleten is en nieuwbouw zodoende noodzakelijk. Een renovatievariant met toevoeging van een derde ring wordt geopperd, waarop door Stadiondirecteur Jan van Merwijk niet en door Feyenoord sceptisch wordt gereageerd door te wijzen op hoge kosten, gevolgen voor zichtlijnen en monumentale status.

Circa twee maanden later komt WPP 2 weer in de openbaarheid als 1 oktober nieuwe plannen zijn neergelegd bij het college voor een 'Amerikaans leisure- en entertainmentcentrum'. Hiermee zou de strijd aan kunnen worden gegaan met de ArenA en het Gelredome, maar ook andere evenementencomplexen in Nederland. Een nieuw stadion zou hoe dan ook nodig zijn, omdat benodigd(e) onderhoud en aanpassingen aan de Kuip blijvend groot zijn gezien stadionontwikkelingen in bijvoorbeeld Portugal en Duitsland voor respectievelijk het EK 2004 en WK 2006. De discussie over de optie van renovatie blijft zowel politiek-bestuurlijk als publiekelijk beperkt in deze periode.

Datgene waar al eerder naar werd gehint door Van der Vegt, een **aparte toekomst van Ahoy en de Kuip**, lijkt echter waarheid te worden in december 2005. Het college maakt dan bekend het exploitatiedeel van Ahoy te willen privatiseren en te investeren in het dan nog steeds gemeentelijke vastgoeddeel in vervanging, verbetering en uitbreiding van het huidige Ahoy op de huidige locatie. Ahoy zou immers acuter een oplossing nodig hebben dan Stadion. De keuze is deels ook gebaseerd op de conclusies van het haalbaarheidsonderzoek naar WPP 2, dat nu ook van de baan is. **Met name het Zuiderpark, dus bij Ahoy, is onderzocht en deze locatie blijkt ongeschikt** vanwege de logistiek en dan vooral die gecombineerd met de onvoorspelbaarheid van planning van voetbalwedstrijden en zodoende pieken in de capaciteitseisen in bestaand stedelijk gebied.

Wat betekent dit voor het stadion? Vooral dat het even stil wordt. **Duidelijk blijft wél dat er 'iets' met het stadion dient te gebeuren.** Achter de schermen vindt discussie plaats tussen Stadion, Feyenoord en de gemeente, waarbij ook renovatie wordt besproken. Deze optie wordt echter, op basis van het TNO-rapport, door Stadion apert verworpen: te duur, niet de gewenste topkwaliteit en technisch mogelijk, maar dan wel heel ver afstaand van de Kuip in huidige vorm.

Er is echter **bij de gemeente nu sprake van een steeds grotere focus op breedte- in plaats van topsport.** Rotterdam was voor 2005 aangewezen als 'European Capital of Sport' met de ambitie tot handhaving en uitbouw van de naam 'sportstad van Nederland' tot gevolg. Dit resulteerde onder andere in het Masterplan Sportjaar 2005, waarvan het sportcluster Varkenoord naast de Kuip een belangrijk aspect is. Kenmerkend voor de focusverlegging is dat de stadionkwestie hierin totaal onbelicht blijft. De gemeenteraadsverkiezingen in maart 2006 leiden tot een coalitie van PvdA, CDA, VVD en GroenLinks en Lucas Bolsius (CDA) die als wethouder Financiën, Sport en Buitenruimte nu Van Sluis opvolgt als verantwoordelijk wethouder in dit dossier. In het coalitieakkoord 2006-2010 ('Perspectief voor iedere Rotterdammer') wordt niets geformuleerd met betrekking tot het stadion. Wél koerst het

college aan op een omvangrijke **inhaalslag op Rotterdam-Zuid**. Zuid wordt al jaren beschouwd als probleemgebied op een variëteit aan aspecten: sociaal, economisch, veiligheid, gezondheid, maar zeker ook infrastructuur en stedenbouwkundig.

De laatste maanden van 2006 vormen in feite **een startpunt van een lange periode waarin Feyenoord zelden in rustiger vaarwater** komt. Het laatste sportieve succes dateert uit 2002, toen de club beslag wist te leggen op de UEFA Cup. Rumoer ontstaat als blijkt dat Feyenoord na opnieuw een prijsloos seizoen het binnengekomen geld uit transfers van Dirk Kuijt en Salomon Kalou niet volledig kan herinvesteren, maar moet inzetten voor sanering van een schuldenlast, die tot dan toe bij de buitenwereld onbekend is. Voor manager Joop Verschuuren van de officiële Feyenoord Supportersvereniging (FSV) is het reden tot een open brieven aan het Feyenoordbestuur, protestacties en later na overleg de eis van het vertrek van Van den Herik, die verantwoordelijk wordt gehouden voor de sportieve en nu financiële neergang van de club, mede na gelekte documenten waaruit zo blijken dat hij zich indirect aan de club heeft verrijkt.

Na een ruim verlies over seizoen 2005/2006 wordt Feyenoord door de KNVB onder curatele gesteld. Het belangrijkste probleem zit in de matige prestaties van de club, waardoor de club al enige jaren niet meer actief is in de Champions League en zo substantiële inkomsten misloopt. De schrik is dan ook enorm als een UEFA Cup-wedstrijd op 30 november 2006 in en tegen het Franse Nancy ontaardt in ongeregelheden waarbij Feyenoordsupporters betrokken zijn. Na eerdere incidenten vreest Feyenoord (achteraf deels onterecht) een hoge geldboete van de UEFA en vooral uitsluiting van Europees voetbal voor één of twee seizoenen.

Van den Herik, nog niet zo lang geleden onomstreden boegbeeld nadat hij Feyenoord begin jaren '90 behoevende voor faillissement, woont vanwege bedreigingen en spandoeken in de Kuip al enige tijd geen wedstrijden meer bij van de club. Zijn positie wordt onhoudbaar als de door de directie ingestelde commissie-Kerkum komt met een bindend advies voor de clubstructuur, waarin vooral geen plaats meer is voor Van den Herik. De preses maakt op 8 december 2006 zijn vertrek bekend. Hiermee wordt een almaar groeiende onrust weggenomen die de club zou belemmeren te werken aan de toekomst. In het stadiondossier uit dit zich direct als directeur Chris Woerts in een reactie zijdelings noemt dat binnen tien jaar een nieuw stadion voor circa 70.000 toeschouwers moet verschijnen, waarover Feyenoord serieus in gesprek is met de gemeente en Varkenoord wordt gezien als meest geschikte locatie.

Ondertussen kan Sportclub Feyenoord zich niet vinden in het voorstel in het rapport-Kerkum om supporters toe te laten als lid en een commissaris te leveren bij de profclub, zodat supporters zo invloed zouden kunnen uitoefenen op Feyenoord. Een opvallende ontwikkeling, gezien de vastgestelde wens om voor jubileumjaar 2008 één Feyenoordorganisatie te vormen: de 'Feyenoordfamilie'. Één van de achterliggende gedachten van deze wens is sterker staan bij de realisatie van een nieuw stadion. In deze periode is **voor het eerst echt sprake van het 'project-Stadionpark'**. De gemeente is bezig met de ontwikkeling van de Stadsvisie 2030, waarin dertien zogenoemde 'Very Important Projects' (VIP-projecten) worden aangewezen, die worden gezien als van het hoogste belang voor de toekomst van

Rotterdam en waarvan Stadionpark er zeker één zal worden. Stadionpark loopt zelfs voor op de andere geplande VIP-projecten door enerzijds de koppeling met het investeringsprogramma 'Pact op Zuid' van (deel)gemeente(n) en woningcorporaties en Rijksbeleid om de Randstad tot 2040 te laten uitgroeien tot echte metropool met betekenisvolle stadsparken. Dit investeringsprogramma wordt later voortgezet in het 'Nationaal programma kwaliteitssprong op Zuid'. Bolsius is enthousiast over Stadionpark en wat vervolgens plaatsvindt, is een gemeente (her)koppeling, waardoor sprake is van een nieuwe ambitie: een gebiedsontwikkeling waarin breedte- én topsport, onderwijs en cultuur moeten samenkomen rond sportcampus Varkenoord en dus in Stadionpark. Het maakt dat het stadionplan nu wel weer past in het plaatje van de gemeente.

Begin 2007 wordt ook voor het eerst in de openbaarheid de link gelegd tussen een nieuw stadion en de voorzichtige **lobby van de KNVB om het WK 2018 naar Nederland en België te halen**. Om dit evenement binnen te halen, heeft de bond met name grote stadions nodig en zodoende is de hoop op doorgaan van de Rotterdamse plannen groot. Voor het toernooi blijft ook de Kuip nodig, waarvoor na 2018 echter nog geen plan is en wat ook zelden ter sprake komt. De FIFA beslist begin 2011 over de toewijzing van het WK 2018.

Op 24 april 2007 verleent het college aan haar ambtenaren de definitieve bestuursopdracht Stadionpark voor een gebiedsvisie, waarin de bouw van een nieuw stadion een centrale rol speelt. Wél wordt onderstreept dat de gemeente dit niet zelf zal bouwen, maar dat wel alvast ruimte ervoor wordt ingetekend.

Bij Feyenoord is intussen sprake van een 'historische stap' als betaaldvoetbalclub, amateurvereniging en Stadion op 22 juni 2007 een intentieverklaring ondertekenen om bij het eeuwfeest op 19 juli 2008, met behoud van eigen (financiële) verantwoordelijkheid via een koepelorganisatie en – bestuur weer één club te vormen. Enkele maanden later wordt Eric Gudde, voormalig gemeentelijk directeur van de dienst Sport en Recreatie, aangesteld als nieuwe algemeen directeur van Feyenoord. Één van de vier hoofddoelen uit zijn takenpakket is de bouw van een nieuw stadion (op Varkenoord).

In een brief van het college aan de KNVB wordt het echte, nu voorliggende plan duidelijk. Stadion en gemeente willen een nieuw WK-waardig stadion voor minimaal 75.000 toeschouwers realiseren met beweegbaar dak, verschuifbaar veld en behoud van de huidige sfeer ('het Wembley van Nederland'). De investering moet worden opgebracht door Stadion, Feyenoord en gemeente, maar vooral het Rijk wordt nadrukkelijk verwacht bij te dragen via forse investeringen en subsidies met het oog op de WK-ambitie.

Deze ambitie maakt ook dat begin 2008 een ouderwets strijdje plaatsvindt tussen de twee grootste steden van het land. Uit het niets mengt Amsterdams wethouder Sport Carolien Gehrels zich in de discussie met de aankondiging dat Amsterdam een nieuw stadion wil realiseren dat sowieso groter is dan een nieuw Rotterdams stadion en dat de ArenA moet worden uitgebreid om Amsterdam de belangrijkste voetbal- en speelstad te houden.

Op de nieuwjaarsreceptie van Feyenoord meldt Gudde dat Ivo Opstelten, de Rotterdamse burgemeester wiens ambtstermijn na 2008 afloopt, „een nieuwe Kuip een mooi afscheidscadeau zou

vinden, liefst mét een kampioenschap van Feyenoord”. De club wil echter ondertussen de aansluiting met de Nederlandse top niet verliezen. Alhoewel de financiële situatie al iets is verbeterd, probeert Feyenoord via allerlei initiatieven als investerings- en overbruggingsfondsen ervoor te zorgen dat zij in een nieuw stadion met zo klein mogelijke achterstand de strijd aan kan gaan met vooral Ajax en PSV.

Terwijl de Nederlandse WK-ambitie steeds duidelijker wordt, blijven de plannen met betrekking tot de Olympische Spelen (OS) 2028 redelijk vaag. Van Merwijk acht een ‘Olympisch’ stadion met atletiekbaan absoluut onwenselijk, maar binnen het college wordt hierover anders gedacht. Opstelten wil per se dat het nieuwe stadion ook geschikt wordt voor de OS 2028, waarna door KCAP een tijdelijke verbouwing voor drie weken wordt onderzocht. Deze blijkt kostbaar, maar technisch mogelijk, wat de burgemeester over de streep trekt.

Het mag dus inmiddels geen verrassing heten, maar in mei 2008 bevestigt Opstelten de **kandidaatstelling van Rotterdam voor het WK 2018 en eventueel de OS 2028**. Het college ondersteunt het inmiddels formele initiatief van de KNVB en KBVB tot kandidatuur en omarmt, ook vanuit de eigen (andere) ambities, het verzoek om inzicht te vergaren in de mogelijkheden in Rotterdam voor het accommoderen van het WK. Hierbij staat het nieuwe stadion centraal, de ‘landmark’ die de uiteindelijke finale moet huisvesten. De beslissing over kandidaatstelling voor de OS 2028 is duidelijk iets van (veel) verder in de toekomst.

Feyenoord boekt na jaren weer sportief succes met winst van de KNVB-beker in seizoen 2007/2008. Tegelijkertijd blijven de prestaties in de Eredivisie mager, waardoor de club nog steeds niet deel kan nemen aan de Champions League en zo de financiële situatie minder snel verbetert dan gehoopt.

In het voorjaar van 2008 houdt een gemeentelijk team in samenwerking met bureaus KCAP en HNS allerlei bijeenkomsten met verschillende ‘doelgroepen’. Het gaat dan onder andere om marktpartijen, bewoners, sportverenigingen, maatschappelijke instellingen, scholen, de beweging ‘Passie op Zuid, de klankbordgroep Stadionpark en deelraadsleden van IJsselmonde en Feijenoord. Na een eerste ronde van deze ‘doelgroepbijeenkomsten’ presenteert het team, op basis van de hierbij opgedane kennis en ervaring, drie (voorlopige) integrale ontwikkelingsmodellen voor Stadionpark aan het college, dat deze accordeert. In de tweede ronde worden die drie modellen vervolgens weer ingebracht:

- (1) Stadionpark: nieuw stadion komt hierin op het noorden van Varkenoord.
- (2) United: nieuw stadion komt hierin op het zuiden van Varkenoord.
- (3) Maas: nieuw stadion komt hierin aan de Nieuwe Maas.

Geuskens (inmiddels procesmanager Stadionpark) en Bolsius presenteren begin september 2008 ook openbaar deze modellen, waarin het nieuwe stadion (‘de icoon van Rotterdam’) overduidelijk centraal staat. Het gaat om een WK-finalewaardig stadion met minimaal 80.000 plaatsen, afsluitbaar dak, verplaatsbaar veld en mogelijkheid tot capaciteitsvergroting tot 100.000 voor de eventuele OS 2028. De Kuip krijgt na 2018 een andere, nieuwe functie, bijvoorbeeld een doorgang of luxe appartementenlocatie. Het totale project-Stadionpark is van een dusdanige grootte die binnen stedelijk gebied in Nederland nooit vertoond is met investering van naar verwachting enkele miljarden euro’s.

De voorkeur van Stadion en Feyenoord, waar Gertjan Verbeek zojuist als nieuwe trainer is aangesteld en de schuldenlast onder leiding van Gudder gehalveerd na een deal met de fiscus, is de Maasvariant, die ook populair is in peilingen, maar niet bij omwonenden en ondernemers. De noodzaak wordt voor Feyenoord opnieuw duidelijk met vroege uitschakeling in de UEFA Cup en het idee ook (financieel) ingehaald te worden door voorheen 'provincieclubs' Heerenveen, Groningen en Twente.

Rotterdam krijgt een **nieuw stadion aan de Maas**. Dat is de belangrijkste conclusie na 17 december 2008. Op die dag stemt het college voor een gebiedsvisie Stadionpark, waarin vrijwel uitsluitend aspecten van de Maasvariant naar voren komen. Bolsius presenteert als verantwoordelijk wethouder het voorstel, maar om het belang te onderstrepen, schuiven nog vier wethouders en vooral Opstelten aan bij de presentatie. Naast door de gemeente moet de totale investering vooral opgebracht worden door het Rijk, de NS en commerciële partijen als ook Stadion en Feyenoord. De gebiedsvisie wordt voor vaststelling door de raad opnieuw ingebracht in de derde en laatste ronde van doelgroepbijeenkomsten.

Scheidend burgemeester Opstelten speelt bij de presentatie de hoofdrol met zijn 'afscheidscadeau': „Als bestuurder krijg je maar één keer in je leven de kans zo'n besluit te nemen.” Over het besluit tijdens een mondiale economische en financiële crisis stelt Bolsius: „Daar moeten we niet zenuwachtig van worden. Ook niet in het huidige economische klimaat. Een groot deel van het geld moet het Rijk bijdragen. Bovendien gaat het om een investering die je kan terugverdienen. Het is het boegbeeld van Rotterdam Sportstad.” Geuskens is het daarmee eens: „Juist nu moeten overheden het goede voorbeeld geven en anticyclisch investeren. Bovendien: de marktpartijen stappen pas over vier à vijf jaar in. Tegen die tijd is het ergste leed wel geleden.”

Alhoewel prominenten allerlei twijfels en vragen uiten, is Feyenoord zeer content met het voorliggende plan. Supporters blijven opvallend relatief buiten de discussie. De FSV stelt wel gematigd tevreden te zijn over enkele aspecten van het nieuwe stadion en begripvol over de noodzaak, maar houdt nog ook een grote slag om de arm.

Op 5 januari 2009 vindt de officiële burgemeesterswisseling plaats. Opstelten (VVD) maakt plaats Ahmed Aboutaleb (PvdA), op dat moment staatssecretaris Sociale zaken en werkgelegenheid in het kabinet-Balkenende IV. In die fase wordt ook de onder supporters populaire Verbeek op non-actief gesteld als Feyenoordtrainer. Het zorgt voor enorme onrust onder een deel van de aanhang, die zich de avond erop verzamelt voor het Maasgebouw, vijandige leuzen schreeuwt tegen het bestuur en vuurwerk afsteekt. Escalatie wordt voorkomen door politie, veiligheidsdiensten van Stadion en aanhangers zelf. De (financiële) nood van Feyenoord wordt vervolgens weer kenbaar door een inzamelingsactie van de FSV: 'Voor Feyenoord Van Ons'.

Een periode van relatief weinig publiciteit breekt aan, omdat zich vooral ambtelijke processen afspelen. Politiek rustig is het niet als maart 2009 commotie ontstaat over de door de gemeente ingehuurde Tariq Ramadan. Uiteindelijk stappen VVD-wethouders Mark Harbers en Jeanette Baljeu op, waarna Bolsius wethouder Haven en Financiën wordt en Peter Lamers (CDA) hem met de portefeuilles

Buitenruimte, Sport en Concernorganisatie opvolgt als verantwoordelijk wethouder in het stadiondossier.

Terwijl de businesscase voor het nieuwe stadion van Feyenoord en vooral Stadion op zich laat wachten, ontstaat in oktober 2009 kritiek vanuit eerst de raad, die beperkingen stelt aan financiële steun en zich opgejaagd voelt door de WK-ambitie. De kritiek komt echter nu ook vanuit het bestuur. Een omslag, vooral via de zojuist aangetreden Lamers.

In november 2009 wordt dan wél de eerste businesscase gepresenteerd. De gemeente zou garant moeten staan voor een derde van de totale investering van circa €600 miljoen. Zorgen zijn er vooral over de geplande locatie: het gebied aan de Maas rondom de Stadionweg, waar zich een industriegebied bevindt dat bekendstaat als 'klein België'. Enerzijds is het allang een wens van de gemeente om dit chaotische, onaantrekkelijk ogende gebied volledig te herstructureren, daar het een lelijke entree van de stad vormt. Anderzijds zijn de grond en panden daar bedrijfseigendom waar de gemeente zodoende geen direct zeggenschap over heeft.

Op 15 december 2009 wordt uiteindelijk de structuurvisie Stadionpark door het college gepresenteerd, de visie op het ruimtelijk beleid voor het gehele gebied. Zeer nadrukkelijk nieuws hierbij zijn enkele essentiële financiële consequenties van de liggende plannen. Het gaat dan met name om de **grond op 'klein België'**. De gemeente heeft reeds 'Wvg' (Wet voorkeursrecht gemeenten) gevestigd, een anti-speculatiereg, maar onderzoek leert dat de bedrijven daar uitgekocht dienen te worden en gecompenseerd voor min of meer gedwongen verhuizing. De verwachting van marktwerking maakt dat gaandeweg in de planvorming wordt uitgegaan van commerciële waarde in plaats de eerder als uitgangspunt genomen, veel lagere maatschappelijke waarde. Deze **extra verwervingskosten** resulteren in een **enorme, niet verwachte verhoging van de totale investering**. Voor de dekking hiervan wordt in deze periode vrijwel volledig gekeken naar het Rijk via vooral het Nederlands/Belgische WK-bid, dat inmiddels officieel is geworden.

Begin 2010 worden bij de gemeente dan ook **drastische bezuinigingen** verwacht, alhoewel Lamers stelt niet te twifelen aan de komst van het nieuwe stadion. Bij Feyenoord is juist sprake van het laatste seizoen (2009/2010) dat wordt afgesloten met rode cijfers. De zuinigheid wordt gekenmerkt door de transfer op huurbasis van Stefan Babović, die deels wordt bekostigd door zijn vader.

De gemeenteraadsverkiezingen in maart 2010 draaien opnieuw, maar nu zeer nipt uit op winst van PvdA. Een coalitie van PvdA, VVD, D66 en CDA sluit het akkoord 'Ruimte voor talent en ondernemen'. Met name Antoinette Laan namens VVD (Sport en recreatie en Kunst en Cultuur) en Jantine Kriens namens PvdA (Financiën, Bestuur, Organisatie en Volksgezondheid) nemen de positie van verantwoordelijk wethouder in dossier over van Lamers.

De Rotterdamse kandidaatstelling als speelstad voor het WK 2018 is inmiddels officieel geworden. Naast het nieuwe stadion wordt de Kuip ter beschikking gesteld. In het nieuwe coalitieakkoord is dan ook het volgende opgenomen: „We ondersteunen de wens voor een nieuwe Kuip. Een stadion kan een nieuw icoon voor de stad zijn. Maar het is voor ons nu niet mogelijk om een definitief besluit te nemen over het nieuwe stadion, omdat deze is gekoppeld aan uitsluitel over het WK voetbal in 2018. We

ondersteunen met enthousiasme de WK-kandidatuur van Nederland, en onder strenge voorwaarden zoals cofinanciering van het Rijk, ook de ambitie om finalestad te worden. Het nieuwe college moet eind dit jaar mede op basis van het besluit van de FIFA een definitief besluit voorleggen aan de raad over het nieuwe stadion en de inrichting van Stadionpark.”

Op 28 oktober 2010 wordt een beslissende slag gemaakt in de structurele verbetering van de financiële situatie van Feyenoord. Vier dagen na de historische 10-0-nederlaag bij en tegen PSV neemt een groep investeerders onder leiding van Pim Blokland, de ‘Vrienden van Feyenoord’, 49% van de aandelen in de club over voor €17 miljoen in ruil voor twee posities in de RvC. Het geïnvesteerde bedrag kan oplopen tot €30 miljoen.

Een forse tegenvaller: het **WK 2018 gaat niet naar Nederland en België**, maar naar Rusland. Dat is de conclusie na stemming van de FIFA op 2 december 2010. Nederland en België eindigen als derde in een strijd met ook Spanje en Portugal en Engeland. De keuze van de FIFA heeft grote implicaties: **de betrokkenheid van het Rijk bij en daarmee het merendeel van de financiering van het nieuwe stadion valt nu weg**. Het betekent voor gemeentebestuur en –politiek voorlopig uitstel van hun besluit. De geplande ontwikkeling van Stadionpark blijft bestaan, maar vanaf nu wordt door het college per onderdeel bekeken of het gezien de nieuwe situatie nog uitvoerbaar is. Tegelijkertijd geeft de VVD-fractie in de raad de aanzet tot een plan voor een nieuw stadion in de Afrikaanderwijk en vormt zich in de raad een meerderheid (waaronder PvdA en Leefbaar Rotterdam) voor (nieuw) onderzoek naar een renovatie van de Kuip. Ondertussen dient Van Merwijk een tweede, afgeschaalde businesscase in, waarin met name de capaciteit is teruggebracht naar 68.000 en de investering daalt naar €450 miljoen, vooral met het oog op de grondverwervingskosten. De gemeente oppert uitgave van die grond in erfpacht, maar Stadion en Feyenoord achten de jaarlijkse extra last dusdanig groot dat de businesscase dan onmogelijk valide kan zijn.

Op 21 december 2010 is wél eindelijk de eenwording van de drie Feyenoordgeledingen tot Feyenoordfamilie rond. De gemeente wilde al lang met één partij praten over de stadionkwesitie, maar nu vereisten ook de Vrienden van Feyenoord deze samensmelting. Financieel en juridisch blijven Feyenoord, Stadion en Sportclub Feyenoord onafhankelijk, maar onderwerpen die het belang van meer ‘familieleden’ aangaan, zullen worden besproken in de centrale Stichting Feyenoord.

De start van 2011 kenmerkt zich door een soort vacuüm, waarin allerlei initiatieven voortkomen uit de raad. Zo lanceert VVD-raadslid Jan-Willem Verheij het idee voor een nieuw stadion in de Afrikaanderwijk en D66 het plan ‘Olympia aan de Maas’. Een initiatief dat op meer aandacht kan rekenen, is een brief van Ronald Schneider (Leefbaar Rotterdam) over het ontbreken van één belangrijk element in de discussie: de kosten van renovatie van de Kuip. Steun hiervoor wordt gevonden in het eerdergenoemde TNO-rapport. Het enige probleem bij de hierin voorgestelde renovatie zou zijn dat de wensen die gelden voor nieuwbouw niet allemaal in het huidige stadion te realiseren zijn. Volgens Leefbaar Rotterdam is het echter de vraag aan de raad of zij in deze economisch zware tijden bereid moet zijn om al die wensen te financieren. Tijdens het debat vormt zich een raadsmeerderheid voor een verzoek tot doorrekening van renovatie aan Stadion met positief advies van Laan eind februari 2011.

Eind maart is sprake van de derde businesscase voor een nieuw stadion. Opnieuw worden de capaciteit teruggeschroefd, nu van 68.000 naar 63.000, en de faciliteiten versoerd. Kritiek vanuit de Feyenoordfamilie is er op gemeente, die volgens haar steeds meer weigert te denken als partner van het project. De verwerving van de grond aan de Maas blijkt €170 miljoen te gaan kosten.

Tijdens de meiretraite in 2011 wordt een besluit genomen dat kenmerkend is voor een omslag, waarvan al langer tekenen zichtbaar waren. Het college beslist 'slechts' dat Stadionpark blijft voorkomen in het LTIP (Langetermijninvesteringsprogramma), wat wil zeggen dat in de toekomst ruimte zal blijven voor realisatie van de structuurvisie. **De Feyenoordfamilie krijgt nu de verantwoordelijkheid voor hoe het nieuwe stadion er uit komt te zien en hoe dit gefinancierd wordt, terwijl de gevraagde gemeentelijke ondersteuning beperkt moet blijven.** In augustus 2011 komen dan ook quickscans uit naar alternatieve businesscases van Stadion naast die voor een nieuw stadion aan de Maas: (1) kleinschalige renovatie, (2) grootschalige renovatie en (3) sloop/nieuwbouw op huidige locatie. Bij die laatste optie wordt in vier seizoenen steeds één zijde van de Kuip herbouwd. Onderzoek is verricht door bureau Zwarts & Jansma.

In november 2011 wordt dan eindelijk ook echt duidelijk dat een **nieuw stadion aan de Maas definitief geen optie meer is. Zonder dat sprake is van een voorstel en stemming trapt vrijwel de volledige raad via de media hard op de rem** wat betreft een laatste idee voor een achtergestelde lening van €150 miljoen op basis van de derde businesscase. circa €150 miljoen op basis van de recentste businesscase. Zonder gemeentelijke ondersteuning zouden de lasten van de grondverwerving te zwaar op de exploitatie van de Feyenoordfamilie drukken, maar het risico voor ondersteuning wordt door de gemeente te groot geacht.

Een tijdlang blijft het stil tot maart 2012, als de Kuip 75 jaar bestaat. Naast de sloop/nieuwbouwvariant noemt de Feyenoordfamilie nu ook een tweede optie, die haar voorkeur heeft: een nieuw stadion op Varkenoord. Sloop/nieuwbouw en vooral renovatie zijn voor de Feyenoordfamilie per se ongewenst, omdat Feyenoord gedurende de verbouwing gewoon door dient te spelen in het stadion met gevolgen voor meerkosten voor bouw en veiligheid en de sfeer. Een belangrijk deel van de raad (bijvoorbeeld Leefbaar Rotterdam en VVD) pleit echter wél voor renovatie.

De Feyenoordfamilie gaat in deze periode zelf met marktpartijen werken aan de zogenoemde 'businesscase 4.0'. Hierin moet de gemeentelijke betrokkenheid in een andere financieringsstructuur stevig worden teruggebracht, al blijft hulp waarschijnlijk nodig. De gemeentelijke kaders vastgelegd in de gebieds- en structuurvisie Stadionpark blijven gelden. Ook Laan maakt duidelijk dat de eerste prioriteit voor de Feyenoordfamilie nu ligt bij het financieel haalbaar maken van een nieuw stadion en dat college en vervolgens raad pas daarna moeten toetsen en oordelen. De gemeentelijke werkzaamheden voor sportcampus Varkenoord lopen intussen wél onverminderd door.

In mei 2012 wordt **door de Feyenoordfamilie, nadat OVG is afgehaakt, een tweestrijd georganiseerd tussen (consortia rond) twee grote bouwfirma's: VolkerWessels en BAM.** VolkerWessels heeft het plan een nieuw stadion de bouwen op Varkenoord, terwijl BAM de Kuip een complete metamorfose wil geven. Alhoewel de Feyenoordfamilie eerder pertinent tegen

sloop/nieuwbouw van de Kuip was, wordt gesteld dat het plan van BAM even serieus afgewogen zal worden als dat van VolkerWessels. Dit zou ook absolute noodzaak zijn, gezien de substantiële investering en belangen van de bouwfirma's, die anders kunnen leiden tot schadeclaims. Tegelijkertijd gaat de Feyenoordfamilie al in een vroeg stadium in gesprek met de gemeente over het plan, dat in augustus de naam **'Het Nieuwe Stadion'** (HNS) krijgt. Gemeentebestuur en vooral -politiek hebben echter vrijwel geen betrokkenheid bij de tweestrijd.

Bij Feyenoord wordt inmiddels gesproken van **'wederopstanding'** en is de negatieve sfeer totaal omgeslagen. Onder leiding van trainer Ronald Koeman, opvolger van de door de spelersgroep 'weggestemde' Mario Been, en vedette John Guidetti wordt in 2012 boven verwachting beslag gelegd op de tweede plaats in de Eredivisie, die Feyenoord in seizoen 2012/2013 voor het eerst weer laat uitkomen in de (voorronden van de) Champions League. Ook financieel maakt Feyenoord stappen, waardoor de club niet meer onder curatele staat van de KNVB.

En dan vindt ook een belangrijke kentering plaats in het stadiondossier. Op 29 augustus 2012 introduceert de initiatiefgroep **'Red de Kuip'** zich met een website onder leiding van Erwin Eekelaar (softwareondernemer) samen met Adriaan Geuze en Joris Molenaar (beiden architect). De initiatiefgroep stelt dat een nieuw stadion zoals de Feyenoordfamilie nu wil realiseren en volgens haar daarmee sloop van de Kuip helemaal niet nodig.

Red de Kuip is het resultaat van een achter de schermen al in 2011 ingezet proces, toen de Feyenoordfamilie aan zet kwam na wegvallen van de Maasvariant. Eekelaar benaderde destijds commercieel directeur Mark Koevermans (Feyenoord), die volgens Red de Kuip contact met haar zou opnemen nadat de Feyenoordfamilie zelf een nieuwe businesscase heeft gepresenteerd. Red de Kuip had daar onvoldoende vertrouwen in en besloot zonder input van de Feyenoordfamilie over te gaan tot ontwikkeling van een eigen plan, op basis van berichtgeving over de eisen waaraan een stadion volgens de Feyenoordfamilie zou moeten voldoen.

Het plan van Red de Kuip, **'De Kuip 3.0'**, omvat **een renovatie van de Kuip**, waarbij de in 1994 aangebrachte overkapping wordt opgetild, een vooraf gebouwde derde ring wordt ingeschoven en de technische problemen van veroudering worden opgelost. De capaciteit gaat van 51.000 naar maximaal 66.000 en ook de businessruimte neemt toe. Over de kosten laat Red de Kuip zich (nog) niet uit, maar het plan zou sowieso vele malen goedkoper zijn dan nieuwbouw en (Feyenoord) minimaal hetzelfde opleveren als HNS. Over het doel zegt Eekelaar: „We zijn geen protestgroep, we willen alleen maar laten zien hoe het anders kan. Daarover moet een debat in de stad en in de Rotterdamse politiek komen.”

HNS krijgt op 6 september 2012 definitief invulling met de **keuze van de Feyenoordfamilie voor VolkerWessels**. Die voorkeur is voor 60% gebaseerd op financiering, 30% op locatie en 10% op stadswaarde. Van het stadion is nog geen ontwerp of impressie, maar alleen uitgangspunten zijn bepaald: oplevering in 2018, 63.000 plaatsen en uitschuifbaar dak. Het idee is dat de supporters na financieel haalbaarheidsonderzoek en (gemeentelijke) goedkuring een rol gaan spelen in het ontwerpproces. **Na de keuze voor VolkerWessels start de gemeente met het samen met de Feyenoordfamilie werken aan een masterplan voor HNS.**

Alhoewel de renovatiediscussie door Red de Kuip fors is aangezwengeld, stelt de Feyenoordfamilie dat zij op alle mogelijke manieren heeft onderzocht of renovatie mogelijk is. De conclusie zou echter zijn dat het (op termijn) duurder is dan nieuwbouw en dan nog niet het maximale zou opleveren. Een raadsmeerderheid dringt echter aan op goed, breed onderzoek hiernaar voordat over HNS wordt geoordeeld. Voor de supportersschare, die bestaat uit vele verschillende geledingen, is het ook nog geen uitgemaakte zaak. Zo is Lunatic News (de website van een gelijknamig fanzine voor en door de harde kern) vanaf het begin kritisch over HNS en gericht op behoud van de Kuip. De FSV wil vooral informatie en een debat organiseren, dat niet doorgaat, omdat alleen Red de Kuip deelneemt.

Op 25 september 2012 vindt na uitgebreide media-aandacht een eerste ontmoeting tussen de Feyenoordfamilie en Red de Kuip plaats, sterk op instigatie van de gemeente. Red de Kuip stelt samen met de Feyenoordfamilie op basis van haar programma van eisen een 'plan B' te willen maken, voor als HNS mislukt, en zo de rust terugbrengen. **Na een derde ontmoeting staakt de Feyenoordfamilie op de besprekingen** op 2 oktober echter, omdat het plan van Red de Kuip niet zou voldoen aan bouweisen, minder opbrengen dan HNS, meer kosten dan gesteld en door smalle marges niet financieerbaar zijn. In een officiële verklaring geeft Van Merwijk aan het sentiment te begrijpen, maar tegelijkertijd haalt hij scherp uit naar (het gebrek aan kennis van) Red de Kuip.

Red de Kuip stelt echter door het gebrek aan medewerking in de vorm van informatie geen waardig alternatief te kunnen bieden aan de Feyenoordfamilie, terwijl het enige inhoudelijke verschil met HNS een dak zou zijn. De initiatiefgroep onderneemt vervolgens allerlei acties om zelf een serieuze(re) gesprekspartner te worden. Zo raken bijvoorbeeld IOB (ingenieursbureau), Besix (bouwfirma) en Arie Krijgsman (architect van onder andere de Erasmusbrug) betrokken. Door supporters worden in de Kuip spandoeken opgehangen, een handtekeningenactie wordt opgestart en er wordt gecommuniceerd met supporters en aandeelhouders van Feyenoord én Stadion. Vervolgens krijgt Red de Kuip openlijk steun van machtsblokken PvdA en Leefbaar Rotterdam in de sceptische raad, die al twijfelt over (financiële steun voor) HNS en content is met de 'luxe' van het alternatief.

Eind oktober wordt door KNVB-directeur Bert van Oostveen gecommuniceerd dat Oranje voorlopig geen interlands in de Kuip afwerkt, mede na een verzoek om publicitaire steun door de Feyenoordfamilie. Red de Kuip krijgt echter 'steun' uit onverwachte hoek als Zwarts & Jansma (architect van de renovatie in 1994 en onderzoeksbureau ingehuurd door de Feyenoordfamilie) in de media stelt dat renovatie met een derde ring en toch goede zichtlijnen behouden, een breekpunt voor de Feyenoordfamilie weldegelijk mogelijk is.

Na de raad laat ook het college Red de Kuip binnen op 9 november, als Laan na overleg met alle betrokken partijen het te volgen proces schetst. Uiterlijk 10 december dient Red de Kuip een plan (bouwtechnisch en investering) aan Stadion te leveren, waarna zij dit op gemeentelijk verzoek zal beoordelen en voorzien van financiering en exploitatie. De Feyenoordfamilie biedt dit samen met HNS aan het college aan en zal zelf ook twee renovatievarianten uitwerken: (1) beperkte upgrading met zakelijke ruimten (klein) en (2) uitgaand van functionele wensen voor nieuwbouw (groot).

De nieuwjaarsreceptie van Feyenoord is traditioneel een moment van uitspraken over het stadion. In januari 2013 benadrukken Guddé en technisch directeur Martin van Geel opnieuw de nieuwbouwwens, maar vooral Laan trekt de aandacht: „Rotterdam verdient een nieuw stadion. Dat moet wel kunnen binnen de financiële mogelijkheden. Maar ik denk dat Rotterdam na 75 jaar toe is aan een nieuw stadion.” In februari 2013 laten de Feyenoordfamilie en VolkerWessels dan ook door het architectuurhistorisch bureau Crimson plannen maken voor voortbestaan van de Kuip.

7 februari 2013 lijkt alles duidelijk te worden, als de Feyenoordfamilie en Red de Kuip hun plannen mogen presenteren, nu aan de **raadscommissie FIB**. Lichte teleurstelling is er echter als Van Merwijk niet voorkeursvariant HNS presenteert, die nog niet klaar is, maar alleen de twee niet gewenste renovatievarianten ontworpen door Zwarts & Jansma en doorgerekend door Royal Haskoning. Deze zijn volgens de Feyenoordfamilie altijd verliesgevend en dus niet financierbaar. Red de Kuip presenteert wel haar liggende plan De Kuip 3.0, een verbouwing van anderhalf jaar die €17 miljoen kost en zou voldoen aan alle eisen van de Feyenoordfamilie voor nieuwbouw. Van Merwijk houdt in de commissie een zeer negatief betoog over het plan.

Laan geeft vervolgens opdracht tot **second opinions** op ruimtelijke omgevingsimpact, monumentstatus en financiële consequenties. Alleen het laatste aspect wordt extern door ICC bekeken. Deze gang van zaken wekt **enorme wrevel bij Red de Kuip**, dat daarom een brief stuurt naar onder andere de commissie FIB met een verzoek om hulp bij het trachten te realiseren van onafhankelijke en objectieve beoordeling van alle plannen op alle vooraf heldere criteria. Dit zou nu volgens de initiatiefgroep (bewust) allerm minst het geval zijn, waarna diverse voorbeelden van „manipulaties” worden genoemd en getoond. Tevens wil Red de Kuip zowel bij het indienen van plannen als bij vraag en antwoord rechtstreeks contact kunnen hebben met partijen in plaats van dat dit via de Feyenoordfamilie gebeurt. Ten slotte wil zij second opinions op meer aspecten, waarvoor bureausuggesties worden gedaan.

De zorgen worden opgepikt. Laan geeft op 15 maart 2013 met door de commissie meegegeven punten opdracht tot **nieuwe second opinions** op vier aspecten: (1) bouwkundige/constructieve haalbaarheid en stichtingskosten, (2) businesscase en onderbouwingen/risico's daarvan, (2) financierbaarheid en (4) gemeentelijke risico's. Movares wordt ingeschakeld voor de techniek en bouwkosten en ICC, ook beoordelaar van eerdere businesscases van de Feyenoordfamilie, voor de businesscase en financiering. Loyens & Loeff toetst of gemeentelijke (financiële) steun aan de Feyenoordfamilie niet als illegale overheidssteun wordt beoordeeld door de Europese Commissie.

De Feyenoordfamilie presenteert in deze periode HNS in het college. Direct blijkt in coalitieoverleg dat steun van coalitiepartij D66 zowel binnen het college als in de raad nog allerm minst zeker is. Het zou namelijk gaan om een „vrij besluit”, omdat een nieuw stadion in het coalitieakkoord is gekoppeld aan het WK 2018. **Al spoedig is gebleken dat steun van de gemeente niet alleen nodig is voor investeringen in het gebied rondom het stadion, maar vooral via een gemeentelijke garantstelling aan de Feyenoordfamilie om langetermijnfinanciering voor HNS te verkrijgen.**

Wat hierbij een rol speelt, is dat sprake is van een complexe situatie, ontstaan na onderhandelingen tussen de wethouders, ambtenaren en de Feyenoordfamilie over hoeveel risico de gemeente op zich neemt via die garantstelling. Ambtenaren trekken een streep, die ertoe moet leiden dat HNS een merendeels private onderneming blijft. De wethouders benutten de ruimte tot deze streep met de hoogte van de garantstelling echter maximaal. Dit zorgt ervoor dat er vervolgens financieel-technisch geen ruimte meer is voor manoeuvreren en dus ook niet voor politiek manoeuvreren. De situatie wordt omschreven als een „technische en vooral politieke fuik”, waarin allereerst een twijfelende coalitiepartij als D66 in het college en later eventueel oppositiepartijen in de raad niet (meer) kunnen worden overtuigd door belangrijke aanpassingen in het (nog altijd te verwachten) collegevoorstel.

Eind maart vertrekt ook Kriens, die als wethouder Financiën een belangrijke rol speelde op de achtergrond en wordt opgevolgd door Richard Moti. De voormalig PvdA-fractievoorzitter toonde zich eerder extreem kritisch over HNS en dan met name over gemeentelijke financiële steun, maar ziet inmiddels duidelijker de meerwaarde daarvan voor de gemeente.

De vereniging van aandeelhouders van Stadion (VASF) eist in een AVA opheldering en transparantie over HNS. De vereniging van 1.600 leden heeft het resterende belang van 47% in de Kuip en wil bij een overstapregeling van de oude N.V. naar een nieuwe niet benadeeld worden, zoals nu wordt gevreesd. De VASF dreigt met juridische stappen via de Ondernemingskamer.

3 april is het dan zover: de presentatie van HNS door de Feyenoordfamilie in de commissie. Het plan is onder meer tot stand gekomen na langdurige gesprekken en onderhandeling met en onderzoek van de gemeente. De eerdergenoemde contouren van het nieuwe stadion op Varkenoord, dat in totaal €362 miljoen kost, zijn onveranderd gebleven. De gemeente is ten eerste publiekrechtelijk nodig voor de vereiste plannen en vergunningen en ten tweede privaatrechtelijk voor een garantstelling voor €165 miljoen, waartegen de zekerheid staat van stadioneigendom. De partijen die bereid zijn de langetermijnfinanciering te verstrekken, vereisen deze zodoende voor doorgang onmisbare garantstelling. Het gaat dan om bijvoorbeeld de Bank Nederlandse Gemeenten en de Nederlandse Waterschapsbank. Commerciële banken als ING, ABN AMRO en Rabobank zijn slechts bereid tot kortere financiering, gezien het grote risico en de kapitaaleisen. De financiering ontlokt in ieder geval vele vragen, bijvoorbeeld in de media. Zo ontstaat na een artikel in De Groene Amsterdammer onduidelijkheid over de rol van het bedrijf Erasmus Development in HNS en welke belangen daar nu precies spelen.

Rondom de second opinions blijven meningsverschillen bestaan. Red de Kuip kan zich niet vinden in de keuze voor sec Movares en vooral ICC, dat het aan voetbalkennis zou ontbreken. Op instigatie van de initiatiefgroep en Leefbaar Rotterdam wordt uiteindelijk door Laan Hypercube in de arm genomen voor een nieuwe second opinion op commerciële uitgangspunten, maar ook hierna blijft het onrustig. Op aandringen van de commissie wordt bijvoorbeeld stap voor stap de geheimhouding van inmiddels uitgekomen second opinions opgeheven.

De discussie in de **media** betreft de volgende vragen:

- Waarom dragen de Feyenoordfamilie en andere marktpartijen financieel niet meer bij?
- Waarom is de investering en gevraagde garantstelling zo hoog?
- Wat is het risico (voor de gemeente)?
- Wat gebeurt er met de Kuip?
- Waarom zijn er geen bouwtekeningen?

In de **politiek** geldt dat Leefbaar Rotterdam, SP en vooral D66 het meest kritisch zijn. CDA is positief, terwijl PvdA, VVD en ChristenUnie/SGP een afwachtende houding aannemen. Aboutaleb is tot op heden weinig zichtbaar geweest in dit dossier, maar 22 april nodigt hij raadsleden uit voor persoonlijke gesprekken onder aanwezigheid van Laan. De burgemeester stelt niet te sturen op inhoud, maar puur te informeren vanuit zijn taak of de raad de juiste informatie heeft om te besluiten.

Op de achtergrond blijft BAM een rol spelen. Eind april is de Feyenoordfamilie voornemens om de afgefallen bouwfirmas voor de rechter te dagen als het zich tegen afspraken in nog langer op verscheidene manieren blijft bemoeien met HNS. Ze zou schade ondervinden van aanhoudende kritiek en opmerkingen van BAM op het plan van VolkerWessels. BAM zou weer in aanmerking komen als partner als het plan van VolkerWessels geen doorgang vindt.

Nadat in de commissie FIB een over HNS zeer kritisch, extern rapport van Tsjalle van der Burg (sporteconoom Universiteit Twente en zelfverklaard Feyenoordsupporter) is verschenen en de deelgemeenten Feijenoord, IJsselmonde en Charlois naar voren treden over verkeersproblematiek, gaat het college eind mei 2013 weer in retraite. Tijdens de meiretraite presenteert Red de Kuip op 28 mei haar definitieve De Kuip 3.0 in de raad. De initiatiefgroep hoopt op een gemeentelijk 'nee' op HNS om dan samen met de Feyenoordfamilie en gemeente het renovatieplan te vervolmaken.

Maar een dag na deze presentatie wordt de voorkeur van het college echter definitief duidelijk: HNS. Het blijkt uit een binnen tien minuten naar de NOS gelekte e-mail van Moti aan de fractievoorzitters van de coalitiepartijen, waarin staat dat in de LTIP effectief ruimte is gemaakt voor de gevraagde garantstelling door de Feyenoordfamilie en verder faciliteren van een nieuw stadion.

Reacties van pakweg Red de Kuip en raadsleden zijn fel. Ook Aboutaleb treedt nu voor het eerst naar buiten, door te melden dat hij HNS ziet als „onmisbaar voor de stad Rotterdam”. Tevens zou het een nieuwe (economische) dynamiek geven, nieuwe ontwikkeling mogelijk maken en een nieuw icoon voor Rotterdam worden. Op kritiek stelt hij dat dit soort projecten alsook de Nieuwe Waterweg en de Erasmusbrug wel vaker zo omstreden zijn.

Op 12 juni wordt het uitgelekte besluit officieel, als Laan de plannen presenteert die het college heeft met het totale Stadionpark. Het betreft **twee officieel van elkaar losstaande voorstellen: 'Het Nieuwe Stadion' en 'Stadionpark: Sportcampus en Park De Twee Heuvels'**. De belangrijkste aspecten van het eerste voorstel zijn: (1) de garantstelling, (2) grondverwerving en uitgifte in erfpacht, (3) aanpassing van de infrastructuur en (4) intrekken van de structuurvisie Stadionpark.

Het is een **besluit, waar**, zoals reeds besproken, **niet het volledige college achterstaat**. De collegebesluitvorming, dat naar buiten één en ongedeeld is, is niet openbaar, maar de **twee D66-**

wethouders **Alexandra van Huffelen en Korrie Louwes steunen het voorstel niet**. Met het laten maken van een aantekening zijn zij tegen, maar verzetten zij zich niet openlijk. Hiermee zou direct duidelijk worden dat ook de D66-raadsfractie het voorstel ook niet ondersteunt, iets waarvoor door ambtenaren wordt gewaarschuwd. Maar niet alleen D66 is tegen, ook andere partijen in zowel college als raad zijn niet vol overtuiging vóór. Zo zou Laan aangegeven hebben dat HNS ook niet door kan gaan.

De FSV en dus ‘de supporters’ scharen zich voorlopig ook niet achter HNS op 17 juni. De FSV zegt het te gaan om één ding: het beste voor de club op de korte termijn én op de lange termijn ook haar supporters. Ondanks diverse gesprekken is de Feyenoordfamilie er niet in geslaagd het FSV-bestuur ervan te overtuigen dat HNS dit is. Een gebrek aan openheid, onzekerheden en onbeantwoorde kritische vragen worden genoemd als argumentatie voor het besluit.

Bij een ‘Kuip Debat’ in het Rotterdamse Arminius is de Feyenoordfamilie niet aanwezig, omdat dat niet zou passen in de communicatiestrategie, mede op aanraden van het college met het oog op de sympathie die dan automatisch zou uitgaan naar critici. Tevens zou het geen publieke discussie zijn, maar puur een keuze van de Feyenoordfamilie en recent het college. Wél aanwezig zijn onder andere vertegenwoordigers van Red de Kuip en de FSV, raadsleden, Geuskens (voormalig procesmanager Stadionpark), Erwin Pakasi (stadionkenner en samen met architect Ard Buijsen uitgesproken voorstander van HNS) en diverse experts uit verscheidene terreinen.

Voor een meerderheid in de raad zijn 23 zetels nodig. Coalitiepartijen VVD (4 zetels) en CDA (3) maken begin juli bekend voor te zijn. Coalitiegenoot PvdA (14) had aanvankelijk veel vragen, maar ziet de meeste hobbels weggenomen, al is nog niet zeker of de gehele fractie voor zal stemmen. Oppositiepartijen GroenLinks (3), SP (2) en ChristenUnie/SGP (1) zijn in ieder geval tegen. Derhalve ligt de sleutel eerst bij coalitiepartij D66 (4), dat ‘officieel’ dus nog geen keuze heeft gemaakt. Vervolgens komt Leefbaar Rotterdam (14) nadrukkelijk in beeld en ook deze partij stelt er nog niet uit te zijn.

De Feyenoordfamilie stelt intussen alles in het werk om de raad te overtuigen. Van een publicatie van een gearrangeerd interview in het jegens HNS kritische AD op 6 juli distantieert zij zich, omdat het geen recht zou doen aan de werkelijkheid en in zou gaan tegen gemaakte afspraken. Op 8 juli zendt de Rekenkamer Rotterdam een brief naar de raad die alom wordt beschouwd als uiterst kritisch over de financiële aspecten van het door het college gedane voorstel.

Diezelfde avond maakt D66 haar besluit kenbaar: unaniem tegen het liggende voorstel en dus HNS. Een beslissing die na een laatste verzameling van informatie bij allerlei partijen en fractieberaad zou zijn genomen. De reden om niet het debat af te wachten, is het college de kans geven om alsnog een meerderheid te vinden. De keuze leidt tot verrassing bij Aboutaleb en Laan.

Naarmate het debat en de stemming dichterbij komen, neemt de publieke belangstelling nog grotere vormen aan. Op 9 juli verschijnt op de voorpagina van het AD een artikel met grote foto naar aanleiding van een weliswaar sterk gearrangeerde open brief van Van den Herik, die fel pleit tegen HNS. Een dag later schrijft ook de Feyenoordfamilie een open brief „aan alle Rotterdammers” over HNS in Metro, omdat zij het AD niet meer vertrouwt. Enquêtes door het AD laten wisselende resultaten zien.

Rotterdamers zouden in (kleine) meerderheid tegen HNS zijn, terwijl Feyenoordsupporters en vooral –seizoenkaarthouders vóór zijn.

Het mag niet baten. Dezelfde avond maakt Schneider na fractiebesluit en informeren van een AD-journalist in Knevel & Van den Brink bekend dat **ook Leefbaar Rotterdam unaniem tegen het liggende voorstel en dus HNS** is. Vijf à zes raadsleden zouden niet negatief hebben gestaan tegenover HNS, maar verdeeld stemmen is geen optie, waardoor tot consensus gekomen diende te worden. Eerder die dag wordt in een AD-artikel gemeld dat een aanzienlijk deel van haar achterban bij de komende verkiezingen weg zou lopen bij een ‘ja’. Dit zou blijken uit onderzoek van TNS NIPO.

Het resultaat is dat door het college nog vóór de raadsvergadering op 11 juli **het voorstel met betrekking tot HNS is ingetrokken**. Het doet dit met het oog op de verhoudingen, die betekenen dat het voorstel sowieso geen raadsmeerderheid zal behalen. Opvallend is dat het andere, hieraan gerelateerde voorstel met betrekking tot vooral sportcampus Varkenoord wél in stemming wordt gebracht en aangenomen, waardoor deze nu volkomen wordt losgekoppeld van HNS.

Scherpe kritiek vanuit zowel coalitie als oppositie in de raad volgt op de Feyenoordfamilie, die zwaar teleurgesteld, maar strijdbaar is. Diverse suggesties worden gedaan voor een vertrek van Gudde en Van Merwijk, maar beiden blijven aan. Onder supporters wordt zeer verdeeld gereageerd. Red de Kuip stelt een doelstelling te hebben gehaald met het niet doorgaan van HNS en wil in een later stadium in gesprek met de Feyenoordfamilie om het plan te adopteren en zo tot uitvoering te laten komen.

Als na 11 juli de rook is opgetrokken, begint het terugblikken, maar vooral het vooruitkijken. Vooral de communicatie van de Feyenoordfamilie wordt in de media gehegeld en ook zichzelf beaamt die analyse. Hans Vervat (ex-PvdA-wethouder van 2006 tot 2010, lid van de RvC van Stadion en van de Vrienden van Feyenoord en ondernemer) trapt af door te stellen dat er hoe dan ook een nieuw stadion komt. Hij ziet **in de toekomst een rol voor een boegbeeld of ambassadeur** en vindt dat vertegenwoordigers van alle **supportersgeledingen direct aan tafel** moeten komen bij nieuwe planvorming. **Draagvlak, en dan gaat het om breed maatschappelijk, is voortdurend het sleutelwoord.**

Op 27 juli gaat het stadionsdossier, zoals verwacht, toch weer een nieuwe fase in. Gudde en Van Merwijk verdwijnen naar de achtergrond en na beraad van de commissarissen van Feyenoord, Stadion en Sportclub Feyenoord wordt besloten dat een ‘trojka’ wordt gevormd. **Een driemanschap moet alle (nieuwe) plannen voor nieuwbouw of renovatie opnieuw onderzoeken voor de Stichting Feyenoord ofwel de Feyenoordfamilie.** De trojka bestaat in ieder geval uit Vervat, Van der Vegt (nu lid van RvC van Feyenoord en Ahoy en voormalig directeur en/of aandeelhouder van Stadion en Ahoy) en een derde nog te benoemen ‘buitenstaander’. Alle binnenkomende ideeën zullen worden getoetst op haalbaarheid, waarna advies wordt uitgebracht en een ambassadeur wordt benoemd.

Het derde lid van de trojka wordt **Van Sluis**, zo blijkt eind augustus. Voormalig wethouder Van Sluis (namens Leefbaar Rotterdam in 2002-2006) is nu partner bij accountantsbureau Daamen & Van Sluis en was dus bestuurder namens de partij die HNS uiteindelijk deed mislukken. De nu complete trojka is in het slot van 2013 bovenal gericht op het verkrijgen van draagvlak bij alle geledingen binnen

'Feyenoord' en onder de supporters, wat zich uiteindelijk ook uit in een formele opdracht van de Stichting Feyenoord in december 2013 van de Feyenoordfamilie. Vlak voor de jaarwisseling ontstaat nog wel even commotie over uitspraken van Laan in de media, waaruit zou blijken dat zij als wethouder per se een nieuw stadion wil realiseren.

De **eerste trojkaronde** resulteert in februari 2004 in plannen van zeven partijen/personen. Er zijn in totaal dertien plannen, maar de volgende kunnen worden beschouwd als 'hoofdplannen':

- Red de Kuip: vernieuwbouw van de Kuip (Red de Kuip).
- BAM: vernieuwbouw van de Kuip (De Nieuwe Kuip).
- VolkerWessels: nieuw stadion (De superKuip).
- Zwarts & Jansma: vernieuwbouw van de Kuip.
- Prof. dr. ir. Hennes de Ridder: renovatie van de Kuip.
- Erick van Egeraat: vernieuwbouw van de Kuip met gebiedsontwikkeling.
- KCAP: nieuw stadion met gebiedsontwikkeling.

In de tweede ronde worden de plannen langs een door de drie verkenner (in overleg met de Feyenoordfamilie en supporters) ontwikkelde meetlat gelegd van factoren als bouw, kwaliteit, financierbaarheid, exploitatiemogelijkheden, emotie, Kuipgevoel en draagvlak. De centrale vraag is: in hoeverre gaat Feyenoord erop vooruit, zowel op korte als lange termijn? Een variant binnen de huidige 'stadiondriehoek' wordt wel al gezien als meest ideaal, in tegenstelling tot locaties als Varkenoord, naast Ahoy of aan de Maas.

De verkiezingen op 19 maart resulteren in overwinning voor Leefbaar Rotterdam met veertien zetels ten opzichte van de acht van PvdA. De uitslag mondt uit in een college van Leefbaar Rotterdam, D66 en CDA, dat binnen de raad de minimale meerderheid heeft: 23 van de 45 zetels. In het **coalitieakkoord** 2014-2014 ('Volle kracht vooruit') staat: „De coalitie vindt het stadion voor Feyenoord een belangrijke ontwikkeling voor de stad. Wij zien de verantwoordelijkheid van de gemeente in de ontwikkeling van het Stadionpark en de benodigde infrastructuur, binnen de hiervoor bestaande budgettaire kaders en de staatssteunregelgeving die daarvoor zijn gesteld. Een voorstel wachten we af.”

Adriaan Visser neemt met de portefeuilles Financiën, Cultuur en Sport de positie als verantwoordelijk wethouder in dit dossier over van Laan en Moti. Al vrijwel direct ontstaat binnen de coalitie polemiek, als niet Ingeborg Hoogveld (de partner van Marco Pastors, directeur van Nationaal Programma Kwaliteitssprong Zuid), maar Schneider wethouder wordt namens Leefbaar Rotterdam. Hoogveld zou namelijk effectief de 'baas' worden van haar partner Pastors. Het is een wisseling op initiatief van de oppositie, die de fractie van Leefbaar Rotterdam sterk verdeelt.

Eind maart heeft de trojka een beeld gevormd welke alternatieven het meest kansrijk zijn en wordt een voorlopig advies gepresenteerd aan vooral de Feyenoordfamilie, supporters (die nu ook formeel onderdeel zijn van Stichting Feyenoord) en andere stakeholders, maar later ook gemeentebestuur en -politiek. De partijen die na de **tweede ronde** zijn uitverkoren om hun plannen

verder uit te werken, zijn **BAM en Red de Kuip**. BAM heeft het plan 'De Nieuwe Kuip' (€196 miljoen) en Red de Kuip brengt het compleet vernieuwde plan 'Red de Kuip' (€206 miljoen) in. Beide resulteren in een stadion voor 70.000 toeschouwers met veel meer zakelijke faciliteiten en afsluitbaar dak, terwijl een groot verschil is dat BAM de tweede ring verlengt en Red de Kuip een derde ring bijbouwt. De keuzes betekenen een voorkeur voor zogenoemde '**vernieuwbouw**' van de Kuip in plaats van nieuwbouw zoals bijvoorbeeld HNS van VolkerWessels.

Nog niet alle geledingen van Feyenoord scharen zich echter al achter de keuzes. Voor de stadionoplossing wil de profclub dat de amateurvereniging het meerderheidsaandeel in Stadion afstaat. Sportclub Feyenoord wil dit echter pas doen als er een akkoord is over het jeugd- en trainingscomplex op Varkenoord. Feyenoord huurt velden van de amateurvereniging, maar wil, samen met een vernieuwde Kuip, ook op Varkenoord een nieuw eigen trainingscomplex bouwen. Sportclub Feyenoord zou daarmee substantiële inkomsten mislopen en wil daarvoor compensatie.

Iets meer dan een maand later, begin mei, wordt de derde en laatste ronde van de trojka afgesloten. Na een verdiepingsslag met de twee overgebleven partijen in de **derde ronde** geven de verkenners aan de Stichting Feyenoord het **definitieve advies: BAM en haar De Nieuwe Kuip**. 'Verliezer' Red de Kuip accepteert het advies met tevredenheid over de conclusie dat de Kuip nu in ieder geval behouden blijft.

Is alles nu beslist, de agendadynamiek afgesloten en kan de bouw beginnen? Dat is op moment van schrijven nog **hoogst onzeker**. Waar eerst verhalen de ronde deden dat bij dit plan er geen of anders zeer beperkte **gemeentelijke betrokkenheid** zou worden gevraagd, blijkt nu buiten de noodzakelijke infrastructurele investeringen toch ook een financiële deelname in de stadionontwikkeling zelf benodigd. **Het zou gaan om een aandeel van €35 miljoen**. Dit is niet absoluut noodzakelijk, maar zou de businesscase „meer ontspannen” maken, doordat andere financiering tegen gunstiger voorwaarden kan worden verkregen, omdat het risico met een gemeentelijke rol lager wordt. In dat geval moeten college en vervolgens dus raad opnieuw oordelen. Daarbij toonden **commissarissen en directieleden van Stadion en Feyenoord in de media eerder al twijfel over de voorstellen van BAM en Red de Kuip** en zou het gaan om 'suboptimale oplossingen' ten opzichte van nieuwbouw.

Breed draagvlak en vooral zekerheid dat inderdaad werkelijk alle plannen goed in ogenschouw zijn genomen, staan bij de trojka hoog in het vaandel. Het is echter de vraag of beide het geval zijn. Na een uitspraak van Van Sluis dat HNS het faillissement van Feyenoord had kunnen betekenen, verschijnen in de Telegraaf artikelen dat de bouw van een nieuw stadion onvoldoende meegenomen lijkt te zijn in de afweging, terwijl deze op termijn en in totaliteit voordeliger zou kunnen zijn dan vernieuwbouw. Het is in lijn met de voorkeur die in ieder geval Stadion en Feyenoord sinds het begin altijd hebben gehad.

Het streven bij de trojka is echter om voor 2015 alle contracten met BAM te hebben getekend. Wél dient hiervoor nadrukkelijk te worden onderzocht of de beoogde rol van de gemeente is goedgekeurd met het oog op Europese wetten voor overheidssteun. Maar vooral moet de Feyenoordfamilie met het

nieuwe college en vervolgens de nieuwe raad de voorwaarden afstemmen voor die gemeentelijke rol. De bal ligt in mei bij de gemeente, die de realisatie van publieke doelen (de gebiedsontwikkeling) moet zien te koppelen aan het nu voorliggende private initiatief (de stadionoplossing).

Eind mei wordt duidelijk wie de realisatie van De Nieuwe Kuip moeten leiden. **Hans Vervat** komt aan het hoofd te staan van een **projectteam**, dat verder bestaat uit president-commissarissen Dick van Well (Feyenoord) en René van Ierschot (Stadion), voorzitter Wim Voots (Sportclub Feyenoord) en een vertegenwoordiger van de supporters. Vervat geeft zijn commissarispositie bij Stadion over aan Van Sluis. Dit wordt helder na een oioDebat over het stadion, waaraan onder meer Van Sluis, Van Well en diverse politici deelnemen. Hiermee komt het geopperde idee van een 'Stadion Board' te vervallen.

Zal de geschiedenis zich herhalen? Ook de bouw van de Kuip in de jaren '30 ging gepaard met horten en stoten. Het had heel wat voeten in de aarde voordat iedereen overtuigd was van nut en noodzaak. Het is ook nu het geval geweest bij eerst WPP 1 en 2, vervolgens de icon aan de Maas en uiteindelijk HNS, met het verschil dat zij in tegenstelling tot de Kuip daadwerkelijk nooit tot stand gekomen zijn. Lukt dit nu ook wel met De Nieuwe Kuip en BAM? Het maakt dat het niet zozeer de vraag is óf de geschiedenis zich herhaalt, maar **wélke geschiedenis** zich herhaalt.